

T.C.
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YENİ MEDYA ve GAZETECİLİK ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE’DE BİLİM HABERCİLİĞİNE YÖNELİK
SORUNLARIN SAĞLIK HABERCİLİĞİ ÜZERİNDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ: CNN TÜRK, NTV VE TRT HABER
SAĞLIK MUHABİRLERİ ÖRNEĞİ**

Ayşegül KÖSE

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım KESGİN

İSTANBUL – 2022

T.C.
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YENİ MEDYA ve GAZETECİLİK ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE’DE BİLİM HABERCİLİĞİNE YÖNELİK
SORUNLARIN SAĞLIK HABERCİLİĞİ ÜZERİNDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ: CNN TÜRK, NTV VE TRT HABER
SAĞLIK MUHABİRLERİ ÖRNEĞİ**

Ayşegül KÖSE

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım KESGİN

İSTANBUL – 2022

YEMİN METNİ

Bu çalışmanın kendi tez çalışmam olduğunu, planlanmasından yazımına kadar hiçbir aşamasında etik dışı davranışımın olmadığını, tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

10/08/2022

Ayşegül Köse

TEŞEKKÜR

Mustafa Kemal Atatürk'ün: “Dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, başarı için en hakiki yol gösterici ilimdir, fendir. İlim ve fennin dışında yol gösterici aramak gaflettir, cahilliktir, doğru yoldan sapmaktır.” şiarından hareketle bir damla olmaya çalıştığımız bu yolda; akademik anlamda beni yüreklendiren, hayatımın her anında destekleri ve değerli görüşleriyle yanımda olan Sayın Dr. Kenan BÖLÜKBAŞ'a, beni “bilim gazeteciliği” alanında çalışmaya teşvik eden Sayın Prof. Dr. Süleyman İRVAN'a, çalışmamın hiçbir aşamasında yardımlarını esirgemeyen Danışmanım Sayın Dr. Yıldıray KESGİN'e, CNN Türk Sağlık Muhabiri Sayın Duygu AYAZ'a ve TRT Haber Sağlık Muhabiri Sayın Fatma DEMİR TURGUT'a, bu süreçte manevi destekleriyle her daim yanımda olan aileme, TRT Müzik Kanal Koordinatörlüğündeki mesai arkadaşlarıma ve yol arkadaşlarım Gökay KANT ve Mehmet Oytun FİDAN'a gönülden teşekkür ederim.

ÖZET

Bilim, geçmişten bugüne toplumların gelişmişlik seviyesi ile ilgili evrensel bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilimsel güce sahip toplumlar, bilime dair gündemi belirleme yetkisini elinde bulundurmaktadır. Bilimin kitlesel bir form kazanabilmesi için halka mal edilebilmesi ve toplumun bilimsel gelişmelerden haberdar olması gerekmektedir. Bu noktada, bilim ile halk arasında köprü vazifesi gören bilim gazeteciliği devreye girmektedir. Bilimin topluma nitelikli bir şekilde aktarılabilmesi için bilim iletişimini oluşturan taraflar arasındaki iş birliği önem kazanmaktadır. Fakat gerek bilim insanları gerek bilim gazetecileri gerekse hedef kitlenin beklentileri söz konusu iş birliğine ket vurabilmektedir. Bu noktada, bilim haberciliğine dair sorunlar gündeme gelmektedir. Bu sorunlar, bilim gazeteciliğinde en sık karşılaşılan konuların başında gelen sağlık alanında da koştur bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sağlık alanındaki problemler, bilim haberciliğinin alt dallarından biri olan sağlık haberciliği pratikleri çerçevesinde şekillenmektedir. Bu anlamda medyanın ekonomi politik yapısından kaynaklanan problemler, medikal ve halka yönelik yayıncılık faaliyetleri arasındaki farkın yeterince kavranamaması, alanında uzman sağlık muhabirlerinin eksikliği, kaynak seçiminde karşılaşılan problemler, teknik jargondan dolayı dil ve üsluptan kaynaklanan hatalar, sağlık sektörünün endüstrileşmesi ve halkla ilişkiler şirketlerinin faaliyetleri, alternatif tıp gibi sözde bilimsel inanış ve yöntemler karşımıza çıkmaktadır.

Bu tez çalışmasında bilim haberciliğine yönelik sorunlar sağlık haberciliği üzerinden, sağlık muhabirlerinin görüşleri doğrultusunda değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda 2020-2021 TİAK verileri baz alınarak en çok izlenen tematik haber kanalları tespit edilmiş ve CNN Türk, NTV, TRT Haber kanallarının sağlık muhabirleri ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşme sonucunda mevcut sorunların devam ettiği tespit edilmiş hedef kitlenin beklenti ve ihtiyaçlarının değişmesi, dijitalleşme gibi sebeplerle problemlerin de dönüşmeye başladığı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Gazeteciliği, Bilim Muhabiri, Sağlık Haberciliği, Sağlık Muhabiri, Bilim İnsanı

ABSTRACT

Science appears as a universal force related to the level of development of societies from the past to the present. Societies with scientific power have the authority to set the agenda for science. In order for science to take on a mass form, it must be accessible to the public and society must be aware of scientific developments. This point, science journalism, which serves as a bridge between science and the public, comes into play. In order for science to be to society in a qualified way, cooperation between the parties that make up science communication becomes important. However, the expectations of scientists, science journalists and the target audience can hinder the cooperation in question. At this point, problematic issues related to science journalism are raised. These problematic issues also arise in the field of health, which is one of the most common issues in science journalism. Problems in the field of health are formed within the framework of health journalism practices, which is one of the sub-branches of science journalism. In this sense, the problems arising from the economic and political structure of the media, failure to grasp the in medical and public broadcasting tools, the lack of specialized health correspondents in the field, problems encountered in the selection of resources, errors caused by language and style due to technical jargon, industrialization of the health sector and the activities of public relations companies, pseudo-scientific beliefs and methods such as alternative medicine come across.

In this thesis study, problematic issues related to science journalism were evaluated through health journalism in accordance with the opinions of health correspondents. In this context, the most watched thematic news channels were identified based on the 2020-2021 TİAK data and in-depth interviews were conducted with the health correspondents of CNN Türk, NTV, TRT Haber channels. As a result of the interview, it was determined that the current problematic issues continue, it was emphasized that the problems also began to transform due to reasons such as changing the expectations and needs of the target audience and digitalization.

Keywords: Science Journalism, Science Correspondent, Health Journalism, Health Correspondent, Scientist

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TABLolar DİZİNİ.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: BİLİM GAZETECİLİĞİ	4
1.1.Dünyada Bilim Gazeteciliğinin Tarihsel Süreçleri	4
1.2..... Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e Bilimin Tarihsel Süreçleri.....	7
1.2.1. .Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Döneminde Süreli Yayınların İçeriği	11
1.3.Bilim ve Bilim Gazeteciliği Pratikleri	20
1.4.Bilim Gazeteciliğinin Sorunları	24
1.4.1.Dilde Sadeleşme Problemi	24
1.4.2.Vulgarizasyon Problemi.....	26
1.4.3.Uzmanlaşma Problemi	29
1.4.4.Endüstriyel Etkilerden Kaynaklanan Problemler.....	31
1.4.5. Bilimsel Sınıflandırmalardan Kaynaklanan Problemler.....	33
1.4.6.Bilim İnsanı ve Bilim Gazetecisi Arasındaki Mesleki Farktan Kaynaklanan Problemler	36
1.4.7.Sözde Bilim ve İnanışlardan Kaynaklanan Problemler.....	39

1.5.Bilim İletişimi ve Popüler Bilim	47
2. BÖLÜM: SAĞLIK HABERCİLİĞİ	53
2.1.Sağlık Haberciliğinde Karşılaşılan Sorunlar.....	58
2.1.1.Medyanın Ekonomik Yapısından Kaynaklanan Sorunlar.....	58
2.2.2. Medikal ve Halka Yönelik Yayıncılık Kapsamında Karşılaşılan Sorunlar	59
2.2.3. Sağlık Muhabirinin Niteliğinden Kaynaklanan Sorunlar	60
2.2.4. Kaynak Seçimi ile İlgili Sorunlar.....	62
2.2.5. Dil ve Üsluptan Kaynaklanan Sorunlar	64
2.2.6. Endüstrileşen Sağlık Sektörünün Medya Yansımaları	65
2.2.7. Sözde Bilimsel İnanış ve Yöntemler.....	67
2.2..... Medyada Sağlık Haberlerinin Sunumuna Yönelik Akademik Çalışmalar.....	68
2.3.İyi Bir Sağlık Haberinin Nitelikleri	75
3. BÖLÜM: CNN TÜRK, NTV ve TRT HABER SAĞLIK MUHARLERİNİN GÖRÜŞLERİNE DAİR ANALİZLER.....	79
3.1.Araştırma Yöntemi.....	79
3.1.2. Araştırmanın Örnekleme ve Sınırlılıkları	79
3.2.Bulgular ve Analiz	81
3.2.2.Sağlık Haberciliğini Tanım, İçerik, Popülarite ve Hedef Kitle Bağlamında Diğer Gazetecilik Pratiklerine Göre Değerlendiren Bulgular.....	83
3.3.3. Sağlık Haberciliğinde Medyanın Rolünü Değerlendiren Bulgular ..	84
3.3.4. Medyanın Sağlık Sorunlarına İlgisini ve Çözüm Aşamasındaki Rolünü Değerlendiren Bulgular	86

3.3.5. Bireylerin Sağlık Haberlerine Yönelik Eğilimlerini, En Çok Talep Gören Konuları ve Muhabirlerin Hedef Kitle Tanımını Değerlendiren Bulgular	87
3.3.6. Sağlık Muhabirlerinin Kaynakları ve Kaynaklarıyla Olan İletişimlerini Değerlendiren Bulgular	88
3.3.7. Medyanın Mülki Yapılanmasının Sağlık Haberlerine Etkisini Değerlendiren Bulgular	90
3.3.8. Sağlık Muhabirinin Niteliklerini ve Sağlık Haberciliğinde Uzmanlaşmayı Değerlendiren Bulgular	91
3.3.9. Sağlık Haberciliğinde Sözde Bilimlerin Etkisini Değerlendiren Bulgular	94
3.3.10. Sağlık Haberlerinin Vulgarizasyon Sürecini, Dil ve Üslubunu Değerlendiren Bulgular	95
3.3.11. Sağlık Haberlerindeki Sansasyonel İfadelerin Hedef Kitle Üzerindeki Etkisini Değerlendiren Bulgular	96
3.3.12. Tıbbın Medyatikleşmesi Sonucunda Popülerleşen İçeriklerin Sağlık Haberlerine Etkisini Değerlendiren Bulgular	97
3.3.13. Sağlık Muhabirlerinin Kaynaklarıyla Olan İş Birliğinde Halkla İlişkiler Firmalarının Etkisini Değerlendiren Bulgular	98
3.3.14. İyi Bir Sağlık Haberinin Niteliklerini ve Türkiye’de Sağlık Haberciliğinin Dünyaya Göre Konumunu Değerlendiren Bulgular	100
3.3.15. Sağlık Muhabirlerinin Pandemi Dönemindeki İzlenimlerini ve Karşılaştıkları Problemleri Değerlendiren Bulgular	101
SONUÇ	104
KAYNAKLAR	109
EKLER	115

EK 1: Derinlemesine Görüşme Soruları	115
--	-----

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Görüşme yapılan sağıık muhabirleri	80
--	-----------

KISALTMALAR DİZİNİ

AA:	Anadolu Ajansı
CBT:	Cumhuriyet Bilim Teknik
CERN:	Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi
EISF:	Edinburgh Uluslararası Bilim Festivali
ESAM:	Eğitim ve Sağlık Muhabirleri Derneği
ODTÜ BİG:	ODTÜ Bilim İletişimi Grubu
SETI:	Dünya Dışı Zekâ Araştırması
SPJ:	ABD Profesyonel Gazeteciler Derneği
STK:	Sivil Toplum Kuruluşları
TİAK:	Televizyon İzleme Araştırma Komitesi
TTB:	Türk Tabipleri Birliği
TÜBA:	Türkiye Bilimler Akademisi
TÜBİTAK:	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırmalar Kurumu
WHO:	Dünya Sağlık Örgütü
WFSJ:	Dünya Bilim Gazetecileri Federasyonu

GİRİŞ

“Beşinci kuvvet” olarak nitelendirilen bilim, evrensel bir güç unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda bilime yakın olan ülkeler, bilimi ve bilime dair gündemi temsil etme yetkisine sahip olmaktadır. Bilimin dünyadaki temsili tarihsel süreç incelendiğinde oldukça köklü bir geçmişe sahipken Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e bu anlamda bir gecikmeden söz etmek mümkündür. Bilimin dünyadaki tarihsel süreçlerini “geriden takip” eden Osmanlı Devleti; dinî ve kültürel ön yargılar başta olmak üzere, gündemi belirleyen savaşlar ve siyasi unsurlar nedeniyle bilime karşı çekimser bir tutum sergilemiştir.

Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyıl öncesinde bilim daha çok bilim insanlarının kişisel çabaları ile temsil edilirken 18. yüzyılda matbaanın gelişimiyle birlikte kitlelere hitap etme imkânı bulmuştur. Bilimin kitlelere hitap etmeye başlamasıyla dergi ve gazetelerle şekillenen süreli yayınlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu anlamda Vaka-i Tıbbiye, Takvim-i Vekayi, Hadika, Hazine-i Evrak, Sanayi, Fen ve San’at, Fen Âlemi, Tabiat Âlemi gibi yayınların yanı sıra günümüze doğru gelindiğinde Cumhuriyet Bilim ve Teknik, Bilim ve Gelecek, NTV Bilim, Bilim ve Teknik gibi yayınlara rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti ve erken Cumhuriyet dönemindeki süreli yayınların bilimsel içeriklerinin daha çok “askerî”, “eğitim” gibi işlevler taşıdığı, kimya/sanayi gibi mesleki pratikler çerçevesinde şekillendiği ve nitelik anlamında eksik kaldığı görülmektedir. Dönemsel şartlara göre içeriklerini güncelleyen süreli yayınlar, 1980’lerden sonra popülerleşmenin ve ticari kaygıların gölgesinde kalmıştır. Günümüzde dijitalleşmenin etkisiyle interaktif bir şekilde yayınlarına devam eden süreli yayınların içeriklerinde de benzer oluşumları görmek mümkündür.

Bilimin kitlelere hitap etme faaliyetlerinden biri de “bilim gazeteciliği”dir. Bilim insanları, medya ve hedef kitle üçgeni arasındaki ilişkilerle şekillenen bilim gazeteciliği, Dünyada ve Türkiye’de bilime dair gelişmelerin halka aktarılması ve özellikle küresel-bilimsel sorunlar karşısında bir denetim mekanizması oluşturulup farkındalık sağlanması amacıyla bilim ve halk arasında köprü vazifesi görmektedir. Bu anlamda bilim gazeteciliği, bilim ile halk arasında “sağlıklı” bir bilim iletişimi kurulmasında aracı bir rol üstlenmektedir.

Fakat birçok alanda olduğu gibi bilim gazeteciliğinde de birtakım sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunların bir kısmı hâlihazırda var olan kronik sorunlar etrafında şekillenirken söz konusu bilim iletişimi üçgenine farklı yapıların entegre olmaya başlamasıyla yeni sorunlar gündeme gelmeye başlamıştır.

Bilim gazetecileri ve bilim insanları arasında mesleki pratiklerden kaynaklanan dil kullanım farklılıkları, nitelikli vulgarizasyon eksikliği, kaynak temininde karşılaşılan problemler, tercüme güçlükleri, çeviri hataları, özellikle basılı yayınlarda karşılaşılan yer sorunu, bilim haberlerinin vazgeçilecek haberler kategorisinde olması gibi kronik sorunlara; endüstriyel etkiler, bilimsel sınıflandırmalardaki hegemonik anlayışlar, sözde bilimsel inanış ve yöntemler, popüler bilim gibi unsurlar eklenerek süreç daha karmaşık bir hâl almış ve bilim gazeteciliği kapsamında ele alınan konular da bu yönde şekillenmeye başlamıştır. Buradan hareketle art alan ve bağlamdan kopuk bir dil ve üslup çerçevelenen, ticari kaygılarla şekillenerek popülere eğilimi artan, iklim değişikliği, salgın gibi küresel sorunları ideolojik, ticari kaygılarla sınırlı çerçevelerde ele alan, bilimsel yöntemleri göz ardı eden, nitelikli bilim gazetecilerinin eksikliğinden dolayı sözde bilimsel inanışlara yönelen medya temsillerine sıklıkla rastlanıldığını söylemek mümkündür.

Popüler gündeme göre şekillenmeye başlayan bilim gazeteciliğinde en sık karşılaşılan konulardan biri de sağlıktır. Sağlık ve sağlıklı olmak toplumların ortak ihtiyacı olduğundan dolayı sağlığa dair gelişmelerin ele alınış pratiklerinin de nitelikli olması gerekmektedir. Aksi halde özensiz veya yanlış anlatımlarla ele alınan sağlık haberleri bireylerin yaşamında ve sağlığında geri dönülmez tahribatlar ortaya çıkarabilecektir. Tarihsel süreçte “zakkum olayı”, “menopozu bitiren Tük doktor”, “mucize tedaviler” gibi birçok örneğine rastlanılan bu durum, halkın yanlış yönlendirilmesine ve sağlık haberlerinin sağlıksız temsiline neden olacaktır. Bu noktada, bilim gazeteciliğinin alt dallarından biri olan sağlık haberciliği karşımıza çıkmaktadır. Toplumun kesişim noktası niteliğindeki sağlık haberciliği, insan hayatına eş değer öneme sahip olan oldukça hassas bir alandır. Bu durum, sağlık haberciliğine dair sorunların gündeme gelmesini ve incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Bilim haberciliğine koşut olarak sağlık profesyonelleri, medya profesyonelleri ve hedef kitle üçgeninden oluşan sağlık haberciliğindeki iletişim sürecine, sağlık sektörünün endüstrileşmesiyle halkla ilişkiler şirketleri de dâhil olmuştur. Bunun yanı sıra medyanın

ekonomi politik yapılanmaları gibi kronik sorunlara; sağlık muhabirlerinin niteliği, uzmanlaşma faktörü, kaynak seçimi ve kaynaklara ulaşmada yaşanan problemler, tıp dilinin teknik ağırlığından kaynaklanan dil ve üslup problemleri, alternatif tıp/tamamlayıcı tıp uygulamaları gibi sözde bilimsel faaliyetler de eklenmiştir.

Literatürdeki akademik çalışmalar söz konusu sorunları destekler niteliktedir. Beslenme, diyet, estetik gibi mevsimsel ve popöler konular; tüp mide ameliyatları, mucize tedaviler gibi sorunlara kısa vadede çözüm getirecek uygulamalar, tanıtım faaliyetleriyle birlikte sağlık haberciliği kapsamında sunulabilmektedir. Uzun tedaviler yerine bekleme sınırını minimuma getirerek kısa vadede sonuca ulaşma isteği, daha güzel olma beklentisi gibi popöler faktörler sağlık haberciliğinin hedef kitlesindeki bireylerin hem maddi hem manevi açıdan yıpranmasına sebep olabileceği gibi hayatlarına dair riskleri de beraberinde getirebilmektedir. Dolayısıyla sağlık haberciliği pratiklerinde görölen ve literatür ile desteklenen sorunların mevcut koşullarda hangi aşamada olduğunun belirlenmesi gerekmekte ve bu yönde alınabilecek aksiyonlar “iyi bir sağlık haberinin sahip olması gereken nitelikler” kapsamında ortaya konulmalıdır.

Bu anlamda sağlık haberciliğine dair mevcut literatür göz önüne alındığında, yapılan çalışmaların birçoğunun sağlık haberciliğini medya temsilleri bağlamında değerlendirdiği görölmektedir. Dolayısıyla sağlık haberciliğinin sorunlarıyla pratikte bire bir karşılaşan ve bu yönde çözüm üretmeye çalışan sağlık muhabirlerinin görüşlerine başvurulmasına dair bir gereklilik ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda tez kapsamında; bilim haberciliği ekseninde sağlık haberciliğine dair sorunlar ve mevcut durum, beklentiler, kaygılar, öneriler, psikolojik etkiler ve Türkiye’de sağlık haberciliğinin durumu sağlık haberciliğinin aktaran ayağını oluşturan sağlık muhabirlerinin görüşleri, mesleki pratikleri ve tecrübeleri doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sağlık haberciliğinin iletişim süreçlerini oluşturan hedef kitle, kaynaklar ve halkla ilişkiler firmaları da değerlendirme sürecinde göz önünde bulundurulmuştur. Bu kapsamda CNN Türk, NTV ve TRT Haber sağlık muhabirlerinin görüşlerine başvurulmuştur.

Böylece “Türkiye’de Bilim Haberciliğine Yönelik Sorunların Sağlık Haberciliği Üzerinden Değerlendirilmesi: CNN Türk, NTV ve TRT Haber Sağlık Muhabirleri Örneği” çalışmanın problem cümlesini oluşturmaktadır.

1. BÖLÜM: BİLİM GAZETECİLİĞİ

1.1. Dünyada Bilim Gazeteciliğinin Tarihsel Süreçleri

Dünyada bilim gazeteciliğinin genel anlamda tarihsel kırılmalarla şekillendiğini ve içeriklerin de bu kapsamda belirildiğini söylemek mümkündür. Avrupa’da 15. yüzyıldan 17. yüzyıla doğru kitap kültüründen -sürelî yayın olarak ifade edilen- dergi ve gazete kültürüne doğru bir geçiş yapıldığı görülmektedir. Daha çok uzman ya da niş kitlelere hitap eden kitapların yanı sıra daha orta seviyedeki geniş kitlelere hitap eden gazeteler bir oluşum içine girmiş ve içerikler kesinleşmemiş haber ve söylentiler, yeni teknolojilere dair buluşlar etrafında şekillenmiştir (Koloğlu, 1997: 11).

18. yüzyılda Sanayi Devrimi’nin etkisine giren Avrupa’da gazete içerikleri sanayileşmeye koşut olarak kısa ve özet haberlerle varlık göstermiştir. Bu haberler sanayileşmedeki yeni yöntem ve tekniklerin ya da makinelerin işlevinden çok varlıklarından haberdar etme yönünde bir rol üstlenmiştir. Benzer şekilde tıp, coğrafya, ulaşım, ziraat, iletişim gibi alanlarda ilk içerik örnekleri görülmeye başlanmış bilim insanı ve bilim yazarlarının yanı sıra uzmanlaşmaya başlayan bilim gazetecileri de toplumdaki yerini almıştır (Koloğlu, 1997: 11).

19. yüzyılda bilimsel içerikler, bilimin toplum tarafından kanıksanması amacına dönük olarak “sanal” bir şekilde ele alınmıştır. Bu noktada “bilim kurgu” düşünürleri devreye girmiş ve uzay aracı, aya gitme, deniz altı gibi dönemin henüz hayal ürünü olan olgular ciddiye alınmaya başlanmıştır. Bilim kurgunun öne çıkan isimlerinden Jules Verne’in “Balonla Beş Hafta”, “Ay’a Seyahat”, “Denizler Altında Yirmi Bin Fersah”, “Seksen Günde Devriâlem” gibi yapıtlarında işlediği kurgusal teknikler, bilime güçlü ve mistik bir haber değeri katarken bilimin erişemeyeceği bir yer olmadığı kanısının pekiştirilmesine katkı sağlamış benzer yapıtlar gazetelerde yer bularak bilime yönelik ön yargıların kırılmasında etkili olunmuştur (Koloğlu, 1997: 12; Nelkin, 1994: 125). Gazeteler aracılığıyla yüceltilen ve toplumla etkileşimi artan bilim, bir yandan da çıkarıcı çevrelerin ilgi odağı olmuştur. Birbirine zıt iki kutupta karşımıza çıkan bilim gazeteciliği, “bilim ambalajına büründürülerek” bilim dışı görüşlerle körüklenmeye ve özellikle sağlık alanında “her derde deva ilaçlar, saçkıran merhemler” gibi birçok insanın ilgisini çeken ilanlar; “yeryüzü düzleşiyor”, “Ay üzerinde yarasaya benzer insanların gözlemlenmesi” gibi sansasyonel haberler medyada sıklıkla yer bulmaya başlamıştır. Gazetelerin bu ilan ve haberlerden kâr elde etmesi, gazetecilerin bilimsel ayırım yapacak nitelikte olmaması,

bilim ve teknolojinin sürekli yenilenen yapısının takip edilme zorluğu, bilim insanlarının toplumdan soyutlanması gibi nedenlerle sözde bilimsel uygulamalar artmış ve henüz oluşum aşamasındaki güven ortamı zedelenmiştir (Koloğlu, 1997: 12; Kurtuluş, 1997:18-19; Nelkin, 1994: 123-125).

Birinci Dünya Savaşı döneminde daha çok ekonomik boyutlarıyla öne çıkan, savaş döneminin ardından bilimsel uygulama alanlarına doğru eğilen bilim gazeteciliği, 20. yüzyılda basının sadece aktarım rolünü üstlenmesi ve halk-bilim insanları arasında bilim iletişimi kaynaklı problemlerle eleştirel bir ortamda şekillenmeye başlamıştır. Bu doğrultuda 1921’de bilimsel gelişmelerin halk diline uygun bir şekilde sunulması ve bilimin halka indirgenerek bilimsel bir zihniyet ve merak oluşturulması amacıyla “bilim haberlerini yayan ilk ajans” olma unvanına sahip olan “Bilim Servisi” kurulmuştur (Kurtuluş, 1997: 18-19; Nelkin, 1994: 124-131; Utma, 2021: 211-214).

Gazetecilik pratiklerinde gazetecinin kendi değer yargıları ve tecrübeleriyle öznel olarak şekillenen genelde haberlerin özelde bilim haberlerinin sunumunda objektiflik tam anlamıyla sağlanamamakta, tarafsızlık imajı altında egemen hegemonya takviye edilmekte ve bilim haberleri “efsane” olarak tasvir edilmektedir. Bilim Servisi’nin ilk yayın yönetmeni Kimyager Edwin E. Slosson’ın görüşleri de bu yargıyı destekler nitelikte karşımıza çıkmaktadır. Slosson’a göre kurallar yerine istisnalar haber değeri taşıdığından bilim haberleri popüleriteye eğilmeli ve dil kullanımında -en ile başlayan dikkat çekici tanımlamalar, drama-aşk gibi insani duygular öne çıkarılmalıdır. Bu bağlamda Bilim Servisi, bilimi halka aktarmanın birtakım tavizlerle mümkün olduğunu ifade etse de amaç beyanına bağlı kalıp bilim gazeteciliğine bir üslup kazandırmayı bilmiştir (Nelkin, 1994).

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından bilim ve teknolojideki gelişmelerin hız kazanmasıyla bilimsel içerikler de bu yönde şekillenmeye başlamıştır. “İlkler dönemi” olarak nitelendirilen 1950’li yıllar özellikle tıp, ulaşım ve iletişim alanında dünya çapında gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilim ve teknikte “atılım ve devrim” dönemi olarak nitelendirilen 1960’lar, astronomi ve uzay çalışmalarının yoğunlaştığı, bilimin “hayranlık” boyutuyla takip edilip gazeteciler tarafından “çarpıcı” bir şekilde haber yapıldığı dönemdir. 70’ler ise bu döneme zıt bir şekilde doğa ve insan etkileşiminde artan çevresel sorunlar nedeniyle bilimsel gelişmelerin daha çok toplumsal bir zemin üzerinden ilerlemeye başladığı bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde bilim gazetecileri de bilim insanlarının görüşlerini aktaran pasif rolden sıyrılmaya başlamış

bilimsel ve teknolojik anlamda risk/kaygı barındıran unsurlara yönelmiştir. Bilim gazetecilerinin ve bilimsel gelişmelerin toplumsal ve sosyal bir boyut kazanmasıyla eleştirel bir ortam açığa çıkmış ve bu yeni ortama siyasi unsurlar da dâhil olmuştur. 1980’li yıllarda 60’ların teknolojik ilgisinin yeniden doğduğu görülmektedir. Bu dönemde bilim gazetecilerinin eleştirel üsluptan “kahraman”, “atılım” üslubuna dönüş yapmasıyla “tabloid”leşme ortaya çıkmış, Amerikan gazeteleri bilim haberleri üretimi için özel muhabirler çalıştırmaya başlamıştır. 90’lı ve 2000’li yıllar bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin arttığı ve buna koşut olarak küresel ısınma, iklim değişiklikleri, doğal afetler gibi çevresel kaygıların yoğunlaştığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilim dallarına olan yakınlığın tarihsel süreçlere ve yaşanan dönemlere göre çeşitlilik gösterdiği göz önüne alındığında matematik, geometri, astronomi ve tıp gibi temel bilim dallarına duyulan ilginin günümüzde deprem, bulaşıcı hastalık, genetik gibi daha toplumsal ve spesifik konularda şekillendiğini söylemek mümkündür (Güner ve Çitçi, 2011; Koloğlu, 1997; Nelkin, 1994; Utma, 2021: 211-214).

Bilim gazeteciliği, 18. yüzyıldan itibaren “uzmanlaşma” kavramını esas alarak şekillenmeye başlasa da ilk bilim gazetecilerinin bilim eğitimi olmayan, bilimsel alanda uzmanlaşmamış bir profile sahip olduğu görülmektedir. Eski nesil bilim gazetecilerinin bilimi, gazetecilik pratikleriyle paralel bir doğrultuda öğrendiğini Perlman’ın şu ifadelerinden anlamak mümkündür:

“...Doktor karaciğer iltihabındaki ilerlemeleri anlatırken sözünü ettiği bilirubinin bir hasta ismi olduğunu sandım. Her şeyi iş başında öğrendim...”

Benzer şekilde tecrübe kazanmak adına “Florida’da kaplumbağaların peşinden giden bir bilim insanıyla iki hafta geçiren”, araştırma laboratuvarlarında çalışarak katılımcı gözlemci olarak hareket eden bilim gazetecilerinden söz etmek mümkündür (Nelkin, 1994: 144-145).

Bilim gazetecileri aracılığıyla bilimin halka ulaştırılmasında gazetelerin yanı sıra popüler bilim yayıncılığı da önemli bir yer tutmaktadır. Amerika’da yayınlanan en eski popüler bilim dergisinin 1845’te çıkarılan “Scientific American” olduğu göz önüne alındığında dünyada popüler bilim yayıncılığının tarihinin oldukça uzun soluklu olduğu görülmektedir. Benzer şekilde 1872’de “Popular Science Mounthly”, 1888’de “National Georaphic Society”, 1902’de “Popular Mechanics”, 1992’de “BBC Science Focus” gibi

dergiler dünya çapındaki yayınlarıyla öne çıkmıştır. Bu dergiler “Anlayabilmeniz için yazıldı”, “Okumaktan zevk almak için parçacık fiziği alanında doktora yapmanıza gerek yok, ihtiyacınız olan tek şey sorgulayıcı bir zihin” gibi dikkat çeken popüler mottolarıyla yayınlarını sürdürmüştür. 1943’te adını “Science&Vie” olarak değiştiren ve 1913’ten beri yayınlarına devam eden “La Science et la Vie” dergisi Fransa’nın, 1934’ten beri yayınlarına devam eden “Bilim ve Yaşam”, Rusya’nın uzun soluklu popüler bilim dergisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilimsel yayıncılıkta eski bir tarihe ve dünya çapında bir alana sahip olan söz konusu ülkeler, günümüzde hem bilimsel üretimi hem de bilimsel gündemi belirleme gücünü elinde bulundurmaktadır (Şahin, 2021: 230-234).

Bilimsel yayıncılığın, Avrupa ve Amerika’daki gelişimine karşın Osmanlı Devleti döneminde bilim ve gazetecilik alanında yaşanan gecikmelerden dolayı “geriden gelme” durumundan söz etmek mümkündür (Utma, 2021: 214).

1.2. Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e Bilimin Tarihsel Süreçleri

16. yüzyılda Avrupa’da bilim ve bilim gazeteciliğinde yaşanan gelişmelere rağmen Osmanlı devleti döneminde bilime karşı mesafeli ve ön yargılı bir duruştan söz etmek mümkündür. Avrupa ile siyasi açıdan kurulan bağın, bilimsel anlamda yeterince gelişme göstermediği görülmektedir. 16. yüzyıl bilim insanlarından Takiyüddin tarafından İstanbul’da kurulan, Osmanlı Devleti’nin kurumsal anlamda ilk gözlemevi olan ve kuruluş hedefi astronomiden çok astrolojik bir anlam içeren rasathanenin uzun ömürlü olmayışı bu yargıyı destekler niteliktedir. 1577’de yapılan bir kuyruklu yıldız gözleminin ardından İstanbul’da deprem olması, 1578’de Satürn, Jüpiter ve Mars’ın Kova burcunda bir araya gelmesiyle veba salgının ortaya çıkması gibi birbirinden bağımsız örüntüler arasında neden-sonuç ilişkisi kurulmuş ve rasathanelerin olduğu yerde felaketlerin eksik olmadığı yönünde bir korku ortamı oluşturulmuştur. Gözlem yapmanın “uğursuzluk” olarak nitelendirildiği, evrenin sınırlarını aşmaya çalışmanın devlet yapısına zarar vereceği yönündeki fetvalarla da bu korku ortamı pekiştirilmiş ve bunun sonucunda rasathane yıktırılmıştır. Dinî çevrelerin eleştirilerine karşın bu yıkımın alt metninde astrolojinin çok önemli olduğu bir toplum için Takiyüddin’in çalışmalarının tehlikeli olarak gösterilip alt edilmek istenmesi bulunmaktadır. Toplumun akılcı ve bilimsel düşünme ortamına zarar verecek nitelikteki bu olayın üzerinden ancak üç asır geçtikten sonra Osmanlı Devleti’nde yeni bir rasathanenin kurulduğu görülmektedir (Bahadır, 2014; Koloğlu, 1997; 46 – 53; Tevfik, 2019: 37-38).

Bilimden çok bir etkinlik alanı olarak karşımıza çıkan astrolojinin uygulama anlamında başarısızlıkla sonuçlanan ilk örneğine rağmen Osmanlı Devleti’nde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Gezegen ve yıldızların konumlarından birtakım hükümler çıkaran, gözlemlerle takvim ve vakit çizelgeleri hazırlayan ve “müneccim” olarak adlandırılan kişiler, birçok faaliyette belirleyici bir etkiye sahiptir. Münecimlik kurumunun ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte Osmanlı saltanatının sonuna kadar varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Padişahın tahta çıkması, savaş ilanı, ordunun harekete geçmesi, sadrazamlara mühür verilmesi gibi olaylarda başlangıç saatinin belirteci münecimbaşının uğurlu saati olarak nitelendirilen “eşref saati”dir (Bahadır, 2014). “Yukarısı nasılsa aşağısı öyledir” ifadesinden hareketle birçok medeniyet tarafından kabul gören astroloji, Osmanlı hükümdarlarının “danışmanı” niteliğindedir (Tevfik, 2019: 35-36).

17. yüzyıl, Osmanlı Devleti’nin Batıdaki bilimsel gelişmelere karşı kapalı ve ilgisiz olduğu, dönemin aydın isimlerinden Kâtip Çelebi’nin “fizik ve geometri okutmak için bir öğrenci dâhi bulamadığı” bir yüzyıl olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti’nde bilimsel bir niteliğe sahip araştırma ve eğitim kurumuna rastlanmadığı gibi mevcut çalışmalar, var olan çalışmalardan habersiz bir şekilde ya da geriden takip edilmektedir. Medreselerde doğa bilimleriyle ilgili verilen bilgiler Aristoteles’in 2000 yıllık düşüncelerine, 500 yıl önceki İslam bilginlerinin eserlerine dayanan artık güncelliğini yitirmiş düzeydeki bilgilerdir. Benzer şekilde 17. yüzyılda Avrupa’da Coulomb, Maxwell, Oerstad, Ohm, Faraday gibi bilim insanlarının elektromanyetik alanda birçok buluşa imza atmasına rağmen Osmanlı Devleti’nde elektrik konusunda ilk makaleye, 1800’lü yıllarda rastlanmaktadır. Buna rağmen Kâtip Çelebi gibi öncül isimlerin başlattığı birtakım bilimsel gelişmelerden söz etmek mümkündür (Bahadır, 2014).

1609-1657 yılları arasında yaşayan Kâtip Çelebi, müspet bilimler ve felsefe savunması yaparak döneminin bağnazlıklarından yakındığı “Mîzânü’l Hak” (Gerçeğin Ölçüsü), 20 yılda tamamladığı ve 14500 risale hakkında bilgi verdiği “Keşfü’z – Zunûn” (Şüpheli Şeylerin Keşfi), 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın başlarında uluslararası bir etki yaratan ünlü coğrafya ve kozmoloji kitabı ‘Cihannüma’ (Dünyayı Gösteren) gibi telif ve çeviri olmak üzere çok çeşitli konularda eserler hazırlamıştır. Kâtip Çelebi, tüm bu çalışmalarıyla “Kepler’in (1571-1630), Galileo’nun (1564-1642), Descartes’in (1596-1650) ve Harvey’in (1578-1650) çağdaşı” olarak nitelendirilmiştir (Bahadır, 2014).

Osmanlı Devleti'nde bilimin, 18. yüzyılda matbaa ile başlayıp Meşrutiyet Dönemi'nde en yüksek seviyeye ulaştığını söylemek mümkündür. Bu dönemde Osmanlı medreselerinde fizik, kimya, biyoloji, matematik, astronomi gibi akli bilimler; hadis, fıkıh, tefsir, kelam gibi dinî bilimlerin ihtiyaç duyduğu sınırlar doğrultusunda ele alınmıştır. Güncel bilimsel gelişmeleri yeterince takip edemeyen ve yenilenme imkânı bulamayan akli bilimlerdeki bu gecikmeye, matbaanın icadından asırlar sonra gelişinin yarattığı teknik gecikmeler de eklenmiştir.

“Matbaanın kuruluşunu izleyen 100 yıl içinde İstanbul'da sadece 98 kitap basılırken matbaanın ilk 50 yılında Avrupa ülkelerinde basılan kitap sayısı ise 40 bindir.”

Aradaki farkın bu denli büyük oluşu toplumun düşünsel gelişim ve etkileşim süreçlerinin de gecikmesine neden olmuştur (Bahadır, 2014).

Tarihsel süreç içinde, basılan yayınların sayında değişiklik gözlense de konular arasındaki dağılımın benzer bir nitelik sergileyerek daha çok dinî yayınlar etrafında şekillendiğini ve bilimsel yayınların geri planda kaldığını söylemek mümkündür. 1797-1824 yılları arasında basılan 66 yayının 42'sinin dil ve din, 14'ünün bilim ve teknik konularında, 1808-1824 yılları arasında basılan yayınların yalnızca iki tanesinin bilimsel nitelikte olduğu, 1844-1928 dönemleri arasında basılan yayınların ise büyük bir bölümünün çeviri kitaplardan oluştuğu görülmektedir. Bilimsel nitelikteki yayınların içerikleri daha çok matematik, geometri ve askerî alanlarda karşımıza çıkmakla birlikte bilimin topluma mâl olabilmesi için bütün alanlarda yayınların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Bahadır, 2014; Koloğlu, 1987).

Osmanlı Devleti'nde matbaanın gelişinin ardından görülmeye başlanan bilimde kurumsallaşma çabalarının temelinde, askerî ihtiyaçların yanı sıra devlet ihtiyaçlarının karşılanması yatmaktadır. Bu doğrultuda 1735'te matematik eğitimi vermek üzere kurulan Humbaracı Ocağı ile başlayan kurumsallaşma, mühendislik eğitimi vermek üzere kurulan Mühendishâne-i Bahr-i Hümayun, modern tıp eğitimi vermek üzere kurulan Tıphâne-i Âmire ile devam etmiştir. Fakat buna rağmen kurumsallaşma çabaları medreseler nezdinde yeterince gelişme gösterememiş bilimsel çalışmalar daha çok İbrahim Müteferrika (1670-1745), Gelenbevi İsmail Efendi (1730-1791), Şânizâde Atâullah Efendi (1771-1826), Salih Zeki Bey (1864-1921) gibi bilim insanlarının; dünya

haritaları, logaritma cetvelleri, lineer cebir, modern matematik, anatomi gibi konularda kişisel çalışmalarıyla ilerlemiştir (Bahadır, 2001; Bahadır, 2014).

Osmanlı Devleti'nde bilim ve teknikteki gecikmenin temelinde toplumda dinî-kültürel ön yargıların hâkim olması, bilimsel bilgilerin dine uygunluğunun ispat edilme kaygısı, Osmanlı aydınlarının bilimsel düşüncelere çekimser kalması nedeniyle kurumsallaşmış bilim topluluklarının olmayışı bulunmaktadır (Bahadır, 2014: 39-40; Bahadır, 2001: 14). 1839'da Tanzimat'ın ilanı ile bilimsel anlamda bir ivme kazanılarak sözü edilen bilim topluluklarının oluşmaya başladığı görülse de, 1908 tarihli Meşrutiyet'in ilanına kadar gündemin daha çok siyaset ve savaşlarla şekillendiği; tıp, veterinerlik, mühendislik gibi alanlarda temel bilimlerin öneminin yeterince kavranmadığı görülmektedir (Bahadır, 2001; Bahadır, 2005; Bahadır, 2014; Koloğlu, 1997).

Yeniliklere açık bir dönem olarak karşımıza çıkan 19. yüzyılda bilimsel düşüncelerin dinî, askerî ve geleneksel etkilerden soyutlanmaya başladığını söylemek mümkündür. 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte "temel bilim" fikri benimsenmeye başlamış, eğitim görmeleri amacıyla çok sayıda öğrenci yurt dışına gönderilmiş ve yurt dışından da çok sayıda öğretmen ve bilim insanı gelmeye başlamıştır. Bu doğrultuda tıp bilimi cerrahi, göz hastalıkları, akıl ve sinir hastalıkları; matematik ve geometri yüksek geometri, yüksek matematik, tasarı geometri gibi alt dallara ayrılarak uzmanlaşmanın temeli atılmış; mimarlık, su mühendisliği gibi yüksek okulların açılmasıyla mektepler fakültelere dönüştürülmeye başlanmıştır (Bahadır, 2001; Bahadır, 2005; Bahadır, 2014: 60; Koloğlu, 1997).

Bilimsel gelişmelerin Meşrutiyet ile hızlı bir şekilde yol almaya başlaması, 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte özellikle uzmanlaşmanın ön plana çıkacağı bir kulvarda devam etmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde savaştan çıkan yorgun bir milletin yoksulluk ve eğitimsizliğin yanı sıra hastalık ve salgınlarla kısıtlı şartlarda verdiği mücadele cehalete, bilgisizliğe, hurafelere, ön yargılara ve batıl inançlara karşı bilimin üstün geldiği bir kazanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlık çalışanlarının, veterinerlerin ve nüfusun yarısından fazlasının sıtma, verem, frengi, trahom gibi salgın hastalıklara, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar arasında ortaya çıkan sığır vebasına, kelebek hastalığına karşı verdiği mücadelenin başarıyla sonuçlanması, tıbbi ve bilime olan güveni artırarak zihniyetin bilimsel düşünceye doğru evrilmesine ön ayak olmuştur.

Bu dönemde bilimsel anlamda yapılan çalışmalardan bazıları ise şöyledir (Bahadır, 2005; Bahadır, 2014):

- 1920’li yıllarda Veteriner Doktor Süreyya Tahsin Aygün, sığır vebasına ve şarbon hastalığına karşı aşı ve aşı yöntemi geliştirdi.
- Baytar Mekteb-i Alisi Müderrislerinden Mehmet Halit Bey, 1925’te büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarda görülen kelebek hastalığına karşı aşı geliştirdi.
- Fen Fakültesi Zooloji Müderrisi Doktor Ali Vehbi Türküstün’ün, 1927’de Budapeşte’de sunduğu bildiri, İsviçre ve İtalya’daki bilim dergilerinde yayımlandı.
- 1928’de ilk jinekoloji dergisi yayımlandı.
- Almanya ve Fransa’da çok sayıda eseri yayımlanan Patolojik Anatomi Müderrisi Hamdi Suat Aknar, 1927-1930 yıllarında yurt dışında bildiri sunumları yaptı.
- Fransız ve Alman bilim dergilerinde yayımlanmış birçok orijinal makalesi bulunan Doktor Hulusi Behçet, keşfi olan Behçet hastalığını tanımlayarak 1937’de Almanca olarak yayımladı.

1.2.1. Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Döneminde Süreli Yayınların İçeriği

Süreli yayınlar hem Osmanlı Devleti’nde hem de Cumhuriyet Dönemi’nde “*çağdaşlaştırma aracı*” olarak kullanılmıştır (Küçük, 2015: 348). Matbaayla birlikte daha fazla kişiye ulaşma imkânı bularak hızlı bir şekilde yayılmaya başlayan bilginin aktarıldığı kaynakların başında “*entelektüel ortamın oluşumunun en önemli habercilerinden biri*” olarak nitelendirilen dergi ve gazeteler gelmektedir. Dergi ve gazeteler, bilimsel bilginin halkın anlayacağı şekilde aktarılmasının temel aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Bahadır, 2014: 23; Koloğlu, 1987: 257).

1800’lü yıllarda bilimin süreli yayınlarda yer alma süreci başlamışsa da bu dönemde okuma yazma bilenlerin sayısının sınırlı olması, yayımlara sınırlı sayıda insanın ulaşması, siyasal gelişmeler gibi toplumsal temelli problemlerden dolayı bilimsel yayınların niceliğinden çok ulaşabildiği kitlenin niceliği önem kazanmıştır (Şahin, 2021: 236-239). Buna rağmen kimi zaman kurumsal kimi zaman bireysel çabalarla yayımlanan farklı nitelikte bilimsel içeriklere rastlanmak mümkündür.

İlk Osmanlı dergisi, 1849’da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane tarafından 34 aylık bir dönemde 28 sayı yayımlanan “*Vakayi-i Tıbbiye*” isimli bir tıp dergisidir. Dergi, Osmanlı

Devleti'nde yayımlanan ilk bilimsel dergi olma niteliğine sahiptir (Bahadır, 2001: 15; Bahadır, 2014: 23; Cankaya, 2018: 3-7).

Osmanlı Devleti'nde 1831'de *Takvim-i Vekayi* ile başlayan, 1840'ta *Ceride-i Havadis* ile devam eden ve 1860'lı yıllarda yoğunlaşan gazetecilik faaliyetleriyle kamuoyu oluşturulmaya başlanmış edebiyat, politika, bilim gibi alanlarda topluma faydalı olacak bilgilerin sade bir dil ile halka ulaştırılması sağlanmıştır (Buttanrı, 2003: 78; Cankaya, 2018: 3-7; Demir, 2018).

Koloğlu (1987)'nin 1831'den 1861'e kadar yayımlanan *Takvim-i Vekayi*, *Ceride-i Havadis* gibi gazetelerde ele alınan bilimsel konuları sınıflandırdığı çalışmasına göre gazeteler; fizik, mekanik, kimya, astronomi gibi temel bilimlerle ilgili gelişmelere yer verse de bilimsel açıklama ve ayrıntı verme noktasında eksik kalınmıştır. Coğrafya, tıp gibi bilim dallarında ise harita kullanımı, tartışma ve okuyucuyla diyalog kurma gibi metotlarla daha fazla ayrıntıya yönelme durumu söz konusu olmuştur. İçeriklerin ilgi çekmeye yönelik şekillendiği gazetelerde oluşturulan diyalog ortamıyla özellikle harbiye-tıp öğrencileri, öğreticileri ve dışarıdan uzmanların katılımının sağlanması amaçlanmış bilimsel bir tartışma ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Gazetelerde işlenen konular ise mıknaşın içeriği, Arapça dil bilimi, harita üzerindeki enlem ve boylamın saptanması, saat farkları, kıblenin belirlenmesi gibi başlıklarla şekillenmiştir. Bu dönemde ilgi çeken, merak oluşturan ve gündem olan bilimsel konular gazetelerde yer bulmakla birlikte bilimsel bilgilerin art alanı, bilimsel bilinç oluşturma noktasında olayların düşünsel boyutu, tartışma eksenin yeterli olmaması, yazar kadrosunun bilimsel nitelikten yoksun olması gibi eksiklikler karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Batı toplumlarında tartışma ortamı içinde sürekli yenilenen bilimin, doğu toplumlarında “*tartışılmaz bir gerçek*” olarak kabul edilmesine neden olmakta ve aktüel/ilginç adı altında yapılan çeviri yazıların sayısının artmasıyla da bilimsel temelden uzaklaşmaktadır.

Gazetelerde bilimsel bir gündem oluşturma çabasının ekonomi alanında yaşanan gelişmelerle devam ettiği görülmektedir. Bu anlamda “*Hadika gazetesi*”, 1870'li yıllarda devletin basın üzerindeki kontrolünden dolayı siyasi bir içerikten çok ansiklopedik bilgilerin aktarıldığı, halkın ekonomik anlamda yönlendirildiği bir düşünce politikasıyla yayın hayatına başlamıştır. Halkın ekonomi bilgisi yetersiz bulunduğundan ziraat, bankacılık, muhasebe gibi konularda kitap tefrikaları yayımlayan gazetede içerikler

çoğunlukla ziraat, sanayi, fen yazılarından oluşmakta ve halkın “millî bir ekonomik duruş” benimsemesi için eğitimin gerekliliği vurgulanmaktadır (Demir, 2018).

Sürelî yayınların içeriklerindeki değişime “popülerlik” unsurunun eklenmesiyle popüler bilim yayıncılığı gündeme gelmektedir. Bu anlamda ilk örneklerden “*Mecmua-i Fünun*” dergisi karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Bilim Cemiyeti tarafından Münif Paşa öncülüğünde 1862’de çıkarılan, 47 sayı yayımlandıktan sonra kapatılan, 1883’te bir sayı yayımlanmasının ardından yayın hayatına son verilen “*Mecmua-i Fünun*” dergisi, Osmanlı Devleti’nin ilk popüler bilim dergisi niteliğindedir. Bilim dilinin anlaşılır kılınması yönünde girişimlerde bulunan dergide fizik, kimya, biyoloji, astronomi, coğrafya, ekonomi, tarih, felsefe, edebiyat, siyaset ve askerî konularda telif ve çeviri türünde makalelerin yayımlandığı görülmektedir (Bahadır, 2001: 15; Bahadır, 2014).

Künyesinde “Umumiyet itibariyle fûnuna dair risale-i edebiyedir.” ibaresi bulunan ve 1885’te yayımlanmaya başlayan “*Hazine-i Evrak*” (*Bilgi Hazinesi*) dergisi, Osmanlı Devleti’nin ilk haftalık bilim-edebiyat dergisidir. Künyesindeki ifadeye rağmen daha çok edebî ağırlıklı bir dergi olarak karşımıza çıkan Hazine-i Evrak dergisinin,

“48 sayısında 150 binin üzerinde düzyazı ve manzum türünde yazı bulunmakta, bilim ve teknik konulu yazılar ise tüm yazıların ancak üçte birini oluşturmaktadır.”

Dergideki bilimsel içerikler gök cisimleri, kuyruklu yıldızlar, Güneş sisteminin ve Dünya’nın evrimi, Uzak Doğu’nun fizikî ve beşerî coğrafyası; eczacılık, psikoloji, aşı gibi tıbbi konular, teknolojik gelişmeler ve icatlar etrafında şekillenmektedir (Bahadır, 2001: 15; Bahadır, 2014).

1894-1961 yılları arasında Ahmet Cevdet Bey tarafından çıkarılan “*İkdam gazetesi*”, zengin içeriği, güçlü yazar kadrosu ve sade dil kullanımıyla Türk dilinin sadeleştirilmesinde etkili olmuş ve millî mücadele döneminde önemli bir rol üstlenmiştir. İkdam; halkın ziraat, fen, sağlık, edebiyat, güzel sanatlar gibi alanlarda eğitimine önem veren, mektep niteliğinde olan duyarlı bir gazete olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazetenin içeriği iç-dış gündemden oluşan siyasi haberlerin yanı sıra gündelik hayata dair konular, fenniye başlığı altında sunulan bilimsel gelişmeler, tıbbiye ve sıhhiye başlığı altında sunulan sağlıkla ilgili yazılardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra hadiseler/olaylar başlığı altında çiçek, tifo, verem, kolera gibi salgın hastalıklar; deprem, dolu, çığ düşmesi gibi

doğal afetler; Ay tutulması, rasathane raporları gibi içerikler de yer almaktadır. Yeni, güncel ve ilginç bir nitelik taşıyan içeriklerin bir kısmı doktorlar tarafından kaleme alınsa da bir kısmının imzasız olduğu görülmektedir. Gazetenin bir başka dikkat çeken noktasıysa özellikle hukuk ve tıp ile ilgili ilanların önemli bir yer tutmasıdır (Buttanrı, 2003).

Bilimsel içerikli yayınların, 19. yüzyılın sonuna kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. 1870’te “*Ulûm*”, 1879’da “*Mecmûa-i Ulûm*”, 1882’de “*Rehber-i Fünun*”, 1884’te “*Medrese-i Fünun*”, 1886’da “*Kevkebu’l Ulum*”, 1887-1888 tarihleri arasında “*Numune-i Terakki*”, 1889’da “*Çanta*”, 1897’de “*İrtika*” gibi dergi ve gazetelerin yayımlandığı görülmektedir. İkinci Meşrutiyet öncesindeki 10 yıllık zaman diliminde herhangi bir bilim dergisine rastlanılmamakla birlikte İkinci Meşrutiyet’tin ardından 1908-1914’te “*Genç Mühendis*”, 1909-1910’da “*Darüşşafaka*”, 1911’de “*Fen Gazetesi*”, 1910-1914’te “*Riyazet*”, 1917’de “*Bilgi Yurdu Işığı*” gibi aylık-haftalık yayımlara rastlanmaktadır. 1909-1914 yılları arasında Yahya Halit Bey tarafından 100 sayı olarak yayımlanan “*Şehbal*” isimli dergi, “konu çeşitliliği, baskı kalitesi ve fotoğraf zenginliği” açısından dönemin öne çıkan ve dikkat çeken popüler dergilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. (Bahadır, 2001: 15; Bahadır, 2014: 83; Cankaya, 2018: 3-7).

Fen, teknik ve sanayiye dair konuların yer aldığı yayımlardan biri de “*Sanayi*” dergisidir. İbrahim Pertev’in 1914-1921 tarihleri arasında “*Sanayi*” adıyla kurduğu derginin, 1933’te “*Fen ve San’at*”, 1958’de “*Endüstri*” adıyla yayımlarına devam ettiği görülmektedir. Cankaya (2018)’nın “*Fen ve San’at*” dergisinin 1933-1935 tarihleri arasında yayımlanmış 24 sayısını incelediği çalışmasında, derginin künyesinde “*sanayici, işçi ve teknisyen mecmuası*” ifadesinin yer aldığı belirtilmektedir. Dergi içeriğinin Avrupa’daki fen dergilerinden yapılan alıntılardan, mühendisler tarafından teknik bir altyapıyla hazırlanan çizim, tablo ve fotoğraflardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Bilimsel ve teknik anlamda teorik aktarımdan çok uygulamaya dönük son gelişmelerin aktarıldığı dergide, teknik içerik hazırlayacak uzman eksikliği göze çarpmaktadır. Yazılarında öz Türkçe kullanımına özen gösteren dergi bu anlamda, yabancı teknik sözcüklerin Türkçe karşılıklarını veren kılavuz eki ile dikkat çekmektedir (Cankaya, 2018).

Cumhuriyet'in ilanından harf devrimine kadar olan dönemde (1923-1928), ilerlemenin temel noktası, bilim ile şekillenmektedir. Bu dönemde yayınlanan bilimsel içerikler, ilerlemeye katkı sunarak bilim insanlarını ve kamuoyunu bilim ekseninde bir araya getirmeyi amaçlamaktadır (Bahadır, 2001). Küçük (2015)'ün 1928 öncesinde yayımlanan mesleki, akademik ya da popüler içeriklere sahip olan altı bilim dergisini (*Fen Mecmuası*-1925, *Demiryolları Mecmuası*-1925, *Mühendis Mektebi Mecmuası*-1927, *Telsiz Mecmuası*-1927, *Fen Âlemi* ve *Tabiat Âlemi*) misyon ve vizyon kavramları etrafında irdelediği çalışmasına göre, cumhuriyeti kuran kadroların “bilimi rehber” olarak seçtiğini ve bu amaç doğrultusunda kurumsal ya da şahsi çabalarla yayımlanan süreli yayınların topluma ulaşmada bir araç olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bilimsel rehberliği halk tabanına yaymayı amaçlayan yayınların ortak kabulü ise toplumda bilimsel bilginin yeterli olmadığı yönünde birleşmektedir. Tercümelerin ağırlıkta olduğu dergilerde; Telsiz dergisinin ilgi alanını radyoya, Mühendis Mektebi mecmuasının bayındırlık alanına yöneltmesi gibi sınırlı kitleler hedeflenerek alanda uzmanlaşma önemsenmiş ve ilk amaç ihtiyaçları gidermek olmuştur (Bahadır, 2001; Küçük, 2015).

1923-1928 yılları arasında “*Baytarî mecmuası*” ve “*Askerî Tıbb-ı Baytarî mecmuası*” adı verilen iki veterinerlik dergisine rastlanmaktadır. Bu dönemde bilimsel çalışmaların temeli, klinik tıp çalışmalarından ve bu çalışmalara dair yayımlardan oluşmaktadır. Araştırmalardan elde edilen sonuçların yayımlandığı dergilerden biri olarak karşımıza çıkan “*Darülfünun Tıp Fakültesi mecmuasında*” sadece klinik tıp konusunda yayımlanan araştırma sayısı 381 iken fizik, kimya, astronomi, zooloji gibi temel bilimlerde yayımlanan araştırmalara dair yazıların sayısı 90 civarındadır (Bahadır, 2014). Buna karşın 1925'te üç sayı yayımlanan sanayi ve teknoloji içerikli “*Fen Mecmuası*”, 1925-1928 yıllarında aylık olarak yayımlanan “*Demiryolları Mecmuası*”, 1928'de haftalık yayımlanan teknolojik içerikli “*Telsiz*” gibi dergilere de rastlamak mümkündür (Bahadır, 2001: 21).

Cumhuriyet döneminin ilk popüler bilim dergileri 1925-1926 yılları arasında 24 sayı yayımlanan “*Fen Âlemi*” ve 1925-1927 yılları arasında 14 sayı yayımlanan “*Tabiat Âlemi*” olarak karşımıza çıkmaktadır (Bahadır, 2001: 10; Bahadır, 2005: 12; Bahadır, 2014: 136; Cankaya, 2018: 3-7; Küçük, 2015: 347-355).

Mehmet Refik Fenmen tarafından kurulan ve aylık olarak yayımlanan Fen Âlemi dergisi, Türkiye ve dünyadaki bilimsel gelişmeleri halka duyurarak halkın bilime ilgisini artırmak amacını taşımaktadır. Bu bağlamda dergi içeriğinde teoriden çok uygulamalı bilimlerin yer aldığı ve içeriklerin aktarımında resimlerden yararlanıldığı görülmektedir. Derginin bilimsel temelinin kimyagerlik başta olmak üzere mimarlık, inşaat, elektrik ve makine mühendisliği, ulaşım teknolojileri, telsiz-telefon-telgraf teknolojileri, faydalı bilgiler, tıp, kitap tanıtımı gibi konularda şekillendiğini söylemek mümkündür. Buna göre dergide değerlendirme/yönlendirme//öğretme/öneri niteliğindeki yazılara yer verildiği, buluşların/güncel ve popüler gelişmelerin aktarıldığı, okuyucunun ve öğrencilerin muhatap alınarak dünyadan ve ülkeden bilgilendirici nitelikte bilgilerin paylaşıldığı bir ortam karşımıza çıkmaktadır. Fen Âlemi dergisinin, dünyadaki bilimsel gelişmeler ve yayımlandığı dönem şartları göz önüne alındığında bilimsel bilginin temini, halkın bilimi anlaması ve bilimsel gelişmelerden haberdar edilmesi noktasında önemli bir işleve sahip olduğu sonucuna varmak mümkündür (Bahadır, 2001; Bahadır, 2005).

Salih Murat Uzdilek tarafından kurulan “Tabiat Âlemi” dergisinin içeriği bilim haberleriyle ilgili gelişmeler, bilim tarihi, bilim felsefesi, bilim politikası, felsefe, tıp tarihi, temel bilim haberleri, tıp ve sağlık haberleri, fotoğrafçılık gibi konulardan oluşturmaktadır. Buna göre dergide iddia/saptama/tespit/tartışma niteliğindeki yazılara yer verildiği, “yeni bir tedavi usulü” örneğindeki gibi güncel ve yeni olanın, “kafatası özelliklerinden kişilik belirleme” gibi popüler içeriklerin ve dünyadan haberlerin paylaşıldığı, kitap tanıtımı ve çevirilerin yer aldığı, okuyucuyla etkileşim kurulan soru-cevap köşelerinin hazırlandığı bir ortam karşımıza çıkmaktadır. Tabiat Âlemi dergisinde pozitif bilimler, teorik anlamlarından çok “elektriğin ziraattaki kullanımı” gibi günlük hayata etkileri noktasında ele alınmaktadır. Dergideki konu başlıkları popüler bilim yayıncılığının gerektirdiği ölçüde merak uyandırıcı, dikkat çekici bir şekilde verilmekte ve bu tutum kelime seçimleriyle desteklenmektedir. Çeviri yazıların ve makalelerin oldukça az yayımlandığı dergide, sağlık haberlerinin de “gözsüz görmek” örneğindeki gibi popüler başlıklarla verildiğini söylemek mümkündür (Bahadır, 2001).

Erken cumhuriyet döneminin iki popüler bilim dergisi olarak karşımıza çıkan Fen Âlemi ve Tabiat Âlemi’nin konu anlatımında başvurduğu resim kullanma tekniği gibi benzer yöntemlerin yanı sıra birtakım yapısal farklılıklardan da söz etmek mümkündür (Bahadır, 2001):

- Fen Âlemi dergisi bilimle daha iç içe olan bir kesime hitap ederken Tabiat Âlemi dergisi daha çok halkın bütününe hitap etmektedir.
- Fen Âlemi dergisinde yazar kadrosu bilimsel açıdan daha nitelikli olup bilimsel üretim anlamında daha zengin bir içerik söz konusu iken Tabiat Âlemi dergisi bu anlamda daha zayıf kalmaktadır. Dergideki bilimsel yazıların çoğunlukla kurucu Salih Murat Uzdilek'e ait olduğu görülmekle birlikte imzasız ya da kaynağı belli olmayan, bilimsel nitelik bakımından zayıf ama sayıca fazla olan yazılara sıklıkla rastlanmaktadır.
- Tabiat Âlemi dergisi, kurucusunun maddi imkânları doğrultusunda yayım yapmak durumundayken Fen Âlemi dergisinin Siemens, AEG, Carl Zeiss Jena gibi şirketlerden reklam olarak ekonomik açıdan daha rahat bir yayıncılık sürdürdüğü görülmektedir.

Popüler dergilerden biri de Meteorolog Ahmet Tevfik Göymen tarafından 1925'te kurulan ve 1926'ya kadar toplamda 11 sayı olarak yayımlanan "*Maddiyat*" dergisidir. Diğer popüler bilim yayınlarına göre daha çok doğa bilimlerine yönelen, daha akademik bir içeriğe sahip olan Maddiyat'ın kuruluş amacı, Türk gençlerinin fen kültürü alanında gelişimine yönelik bir misyonla açıklanmaktadır. İçerik sunumunda fizik, kimya, fizyoloji gibi geniş bir yelpazede alanın öğretmenlerinden gelecek eleştiri ve önerileri dikkate alan derginin yazar kadrosu bakteriyolog, kimyager, doktor, öğretmen, veteriner gibi unvanlara sahipken, popüler konuların ağırlıkta olduğu ve imzasız yazıların da bulunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda fizik, kimya, biyoloji, jeoloji gibi temel bilimlerde merak ve ilgi uyandıracak popüler konular -Güneş batarken oluşan renkler, bitkilerin neden yeşil renkte olduğu gibi- ele alınmıştır. Sağlıkla ilgili gelişmelerin de önemli bir yer tuttuğu dergide kanserle mücadeleye, beslenme ve gıda maddelerine dair makalelere, "öldüren yaprak" başlığında olduğu gibi tütün kullanımının zararlarının anlatıldığı yazılara rastlanmaktadır. Derginin, yazı temini noktasında sıkıntı yaşadığı ve bu sebeple yayımının sonlandırıldığı düşünülmektedir (Kadioğlu, 2015).

1927'de Tabiat Âlemi dergisinin kapanmasının ardından 1967'de Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)'nın "*Bilim ve Teknik*" dergisini yayımlamasına kadar geçen süre zarfında yayımlanan herhangi bir popüler bilim dergisine rastlanılmamaktadır (Bahadır, 2001: 21).

1922’de yayım hayatına başlayan “*Muallimler mecmuası*”, aylık periyotta yayım yapan mesleki bir dergi olarak karşımıza çıkmakta ve öğretmenlerin mesleğe yönelik eğitsel-bilimsel sorunlarıyla ilgilenmektedir. Tam anlamıyla bir bilim dergisi niteliğine sahip olmayan Muallimler mecmuası, yayımlandığı dönemde herhangi bir bilim dergisi bulunmadığından bilimsel konulara eğilmiş, bilimsel nitelikte dergiler yayımlanmaya başladığıdaysa temel vasfına dönmüştür. Derginin Cumhuriyet dönemindeki yayımlarında bilimle ilgili işlenen konular jeoloji, fizik, kimya, matematik, astronomi, coğrafya, zooloji, tıp, bilim tarihi, bilim felsefesi, bilim politikası gibi alanlarda öne çıkmakla birlikte kitap tanıtımlarına ve çeviri makalelere de rastlanmaktadır. Dergideki konu başlıkları atomlar ve atom teorileri, geometri teorileri, matematiğin gelişimi, yerkürenin oluşumu, karıncaların fizyolojik özellikleri, faydaları ve zararları gibi içerikler etrafında şekillenirken çeviri yayınlarsa daha çok kütle çekimi, kuyruklu yıldızlar, ısı ve mekanik, dalgaların fiziksel özellikleri gibi fizik ve astronomi ağırlıklı bir dağılımla karşımıza çıkmaktadır (Bahadır, 2001).

1924-1933 yılları arasında üç ayda bir yayımlanan “*Darülfünun Fen Fakültesi mecmuası*”, Cumhuriyet döneminin ilk akademik bilim dergisi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1928’de harf inkılabının ardından adı “*İstanbul Darülfünun Fen Fakültesi mecmuası*” olarak değiştirilen derginin, harf devrimine kadar yayımlanan 14 sayısı incelendiğinde makale içeriklerinin niceliksel çoğunluğa göre fizik, matematik, kimya, jeoloji, zooloji, bilim tarihi, bilim felsefesi, astronomi, botanik olarak sıralandığı görülmektedir. Bilimsel nitelikteki yazılar yer fiziği, morötesi Güneş tayfının oluşumu, denklemler, ışığın girişimi, yansıma ve kırılma kanunları, evrim teorisi, Einstein’ın İzafiyet Teorisi, Yarımburgaz Mağarası’nın jeolojik yapısı ve biyolojik çevresi gibi bir konu dağılımıyla karşımıza çıkmaktadır. Bir araştırma dergisinden çok bilimsel konuların tarihsel gelişimlerini aktarmayı, yeni keşif ve teorileri tanıtarak bilgi vermeyi amaçlayan dergide; araştırma yazılarının bilimsel sorunlara eğilmediği ya da güncelliğini yitirmiş içeriklere sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Darülfünun Fen Fakültesi mecmuasını “bilimsel düzeyi düşük fakat bilimsel gelişimlere açık” bir dergi olarak değerlendirmek mümkündür. (Bahadır, 2001: 39-46).

1927-1934 yılları arasında aylık olarak yayımlanan “*Mühendis Mektebi mecmuası*”, inşaat alanında mesleki ve akademik bir bilim dergisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Teorik incelemelerin ve fennî uygulamaların öne çıktığı dergi, aynı alanın uzmanlarını

bir araya getirerek tartışma ortamı oluşturmayı amaçlamaktadır. Dergide alana yönelik yol, köprü, menfez inşaatları, genel inşaat teorileri, inşaat malzemeleri gibi konular yer almakla birlikte diğer dergilere nazaran çeviri yazıların sayısındaki niceliksel azalma dikkat çekmektedir. Mühendis Mektebi mecmuası; kongrelerin, rapor sunumlarının, proje yarışmalarının, güncel kamusal gelişmelerin, eser tanıtımlarının, bir sayıda işlenmiş bir konunun bir başka sayıda aynı başlıkla devam ettiği devam yazılarının, dünyadaki gelişmelerin (İsveç’te Ore nehri üzerinde inşa olunan betorname viyadük, Bruges şehrinin betorname su kulesi gibi) sunulduğu oldukça teknik içeriğe sahip bir dergi olarak yerini almıştır (Bahadır, 2001).

1927-1928 yılları arasında üç sayı yayımlanabilen, ilk kimya dergisi olma niteliğine sahip olan “*Kimya ve Sanayi mecmuası*”, mesleki bir dergi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayinin henüz gelişmediği bir ortamda önemli bir misyon üstlenen derginin, yayımlarına devam edebilmek için koşut gördüğü abone sayısına ulaşamadığından uzun ömürlü olmadığı düşünülmektedir. Dergide yayımlanan yazıların birçoğu kimya sanayisine dair sorunlarla ilgili olsa da yabancı ülkelerde yayımlanan kimya kitaplarının tanıtımlarına, ünlü kimyacıların tanıtıldığı yazılara ve çeviri metinlere, yurt dışı kaynaklı alıntı yazılara da rastlanmaktadır (Bahadır, 2001).

Erken Cumhuriyet döneminden günümüze doğru gelindiğinde 1987’de Cumhuriyet gazetesinin haftalık eki olarak yayımlanan “*Cumhuriyet Bilim Teknik*” (CBT); 2004’te “*Bilim ve Gelecek*”; 2009’da “*NTV Bilim*”; TÜBİTAK tarafından yayımlanan 1967 tarihli “*Bilim ve Teknik*”, 1998 tarihli “*Bilim Çocuk*”, 2004 tarihli “*National Geographic Kids*”, 2007 tarihli “*Meraklı Minik*”, 2015 tarihli “*Bilim Genç*”; İş Bankası tarafından 1978’de yayımlanan “*Kumbara dergisi*”, 2020’de Prof. Dr. Selçuk Şirin’in hayata geçirdiği “*Minik Kafa*” dergisi gibi yayınların yanı sıra Yapı Kredi Bankası Kültür Yayınları, Koç Üniversitesi, ODTÜ Yayıncılık gibi uzun ömürlü kuruluşlar, popüler bilim yayıncılığında öne çıkmaktadır (Koloğlu, 1997: 66-72; Şahin; 2021: 238-244; Tuncer, 2020).

Bilimi topluma yaymanın ilk denemeleri olarak karşımıza çıkan süreli yayınların, ilk denemelerinin araştırmadan çok eğitim işlevi yüklendiği görülmektedir. Bu noktada Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e, Cumhuriyet’in ilk yıllarından günümüze kalan herhangi bir bilimsel yayının olmaması süreli yayınların niteliği açısından anlamlı bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Özellikle 1980’li yıllarda, rekabet unsuruyla birlikte

nicelik olarak artan bilimsel yayınların yanlış çeviri, magazinsel üslup gibi nedenlerle nitelik olarak problemlili olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum bilimsel zihniyet oluşturma çabalarına zarar vererek bilimin yanlış temsil edilmesine neden olmaktadır (Bahadır, 2001; Bahadır, 2005; Şahin, 2021: 244).

Erken Cumhuriyet Dönemi ve öncesinde daha çok tek yönlü iletişim modelini benimseyen bilimsel yayıncılığın, günümüzde diyaloga daha açık bir modele geçiş yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda NTV’de yayınlanan yurt dışı kaynaklı iki dakikalık popüler bilim klipleri, Habertürk TV’de Fatih Altaylı’nın moderatörlüğünde “*Teke Tek Bilim*”, TRT Belgesel Kanalı’nda “*Bilimin Ev Hali*”, TRT EBA TV’de ODTÜ destekli “*Bilimin Eğlenceli Hali*” gibi programları etkileşime dönük bilim iletişimi yayıncılığı kapsamında değerlendirmek mümkündür. Benzer şekilde, ortaokul öğrencilerine fen bilimlerini sevdirmek ve yetenekli gençleri bir araya getirmek amacıyla 2017’de kurulan ODTÜ Bilim İletişimi Grubu (ODTÜ BİG)’nin lise yaz kampları ve bilim kafeleri bu anlamda öne çıkmaktadır (Tuncer, 2020).

ODTÜ BİG - TRT iş birliği ile hazırlanan “*Bilim Hayattır*” radyo programı, bilimi sanatsal yönüyle ele alarak eğlenceli hâle getiren etkinlikler (“*Bilimin Sol Anahtarı Konseri*” gibi), ODTÜ Rektörlüğünün Nobel ödüllü bilim insanlarını konuşmacı olarak ağırladığı “*ODTÜ Rektörlük Ders Serisi*”, Bilim Kurgu Öykü Yarışmaları, Açık Ders Platformları (ODTÜ YouTube kanalında yayınlanan “*Mikroskop Başında Sohbetler*”) gibi faaliyetler de bilim iletişimine, bilimsel yayıncılığa ve bilim eğitime doğrudan katkı sağlamaktadır (Tuncer, 2020).

1.3. Bilim ve Bilim Gazeteciliği Pratikleri

1966 tarihli “Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri”ndeki açış konuşmasında yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerine ek olarak basın “*gerçeğin yansıması*”, “*kamunun gözü kulağı*” (Utma, 2017: 793-794) olarak dördüncü kuvvet iken “*bilim*” beşinci kuvvet olarak karşımıza çıkmaktadır (Eralp, 1966: 10). Bursalı (1997)’ya göre, bilim yok sayılmaz bir değerdir. Bilim “deneyimlediğimiz her şeyin ne’si, nasılı ve nedenidir” (Hayes ve Grossman, 2010: 41). Bilim dünyayı anlamak, olup bitenleri kontrol altına almak için güvenli yollar sunan bir girişim ve başlı başına ulusötesi bir dil olarak tanımlanmaktadır (Sagan, 2020). Burakgazi (2017)’ye göre bilim, günlük aktivitelerden sıyrılan birtakım “*anlaşılmaz faaliyetler*” bütünüdür. Bilim, “yöntemle elde edilen, uygulamayla doğrulanan bilgi”dir (Koloğlu, 1997: 1). Bahadır (2001)’a göre “doğa

yasalarını anlama, kavrama ve formüle etme” etkinliği olan bilim, “modernleşmenin ve ilerlemenin hareket ettirici gücü ve toplumsal tarihin sessiz motoru”dur.

Bilim insanların laboratuvarlarında üretilen gizli bilgi olmaktan çıkarak evrensel bir nitelik kazanan (Koloğlu, 1997: 2) bilim; küresel ısınma, hava kirliliği, radyoaktif atıklar, asit yağmurları, nüfus artış hızının etkileri gibi ciddi konulardan halkın haberdar olmasını sağladığı gibi moleküler biyoloji ve tıp teknolojilerinin aş, ilaç gibi uygulamalarıyla hastalıkları yok etmekte veya etki alanlarını daraltmakta, doğru beslenme pratikleriyle bireylerin yaşam standartlarını yükseltmektedir. Tüm bunların yanı sıra canlı türlerinin soylarını tehlikeye atan, gezegen iklimini olumsuz yönde etkileyen, hava/su kirliliğine yol açan teknolojilerin ve sanayi kollarının artması bilim ve teknolojinin “dünyaya sadece hediyeler dağıtan bereket boynuzları” olmadığının bir göstergesidir (Sagan, 2020: 25-32). Dolayısıyla “iki kenarı keskin bir kılıç”a benzetilen bilim, güven ve saygı temelinde şekillenen birtakım sorumlulukları beraberinde getirerek olumlu/olumsuz etkileriyle hayatımızı yeniden biçimlendirmekte ve bilim ile yolları ayırmak pek mümkün görünmemektedir (Bursalı, 1997: 22; Sagan, 2020).

Dünya nüfusu arttıkça günümüz dünyasına uyum sağlayabilmek amacıyla bilgi üretim sistemleri ve uzmanlaşma alanları hızlı bir şekilde artmakta ve modern teknolojilerin etki alanı genişlemektedir. Bu durum “bilgi patlaması” olarak tanımlanmaktadır (Aydın, 1991: 16-18). Günümüzde bu bilgi akışını “dağlardan gelen kar sularının oluşturduğu sel”e, “yatağından taşarak akan coşkun bir akarsu”ya, “dünya bilgi otoyolu”na benzetmek mümkündür (Aydın, 1991: 18; Koloğlu, 1997: 75-76). Böylesine yoğun ve karmaşık olan bu ortam, toplumsal birçok süreci yakından etkilemektedir. Bu süreçlerden biri de medya ve gazetecilik pratikleridir.

Bilgiyi yorumlayan, düzenleyen, filtreleyen, ileten gazeteciler, ihtiyaçların çeşitlendiği bilgi toplumunda aşırı bilgi yüküyle karşılaştıklarında sorunlara “bilimsel bilgi” ile yaklaşmalı ve “bilgi seli”nin kontrolünü ele almak için “musluğu çevir ve kapat” kuralını kullanmalıdır (Aydın, 1991: 23; Meyer, 1998: 2). Böylelikle hem bilgi akışı sınırlandırılarak kontrol altında tutulacak hem de belli bir alana dönük nitelikli bilgi birikimi mümkün hâle gelecektir. Tarihsel süreçlere bakıldığında, toplumların dönüm noktalarının ve gelişmişlik seviyelerinin söz konusu nitelikli bilimsel bilgi ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Bilimsel bilgi, gündelik pratiklerden demokratikleşme süreçlerine kadar geniş bir yelpazede sunulmaktadır. Eski fikirlerden alıkoyan yenilikçi

yapısı, yeni teknolojilerin risk ve tehlikeleri hakkında “erken uyarı sistemi” içermesi, insanlık tarihinde daima merak konusu olmuş öğretilerle şekillenmesi, küresel ekonomilere ve demokrasilere katkı sunması gibi özellikleri nedeniyle medyada yer alması gerektiği düşünülen bilim, kitlelere hitap etme imkânını “*bilim gazeteciliği*” aracılığıyla bulmaktadır (Dursun, 2018: 86; Sagan, 2020: 72-74).

Bilim gazeteciliğinin ne olduğuna dair üzerinde uzlaşmış bir tanım bulunmamaktadır (Dursun, 2018: 90). Bilim insanları, medya ve okur kapsamında değerlendirilen bilim gazeteciliği, kendine özgü sınırlılıkları ve kuralları olan çok taraflı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Nelkin, 1994: 23). Bilim gazeteciliği “bilimle ilgili habercilik faaliyeti” (Özdemir ve Koçer, 2020: 376-378), “bilim ve toplum arasındaki ara bulucu” olarak ifade edilmektedir (Küçükvardar, 2020: 183-184). Meyer (1998)’a göre, bilim gazeteciliği karmaşıklaşan bilgi yığnında gazetecilik pratiklerine bilimsel yöntem, bilimsel tarafsızlık ve bilimsel ilkeleri entegre ederek toplumsal sorunları gündeme getiren bir çalışma alanıdır. Günümüzde çevre sorunları, doğa, tıp/sağlıklı yaşam, buluş ve teknik alanında tanıtım amaçlı popüler bir tür olarak karşımıza çıkan, bilim insanları ve kamu arasındaki diyalogu sağlayan bilim gazeteciliği, uzman gazeteciliğin alt başlığı olarak nitelendirilmektedir (Uçak, 2020). Akoğlu (2005)’na göre bilim gazeteciliği, bilimi sokaktaki insan ile bir araya getiren en önemli mesleklerden biridir. Bu mesleği hayata geçiren bilim gazetecileri, bir nevi “kamuoyu araştırmacısı” olarak uzmanlar tarafından yapılan araştırmaları raporlama vazifesi görmektedir (Meyer, 1998). İlk bilim gazetecilerinden Laurence ise mesleğini, “Prometheus’un gerçek torunları olan bilim yazarları ya da bilimsel Olympus olan laboratuvar ve üniversitelerden ateşi alıp halka indirenler” olarak tanımlamaktadır (Nelkin, 1994: 9).

Genelde medya özelde bilim gazetecileri; gazete ve popüler dergiler, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçları vasıtasıyla bilim konusunda kamuoyunu “*besleyen ya da aç bırakan*” bir güç olarak karşımızda durmaktadır (Kurtuluş, 1997: 18-19). Bu noktada, bilimin medya temsilleriyle halka sunulabilmesi için bilim gazetecilerinin başvurması gereken birtakım kaynaklardan bahsetmek mümkündür.

Alıntı, atıf ve kaynakça ile desteklenen, “okur kaygısı” gütmeyen, bilimsel araştırmalara dair veri ve sonuçlar içeren bilim dergileri, magazinsel bilim dergileri, popüler bilim kitapları, bilimsel kongre/sempozyum/seminer ve konferanslar, araştırma enstitüleri, TÜBİTAK ve Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) gibi enformasyon hizmeti

veren kurum-kuruluşlar, üniversiteler, şahsi mülakatlar, basın bültenleri, fuarlar, bilim müzeleri (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü [MTA]-Tabiat Tarihi Müzesi [1968], Feza Gürsey Bilim Merkezi [1993], Ali Kuşçu Gök bilim Merkezi gibi) bilim festivalleri ve şenlikler (Royal Akademi [İngiliz Bilim Festivali], İngiliz Bilim Haftası, Edinburgh Uluslararası Bilim Festivali [EISF], Göteborg Uluslararası Bilim Festivali [1997], Cheltenham Bilim Festivali [2002], Dünya Bilim Festivali [2008], Kuzey Carolina Bilim Festivali [2010] gibi dünyanın önde gelen bilim festivallerinin yanı sıra TÜBİTAK: Ulusal Gökyüzü Gözlem Şenlikleri, Yaz Bilim Kampları ve Buluş Şenlikleri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi [ODTÜ]: Lise Yaz Kampları, “TEKNOFEST Havacılık, Uzay ve Teknoloji Festivali [2017] gibi.), bilim merkezleri (Konya Bilim Merkezi, Elâzığ Bilim Merkezi, Kayseri Bilim Merkezi, Üsküdar Bilim Merkezi gibi.) ve dış kaynaklarda yayımlanan gazete ve dergiler, bilim insanlarının kişisel olarak kullandığı webloglar, dijital mecralar bilim gazetecilerinin başlıca kaynaklarını oluşturmaktadır (Alver, 2013; Becerikli, 2013: 13; Burakgazi, 2017; Dursun, 2021: 194; Kurtuluş, 1997: 22-23; Nelkin, 1994: 158; Sagan, 2020; Tuncer, 2020: 770-773; Utma, 2017: 791-792).

Bilim gazetecileri, zengin bir kaynak potansiyeline sahip olsa da bilim haberlerine yönelik kaynak seçiminde “nitelik” faktörünü gözetmek durumundadır. Günümüzde “tarafgirlik”, “politik temsiller”, “politik kaygılar” ile politikleşen; “kâr kaygıları”, “reklam ve sponsorluk kaygıları” ile ticarileşen medyanın, üretilen bilimsel enformasyonu söz konusu süreçlerin dışında tutamadığı görülmektedir. Bilim haberlerinin bilimsel metotlara uygunluğunun sorgulanması ise bilimsel anlamda sınırların silikleşmesine ve birtakım problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Böylelikle tuhaf, sürpriz, nadir, beklenmedik nitelikteki bilimsel eylemler; insani duyguların, negatifliğin abartıldığı ve popülerleştirildiği bir çerçevede sunulmaya başlanmaktadır (Alver, 2013; Yıldırım Becerikli, 2013: 15).

Sagan (2020)’e göre ise, “*bilim yeterince popülerleşemediğinde sahte bilimlerle dolan ekolojik nişler açığa çıkmaktadır.*” Bu durum, “iyi bilimden kötü bilimin türetilmesine” yol açan bir tür Gresham Yasası’na benzetilmektedir. Günümüzde bilimin doğasından kaynaklanan özelliklerin tam olarak algılanamaması, Gresham Yasası’nın pratiğe geçmesine neden olmakta ve birtakım problemleri beraberinde getirmektedir. Söz konusu özellikleri şöyle sıralamak mümkündür (Sagan, 2020, Tuncer, 2020: 770):

- Bilimdeki hızlı değişimlerin “düzen bozmak” olarak algılanması.

- Bilimsel faaliyetlerin öznel yapısı.
- Bilimin zaafılara hitap eden mucize, gizem gibi olay ya da durumları ciddiye almaması
- Bilim insanlarının güçlü olana karşı koyamama, ön yargılardan etkilenme gibi insani zaafıları.
- Bilim insanlarının gözlemsel seçicilik yapabilme eğilimleri.
- Bilim insanlarının mesleki yoğunluklarından kaynaklanan mesafe ve çekinceler.

Bu çerçevede bilimin toplumsal düzlemde temsili noktasında hem bilim gazeteciliği pratikleri hem bilimsel yöntem ve metotlar hem de bilim insanlarının tutum ve beklentileri doğrultusunda şekillenen birtakım sorunlar karşımıza çıkmaktadır.

1.4. Bilim Gazeteciliğinin Sorunları

Bilimin toplumdaki temsili noktasında bilimsel yayınların niteliği önem kazanmaktadır. İnan (1967)'a göre, güncelliğini koruyan, popüler ama aynı zamanda didaktik öğeler içeren, dil ve üslup bakımından yalın ve kısa olan yazılar bilimsel bir nitelik ve değer taşımaktadır. Aktarılacak istenen “konuya yeterince vâkıf olunmaması”, ilgili konularda “danışılacak kaynak yoksunluğu”, “tercüme güçlükleri”, bilim ve teknik alanında nitelikli eleman eksikliği, bilim haberlerinin ikinci derecede önemli sayılması gibi birtakım faktörler bilimsel ve teknik içeriklerin “kalite”sini doğrudan etkilemektedir (İnan, 1967: 15; Larsen, 1967a: 26). Bu bağlamda bilim gazeteciliğinde karşılaşılan problemleri şu başlıklar altında sıralamak mümkündür:

1.4.1. Dilde Sadeleşme Problemi

Sagan (2020: 505)'e göre, “bilimi halka anlatmanın en kolay yolu dili sadeleştirmek ve anlaşılır kılmaktır.” Küçükvardar (2020)'a göre, “bilim gazetecilerinden bilimi halk için basitleştirmeleri” beklenmektedir. İyi bir bilim haberi, “dil ve anlatımın yalın, açık ve anlaşılır olması” şeklinde ifade edilmektedir (Becerikli, 2013: 11-12). Sagan (2020) bu noktada, bilim insanlarının rolüne değinerek “bilmek ile bildiklerini açıklamak” arasındaki farkı ortaya koymakta ve bu fark kavrandığı müddetçe dilde sadeleşmenin mümkün olacağını vurgulamaktadır. Fakat bu durum, “aşırı derecede basite indirgemeye nitelik ve niceliklere yeterince değinilmemesi”, “benzetmeler ve gerçeklikler arasındaki ayrımın silikleşmesi”, “kaynaklara yeterince yer verilememesi” gibi birtakım

handikapları da beraberinde getirmektedir (Sagan, 2020: 505). Yıldırım Becerikli (2013)'nin “yaş” değişkenini esas alarak gazetelerdeki bilim haberlerini “kuşak” kriteri doğrultusunda analiz ettiği çalışmada elde edilen bulgular, bu yargıyı destekler niteliktedir. Söz konusu çalışmada katılımcılar özel terminoloji gerektiren, yabancı kavram ve sözcüklerin ağırlıkta olduğu fizik, astronomi gibi bilim dallarının anlaşılabilirliğini artırmak için ön bilgi verilerek nitelikli bir sadeleştirmenin yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak ayrıntı/detaydan arındırılmış bir haberin asli unsurlarını kaybedebileceği yönünde bir izlenim de karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen araştırmaya katılan hem genç (18-30 yaş aralığında) hem de ileri yaş (51 yaş ve üzeri) grubundaki odak grubu katılımcılarına göre bilim haberleri “herkesin anlayacağı sade, yalın ve basit bir dil” ile yazılmalıdır.

Bilim gazeteciliğinde dilde sadeleşme faktörü; birtakım yayıncılık faaliyetleri etrafında şekillenen ekonomik yapılanmalardan ve popülerleşme gibi unsurlardan etkilenmektedir. Dağtaş ve Yıldız (2015)'in popüler bilim yayıncılığında kamusal yayıncılığı temsilen “Bilim ve Teknik”, ticari yayıncılığı temsilen “Popular Science” dergilerini örneklem olarak seçtikleri çalışmada, dergilerin maddi yapılanmaları ve bu yapılanmaların içeriklere etkisi çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda dergilerin bilimsel içerikleri kavramsallaştırma ve dil inşa süreçlerinde ekonomik etkilerin izlerine açık bir şekilde rastlanmaktadır. Dil inşa sürecinde kolektif bir yaklaşım sergileyen Bilim ve Teknik dergisinin –Eski- Genel Yayın Yönetmeni Duran Akca'nın ifadeleri, bu yargıyı destekler niteliktedir (Duran Akca ile yapılan derinlemesine görüşme 15.04.2015'ten akt. Dağtaş ve Yıldız, 2015: 70-71):

“Popüler bilim yazınının en önemli özelliği anlaşılır bir dille yazılmasıdır. Hiçbir zaman uçlara kaymak istemiyoruz. Ne anlaşılması güç bilimsel terminolojiyi kullanmak istiyoruz ne de yeni Türkçe diye bazı dilcilerin dile kazandırmak üzere kendilerinin yaptığı terim ya da kelimeleri kullanıyoruz. Bunları tercih etmiyoruz. Toplumda, halkın kendi arasında konuşurken kullandığı günlük dili kullanmaya çalışıyoruz.”

Dildeki ifade süreçlerinin yönetim odaklı şekillendiği Popular Science dergisinin Editörü ve Yazarı Tuna Emren'e göre ise, dil bakımından tek ölçüt “popüler bilim diline uygunluk”tur (Dağtaş ve Yıldız, 2015: 71). Dolayısıyla popüler bilim yayıncılığında dil ve söylemin “popülerleştirme” ekseninde şekillendiği görülmektedir.

1.4.2. Vulgarizasyon Problemi

Koloğlu (1997)'na göre belli bir bilimsel bilgi birikimine sahip olması gereken bilim gazetecileri, bu bilgileri halkın anlayacağı dil ve üslupla aktarma yeteneğine de sahip olmalıdır. Bir bilim gazetecisinin, kaynaklarından temin ettiği bilimsel bilgileri alıp halkın seviyesine uygun bir şekilde aktarması sadeleştirme, basitleştirme, vulgarizasyon ya da popülarizasyon olarak isimlendirilmektedir (Koloğlu, 1997: 3-4). Kelime olarak, “sıradan” anlamına gelen “vulgaris”ten türetilen vulgarizasyon, belirli bir alanda bilgi ve kültür seviyesi az olan kimselere bilgiyi popülarize etmeden kolay anlaşılır bir şekilde anlatma çabasıdır (Cıvaoğlu, 1967b: 49). Bir başka tanıma göre, “ilmi seviyeyi düşürmeden bildiğini anlatabilmektir” (Irmak, 1967a: 45). Bilimsel bilginin basitleştirilerek halk dilinde sunulması vulgarizasyondur (Kurtuluş, 1997: 18-19). Nelkin (1994: 171)'e göre, bilimi halka sevdirmenin yolu “basitleştirme”dir. Vulgarizasyon, hitap edilen kitlenin kültür seviyesi ile ilgili bir kavramdır (Rado, 1967: 21). Gazeteciliğin eğitici ve öğretici işlevi göz önünde bulundurulduğunda, genelde haberlerin özelde de bilim haberlerinin “hitap edilen kitlenin kültür seviyesi”ne göre içerik oluşturmalarının önemi açığa çıkmaktadır. Özellikle matematik, fizik, kimya gibi teknik dalların; sağlık, radyo gibi insanla iç içe olan ve merak uyandıran bilimlere göre vulgarize edilmesi daha zor alanlar olduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda, bilim insanlarının akademik bir dil ile yazdığı içeriklerin halk tarafından anlaşılıp anlamlandırılması için halkın ilgisini çekecek nitelikte bir vulgarizasyona ve vulgarizatöre ihtiyaç duyulmaktadır (Cıvaoğlu, 1967a: 41; Güresin, 1967a: 95-96). Fakat nitelikli bir vulgarizasyonun ortaya çıkması noktasında birtakım problemler karşımıza çıkmaktadır.

Bilim insanları ve bilim gazetecileri arasında mesleki pratiklerden kaynaklanan dil kullanım farklılıkları, söz konusu problemlerin temelini oluşturmaktadır. Gazetecilerin bilimsel bir konuyu anlaşılır hâle getirmeye çalışırken kullandıkları “cafcacflı” dil nedeniyle konunun gerçeklerden uzaklaştığını düşünen bilim insanları, yanlış anlaşılacakları ve bunun sonucunda bilimsel kimliklerine zarar gelebileceği yönünde endişeye kapılmaktadır. Benzer şekilde gazetecilerin, bilimsel konuları “basit haberler” olarak addedip gerektiği şekilde değerlendiremediklerini düşünen bilim insanları, araştırmalarının pratikte yeterince ilgi görmediğini iddia etmektedir. Gazeteciler ise, terminolojide ısrar edildiğinde konunun okuyucuya “kupkuru teknik bir haber” olarak verildiğini ve “haberlin cazip olmaktan çıktığını” öne sürmektedir. Tüm bu ön yargılara bilim insanlarının sınırlı vakitleri ve ağır/teknik bir dil ile karşılaşan bilim gazetecilerinin

vulgarizasyon sorunu eklendiğinde, bilim gazetecileri ve bilim insanları arasındaki diyalog çıkmaza girmektedir (Doğramacı, 1967: 93; Irmak, 1967a: 44; Koloğlu, 1997: 7-9; Larsen, 1967a: 29 Cıvaoğlu, 1967a: 41). Larsen (1967a: 29)’a göre bu çıkmazda gözetilmesi gereken temel unsur, iki uç arasında mutedil kalabilmektir.

Bilim ve teknoloji haberlerinde değinilen teknik olay, eksik ya da yanlış aksettirildiğinde ortaya tehlikeli sonuçlar çıkabilmektedir (Larsen, 1967a: 29-30). Larsen (1967d) teknik haberlere ilişkin hatalardan kaynaklanan problemlerin sadece Türkiye’de değil, diğer ülkelerde de yaşandığını ifade etmekte ve oldukça çarpıcı bir örnek aktarmaktadır:

“Norveç’in Batı sahillerinde yayımlanan bir gazetede, Norveç kıyılarında bulunan balıklardaki radyoaktivitenin her yıl bir misli arttığının tespit edildiğine dair bir haber çıkmıştı. Bu haber, bir haber ajansı tarafından bütün dünyaya yayıldı. Etkileri hemen her yerde hissediliverdi. En iyi müşterilerimizden olan İtalyanlar, Norveç’ten balık almaz oldular ve İzlanda balıkları hakkında böyle bir haber çıkmadığı için o memleketten alışveriş yapmaya başladılar. Bu haberi ilk olarak veren ve bu çarkın dönmesine sebep olan gazeteci, balıklardaki radyoaktivitenin her yıl bir misli arttığını söylemekte haklıydı. Esas suçu: Bu verdiği haberi gerekli izahat ile tamamlamamış ve okuyucularına bu radyoaktivite derecesinin tehlike seviyesinin çok altında, hatta sadece ilim adamlarını ilgilendirebilecek bir nitelikte olduğunu belirtmemiş olmasıydı.”

Haberin yayımlanmadan önce konuya hâkim biri tarafından gözden geçirilmesinin önemini de ortaya koyan bu örnek, bilim haberciliğinin ileriye dönük yol katetmesi için bilim insanlarıyla iş birliği içinde olması gerektiğini göstermektedir (Larsen, 1967a: 31). Fizikçi Lawrence Cronberg (Meyer, 1998: 6)’e göre,

“Gazeteciliğin kendisi bir bilimdir ve ... yeterli donanıma sahip, sorumlu gazeteci uygulamacı bir bilim insanıdır. Bilim insanları ve gazeteciler aynı sırada yürürler ve paylaşılmış bilgi ve anlama konusunda insanlığın ortak ihtiyacını karşılamaya hizmet ederler.”

Larsen (1967a: 32-33)’a göre, bilim insanları konuşturulurken teknik dil olabildiğince bir kenara bırakılıp haber içine hayata dair küçük anekdotlar, teşbihler

serpiştirilerek güç konuların daha kolay anlaşılması sağlanabilmektedir. Larsen bu durumu, Nobel armağanı kazanmış bilim insanı Morgan’la yaptığı bir röportajda başından geçen olayı anlatarak somutlaştırmaktadır:

“Melez cinsler üzerine çalışırken daha çok hangi hayvanlardan istifade ettiğini sorduğumda bana, ‘Drosophilla Melanagaster’ diye cevap verdi. Ben, ‘Peki bu bildiğimiz at sineği değil mi?’ deyince öyle olduğunu kabul etti. Bunun üzerine ben de eğer mümkünse bu görüşmemizde Latince tabirleri bir kenara bırakıp bunların İngilizce karşılıklarını kullanmamızı rica ettim, kabul etti ve bu sinekleri penceresinin dışında bedava ve bol bol bulduğunu söyledi.”

Güresin (1967b: 101-102)’e göre, birbirine entegre olmuş çok katmanlı bir sistem içinde varlığını sürdürmekte olan bu yapıda, vulgarizasyonu kimin/kimlerin yapacağına dair görüşleri şu başlıklar altında toplanmak mümkündür:

- Bilim insanları
- Uzmanlaşmış gazeteciler
- Gazeteci ve bilim insanlarının müşterek çabası.

Irmak’a göre (1967a:44-47) ise, başarılı bir vulgarizasyon için:

- *Konuya tam olarak hâkim olunmalı:* Bu konuda farklı iki yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bir konuyu vulgarize edebilmek için çok iyi bilmeyi zaaf olarak niteleyen İpekçi (1967: 78)’ye göre, konu daha az bilinirse az bilenlere daha iyi anlatılabilecektir. Bunun yanı sıra daha çok bilmeyi zaaf olarak değil daha kolay anlatmanın bir avantajı olarak gören Larsen (1967b: 79)’a göre ise, herhangi bir konu çok iyi bilinirse halka ulaşmak ve halkın anlayabileceği kelimeleri seçmek kolaylaşacaktır.
- *Gerçekçilik faktörü gözetilmelidir:* Bu faktör gözetilmediği takdirde, bilimsel içerikler yanlış ifade edilerek geri dönülmez sonuçlar alınabilmektedir. Örneğin, gazetelerde sansasyonel bir şekilde “kansere çare”, “kanser artık tedavi edilebiliyor” gibi başlıklarla verilen haberler umutla birlikte hayal kırıklığını, ruhi sarsıntıları beraberinde getirebilmekte; yeni ilaç tavsiyesi içeren haberler ağrı kesicilerin, antibiyotiklerin gereksiz ve yerinde olmayan kullanımlarını artırabilmektedir (Cıvaoğlu, 1967b: 50; Irmak, 1967a: 45; Larsen; 1967c: 91).

- *Kolay anlaşılır bir üslup kullanılmalı:* (Cıvaoğlu, 1967b: 50; Felek, 1967: 56; Larsen, 1967c: 92).
- *İlgi ve merak uyandırılmalı* (Cıvaoğlu, 1967b: 50; Felek, 1967: 56; Irmak, 1967b: 54).
- *Hedef kitle iyi tahlil edilmeli.* (Cıvaoğlu, 1967b: 50).

İyi bir vulgarizasyonun taşınması gereken özelliklerin yanı sıra vulgarizatörlerin uzak durması gereken birtakım faktörler de söz konusudur. Vulgarizasyonda amaç sadece merak ve ilgi uyandırmak ya da birtakım araştırma sonuçlarını sıralamaktan ibaret olmamalı ve vulgarizatörler, okuyucuyu “küçültücü” nitelikteki “ben bilirim” tavrından kaçınmalıdır. Çok katmanlı bu yapı içerisinde vulgarizatörlerin “halk için katalizör” vazifesi gördüğünü söylemek mümkündür. Bu doğrultuda iyi bir vulgarizasyon ile hedef kitlenin kültür seviyesi yükselmekte, sosyal hayattaki değeri artmaktadır (Cıvaoğlu, 1967b: 49-52).

1.4.3. Uzmanlaşma Problemi

Bilim haberlerinin ele alınışında, bilimin teknik dilinin halka indirgenmesinden ya da gazetecinin teknik konular hakkındaki bilgi eksikliğinden ileri gelen hata sebepleri bulunmaktadır. Bu hatalar, bilim gazeteciliğinde yeni bir kavram olarak nitelendirilen “uzmanlaşma” eksikliğinden kaynaklanabilmektedir (Kurtuluş, 1997: 18-19; Nelkin, 1994). Fakat uzmanlaşma konusunda bilim gazetecileri arasında iki farklı yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. İlk yaklaşım, bir bilim gazetecisinin olay/durum karşısında doğru bir tavır sergileyebilmesi ya da doğru kaynaklara ulaşabilmesi için bilim eğitimi görmesi gerektiğini vurgularken ikinci yaklaşım, bilimsel bilgisi olmayan bilim gazetecilerinin bilimsel sorgulamalarının daha arı yapıda olduğunu ve bilim eğitiminin bu arı yapıyı teknik hâle getirebileceği yönünde eleştirel bir bakış açısıyla şekillenmektedir (Nelkin, 1994).

Bilim gazeteciliğinde uzmanlaşma faktörünü “gerekliklik” olarak ele alan yaklaşım doğrultusunda yürütülen birtakım faaliyetlerden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda nitelikli bilim iletişimcilerinin yetiştirilmesi amacıyla Anadolu Ajansı (AA)’nda “İngilizce Enerji Muhabirliği” dersi verilirken Dünya Bilim Gazetecileri Federasyonu (WFSJ) tarafından yürütülen ve bilimin nasıl haberleştirileceğine dair yöntem ve öğretiler içeren “Çevrimiçi Bilim Gazeteciliği Kursu”, TÜBİTAK’ın desteğiyle Türkçe olarak kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu programda “Bilim Hikâyeleri Bulmak ve

Değerlendirmek”, “Bilim Nedir?”, “Bilim Politikasını Haber Yapmak” ve “Bilimi Nasıl Filme Alırsınız?” gibi başlıklara rastlamak mümkündür (Özdemir ve Koçer, 2020; Tuncer, 2020).

Bilim iletişimi, devlet politikalarıyla sürdürülen çalışmaların yanı sıra devlet kontrolündeki eğitim kurumları eliyle de yürütülebilmektedir. 2012’de Yükseköğretim Kurulu (YÖK), bütün üniversitelere “bilim muhabirliği” dersinin alınması yönünde bir öneride bulunmuş 2018’de mevcut yükseköğretim kurumlarının iletişim fakültelerinde, bilim iletişimi ve bilim muhabirliğiyle örtüşen “Bilim ve Teknoloji Tarihi”, “Bilim ve Teknoloji”, “Bilim Gazeteciliği”, “Bilim Haberciliği” gibi 10 adet benzer içerikte derse rastlanmıştır. Fakat YÖK verilerine göre, Türkiye’de 2019 itibarıyla 207 üniversite bulunduğu göz önüne alındığında sadece 10 üniversitenin müfredatında bilim iletişimiyle ilgili derslerin yer alması, eğitim kurumlarında üretilen bilimsel bilgi eksikliğinin somut bir göstergesidir (Dursun, 2018: 88; Özdemir ve Koçer, 2020; Tuncer, 2020).

Bilim gazeteciliği, bilimin halka ulaştırılmasında en önemli araçlardan biri olmasına rağmen Türkiye’de bu alanda mesleki ve akademik anlamda da bir boşluktan söz etmek mümkündür (Utma, 2017: 788-789). “Türkiye’de “bilim gazetecisi/muhabiri”, “bilim haberciliği” adı altında bir uzmanlık alanı olmadığı gibi “Bilim İletişimi”ne odaklanmış lisans ya da lisansüstü program ve akademik derecede “Bilim İletişimi Uzmanı” unvanı da bulunmamaktadır. Ancak ODTÜ’nün “Bilim ve Teknoloji Politikası Çalışmaları Anabilim Dalı” ile Ankara Üniversitesinin “Bilim ve Toplum Çalışmaları Anabilim Dalı”nın disiplinlerarası bir yaklaşımla bilimsel faaliyetler sürdürdüğünü söylemek mümkündür (Burakgazi, 2017: 251; Tuncer, 2020: 774-775).

Disiplinlerarası bir alan olarak karşımıza çıkan bilim gazeteciliği, teknik konularda uzman olmayan bireylerin bilimi anlamlandırmasına katkı sağladığı gibi küresel konularda karar alma mekanizmalarını yönlendirme gücüne de sahiptir. Böylelikle bilimsel bilgiler kamusal dolaşıma girerek nitelikli bir farkındalık oluşturulmaktadır. Bu bağlamda dünyada meydana gelen çevre kirliliği, doğal alanların yok oluşu gibi küresel ve çevresel sorunların aktarımında “alanında uzmanlaşma” kavramının önemi açığa çıkmaktadır (Küçükvardar, 2020: 167-168; Şahin, 2020).

Şahin (2020), Türkiye’de en çok ziyaret edilen dört haber sitesinden (hurriyet.com.tr, sabah.com.tr, sozcu.com.tr, milliyet.com.tr) “Avustralya Yangın”ları ile ilgili ulaştığı 129 haberi içerik analizi yöntemiyle irdedeği çalışmasında gazetecilikte uzmanlaşmanın

gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre haberlerin %72.87'sinde bilimsel niteliğe sahip bir kaynağa rastlanmadığı, haber içeriklerinde konunun %77.52 gibi bir oranla “küresel ısınma”, “iklim değişikliği” gibi bilimsel odak noktasından bağımsız bir şekilde ele alınıp art alan ve neden-sonuç ilişkilerine yer verilmediği görülmüştür. Haber içeriklerinde yer alan “haftalardır söndürülemeyen yangın nedeniyle”, “aylardır süren yangın sebebiyle” gibi ifadeler, yangını diğer felaketlerin nedeni olarak göstermiş ve önemsizleştirmiştir. Benzer şekilde yangınların insani sebeplerden kaynaklanabileceği noktasında da eksik kalınmıştır (Şahin, 2020).

Şahin (2020)'e göre söz konusu sorunu küresel bazda değerlendiren haberlerde etkili olan “muhabir” faktörü ile olayların neden-sonuç ilişkisi çok daha iyi okunmaktadır. Bu durum iklim sorunu, doğal afet gibi küresel ölçekte “acil eylem planı” gerektiren konularda uzmanlık bilgisine sahip gazetecilerin gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır (Şahin, 2020: 1024-1027).

Bilim gazetecilerinin kaynaklarını sorgulamaması ve bilimsel gelişmeleri bilinçsizce kaleme almasının bir örneğine de 1981'de Amerika'nın büyük haber ajanslarından UPI'de geçen “uydurma” bir haberde rastlanmaktadır. 175 gazetede yayımlanan haber Kafka'nın Dönüşüm (Metamorphosis) romanında geçen ve hamamböceğine dönüşen karakter Dr. Gregor ile ilgili bir içeriğe sahiptir ve Metamorphosis adlı bir araştırma şirketinde Dr. Gregor'un “hamamböceği suyundan elde edilen her derde deva bir ilaç keşfettiğini” duyurmaktadır (Kurtuluş, 1997: 24).

Söz konusu örnekler bilim haberlerinin ciddiyetle ele alınıp alanında uzman gazeteciler tarafından aktarılmasının önemini somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

1.4.4. Endüstriyel Etkilerden Kaynaklanan Problemler

1952'de Zürih'te Milletlerarası Basın Enstitüsünde “Haber Akışı Projesi” kapsamında Hindistan, Amerika ve Avrupa ülkelerinin basınında bilim haberlerinin diğer haberlere oranla oldukça az yer kapladığı tespit edilmiştir. Bu noktada gazetelerin içerik seçimlerinde, “uzmanlaşmayı baskılayan” birtakım kapitalist ilişkiler ve endüstriyel faaliyetler açığa çıkmaktadır. Örneğin, gazete sayfalarının otomotiv endüstrisine hizmet eden ve otomobil resimleri veya yazılarıyla dolu sayfalarındaki içeriklerin hazırlanması için özel bir araştırmaya gereksinim duyulmazken aynı muhabirden “roketler”, “laserler”, “maser ışınları” gibi konularda haber getirmesi istendiğinde problemler baş göstermektedir. Dolayısıyla hukuk, filoloji, ekonomi gibi başka alanlarda bilgi sahibi olan

muhabirlerden tıbbi gelişmeler, nükleer enerji, uzay fiziği gibi konularda yazı istenmesi bilim haberciliği alanındaki gayretlerin boşa gitmesine neden olmaktadır (Larsen, 1967a: 26-27; Şahin, 2020: 1024-1027).

Endüstriyel etkiler, -ekonomik şartlar başta olmak üzere- özellikle basılı yayınlarda gazetelerin sayfa sayısı, siyasi gündemin baskınlığı gibi sebeplerle “yer sorunu”nu da gündeme getirmektedir. Bilimsel yazılar, gazete ve okuyucular nezdinde “kıymetli” olarak atfedilse dahi çok fazla bilgilendirici olmadıkları takdirde kaplayacakları alan “ölü” olarak nitelendirilmekte ve ilk vazgeçilecek haberler kategorisinde yer almaktadır. Dolayısıyla “*çölde alıcısı olmayan mücevher*” niteliğindeki bu yazıların fırsat bulundukça rastlanılan haberler kategorisinden çıkarılması gerekmektedir (Felek, 1967: 55-56). Bu bağlamda, halkın bilime yaklaşması amacıyla Hürriyet gazetesinin 1962-1966 yılları arasında uyguladığı eğitim programı dikkat çeken bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Zincirkıran, 1967: 57-59).

1962’de başlatılan program, “Halka Doğru İlim Hareketi” ve “Halktan Halka Programı” başlıkları altında toplanmış ve toplumun tüm kesimlerine hitap ederek okuyucularına kolay ve rahat bir öğrenim imkânı sunan “halk üniversitesi”nin yolunu açmıştır. Söz gelimi üniversitenin içeriği hukuktan iktisada, tıptan yabancı dil programlarına kadar geniş bir yelpazede sunulmuştur. Pazar hariç her gün yarım sayfasını halk üniversitesine tahsis eden gazetenin, eğitim programının başlangıcında 290 bin olan tirajı, 350 bine çıkmıştır. Belli bir plan dâhilinde uygulanan programda, “*susuz yutulan tablet misali kuru kuruya hazmettirilemeyecek bilgiler*” “*hafifletilip, sulandırılıp, popülerize edilmiştir.*” Bu doğrultuda, eğitim programının altı aylık ilk aşamasının ardından programı takip eden okuyucular teste tabi tutulmuş ve başarılı olanlara sertifika verilmiştir. İkinci yılında daha fazla rağbet gören “Halka Doğru İlim Hareketi”, 1965-1966 yılları arasında “Halktan Halka” eğitim programı adı altında faaliyetlerine devam etmiştir (Zincirkıran, 1967: 57-59).

Benzer şekilde Milliyet gazetesinin “Kültür Kulübü” hareketiyle gazetelerin sayfa sayısı, yer problemi gibi sınırlı etkileri yok edilmeye çalışılmış, bilim ve sanat alanında vulgarize edilmiş eserler ucuz maliyetlerle halka ulaştırılmıştır. Hem Hürriyet hem Milliyet gazetesi örneklerinde olduğu gibi mevcut yapının sınırlı maliyetleri nedeniyle basının eğitici ve öğretici misyonunun yerine getirilmesi amacıyla birtakım teşebbüslere

girişilmiş ve gazetelerin bilgi aktarımında sınırlı kalan hacimleri bu yolla genişletilmeye çalışılmıştır (İpekçi, 1967: 78).

1.4.5. Bilimsel Sınıflandırmalardan Kaynaklanan Problemler

Bilimde uzmanlaşmayla birlikte bilimsel çalışmaların spesifik alanlara yönelmesi bilim dalları arasında birtakım sınıflandırmaları da beraberinde getirmektedir (Güner ve Çitçi, 2011: 134-135). Bilimsel toplulukların medya ile kurmuş olduğu bağ sonucu kamusallaşan bilimsel bilgiler üzerinde duran Dursun (2021: 183-186)'un Husserl'den aktardığına göre, doğa yalnızca teknik bilgiyle kontrol edildiğinde bilimsel bilgiler eksik kalmakta, insani boyutlarından uzaklaşmakta ve “eksen kaymasına uğramaktadır.” Bu bağlamda doğa bilimcilerin, gökyüzündeki yıldızları incelerken yeryüzündeki insanlardan bihaber olması Husserl'in eleştirisinin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu durum, ilginç bir olayla örneklendirilmektedir (Platon, 2016: 492'den akt. Dursun, 2011: 186).

“...Thales, gök olaylarını incelemek için yukarıya bakarken bir kuyuya düşmüş. Zeki ve alaycı bir Thrakialı hizmetçi de, gökteki şeyleri bilmeye çabalarken burnunun ve ayaklarının dibindekinden haberi yok diye alay etmiş...”

Medyada bu duyumsamaların, çağrışımların, dil ve söylemlerin etkisiyle “teknik” ifadesi almayan “bilimsel nitelik taşımadığı” yönünde bir anlam üretilmektedir. Gazetelerin “bilim ve teknoloji” başlığını taşıyan bilim sayfalarında, TÜBİTAK'ın “Bilim ve Teknik” adını taşıyan bilim dergisinde söz konusu üretimi somut bir şekilde görmek mümkündür. Medyanın sunduğu anlamsal/imgesel üretimler “bir şeylerin ifade edilirken aynı anda başka şeylerin ihmal edilmesi”ne neden olmaktadır. Bilimsel algı/imge üretme noktasında da geçerli olan bu durum bilimin sınırlı bir çerçevede sunulması, medyada sadece belli bilim dallarına dair içeriklerin yer alması gibi bilim medyasına özgü birtakım sorunları beraberinde getirmektedir (Dursun, 2021).

Günümüzde bilimin yalnızca teknik, teknoloji, doğa ve buluşlarla özdeşleştirilmesi edebiyat, sanat ve felsefenin bilim olarak algılanmamasına, bilimsel toplulukların ve medyanın bilimin düşünsel tavrından uzak bir şekilde uzlaşmasına neden olmaktadır. Bu durum, insani sorgulama ve değerler üzerine düşünmeyi ikinci plana iten kamusal bir

dolaşımı ortaya çıkarmaktadır. Medyanın inşa ettiği bu algıyla “teknik bilim”in sermaye boyutunun ön plana çıkması, bilimsel çalışmaların ticari bir pazar zeminine taşınmasıyla ilintili bir durumdur (Dursun, 2021). Şahin (2021: 246)’ne göre, “bilim”miş gibi sunulan içeriklerle, bilimin sektörel boyutuna hizmet eden ürünler “kamuflej” olarak pazarlanmakta ve medya, bilimi başlı başına bir konu olarak içselleştirilip ele almamaktadır. Oysa bir psikoloğun, sosyoloğun, felsefecinin araştırmalarına dayanarak anlatacağı şeyler kamuyu düşünme disiplini üzerine sevk edebilecekken medya pratikte daha çok karşılaşılan sağlık haberleri, iklim sorunları, uzay araştırmaları gibi haberlere çok daha rahat ve uzun bir şekilde yer verebilmektedir (Alver, 2013: 26-27; Dursun, 2021: 199-200). Teknolojiyle karşılık bularak maddeyi ön plana çıkaran bilim, insana dönük düşünsel faaliyetlerle anlam kazanmakta ve dolayısıyla fizik, matematik, kimya gibi müspet/doğa bilimlerine fizik ötesi imgeler, sanatsal imgeler ya da felsefi değerlendirmeler de dâhil olmaktadır (Koloğlu, 1997: 1). Bu noktada medyanın önceliği teknik projelerin getireceği sermayeden çok sosyal bilimler dâhil olmak üzere tüm bilimlere ayrılan yerin eşit seviyelerde olmasını sağlamaktır (Dursun, 2021). Fakat buna rağmen bilim ve diğer alanlar kıyaslandığında bilimsel içerikler politik, siyasi ve ekonomik konuların gerisinde kalarak nadir alanlarda kendine yer bulabilmektedir (Şahin, 2021: 230).

Sosyal bilimlerin ihmal edilmesi, toplumun tüm kesimini etkileyecek sonuçları da beraberinde getirebilmektedir. Örneğin pandemi sürecinde bireylerin karantina koşullarına uyum süreçleri, doktorlara yönelik davranışları, sıkı kurallar karşısında davranışsal eğilimleri gibi çözümlemeler ve kritik durumlarda ortaya çıkan insan kaynaklı problemler psikoloji, sosyoloji gibi disiplinlerin halkın bilimle sağlıklı iletişim kurmasının ne denli gerekli olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir (Küçükvardar, 2020: 175-183; Tuncer, 2020: 775-776).

Literatürde bilimsel sınıflandırmalara dair yapılan çalışmalar sosyal bilimlerin pozitif bilimler karşısında ihmal edildiğini açık bir şekilde göstermektedir. Yıldırım Becerikli (2013: 13)’nin yaş kriterini değişken olarak seçtiği odak grup çalışmasına göre, genç gruptakiler daha çok bilişim/ bilgisayar, biyoteknoloji, nanoteknoloji, nükleer enerji, doğa bilimleri, sosyoloji, psikoloji, sağlık gibi oldukça geniş bir skalada ilgilerini çeken bilim haberlerini sıklıkla takip ederken ileri yaş grubu sağlık haberleri ağırlıkta olmak üzere enerji, uzay, genetik, mekanik gelişmeler, arkeoloji, psikoloji ve insanlığın

gelişimiyle ilgili haberlerle ilgilendiklerini ifade etmektedir. Bu noktada genç gruptan bir katılımcının bilimi sadece doğa bilimleriyle sınırlı tutmayıp sosyoloji, psikoloji gibi sosyal bilimleri de bilim haberleri içinde değerlendirmesi dikkat çeken bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Becerikli (2013: 13-17)'nin yerel/ulusal gazetecilerle yaptığı atölye çalışmasına göre, bilim haberlerini temel bilimler ve teknolojik gelişmelerle bağlantılı ve paralel gören gazetecilerin, sosyal bilimleri bilim haberlerine dâhil etme noktasında farkındalık kazandıklarını söylemek mümkün değildir.

Dursun (2018)'un “Bilim Gazeteciliğinde Popülaritenin ve Pozitif Bilimlerin Hegemonyası” başlıklı çalışması, sadece belli bilim dallarına yönelen medyanın “hegemonik” yapısını ortaya koyması bakımından önemlidir. Çalışma kapsamında tiraj, kuruluş tarihi ve genel yayın politikasına göre seçilen beş gazetede (Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Sabah ve Sözcü) yer alan bilim haberleri “gündemin görece daha boş olması” nedeniyle belirlenen 15 günlük periyot dahilinde içerik analizine tabi tutulmuştur. Buna göre, örneklem sürecinde gazetelerde toplamda 5585 haber tespit edilmiş ve bu haberlerin yalnızca 291'i bilimsel içerikli haber olarak karşımıza çıkmıştır. Bilimsel içerikli haberlerin toplam haberlere oranı %5.21 gibi oldukça düşük bir oran ile nicelik olarak yetersiz kalmıştır. Bilim haberlerinin bilim dallarına göre dağılımında tıp ve sağlık ilk sırada yer alırken bunu doğa/çevre, teknoloji ve eğitim haberleri izlemiştir. Pozitif bilimlerin fizik, kimya ve matematik alanlarına dair herhangi bir habere rastlanmamakla birlikte bilim haberciliğinin genelde belli bilim dallarında yığıldığı özelde ise sağlık haberciliği ile yöndeş olduğu görülmüştür. Bilim gazeteciliği popülaritesi yüksek bilim dallarına göre şekillenmekte iken sosyal bilimlere dair “rasyonel bilgiler” kamusal dolaşıma girmemektedir. Toplumun etkileşimlere tepki ve ilgisine göre şekillenen bilim - teknoloji - toplum üçgeni, “organik ve çok yönlü ilişkiler bütünü” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda üçgenin bir ayağını insan faktörü oluşturduğundan dolayı ortaya çıkan “sosyolojik” boyutun göz ardı edilmesi, yüzeysel bir yapılanmayı beraberinde getirmektedir (Turgut, 2007: 249-250).

Söz konusu “çok yönlü” ilişkiler nedeniyle bilimin sosyal bilimlerle bağlantısının popülarleşmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Bu kapsamda Elmalı (2021), Türkiye’de yayımlanan en önemli popüler bilim dergilerinden “Bilim ve Teknik” dergisinin 2019 Mayıs-2020 Mayıs periyodunda yayımlanan 13 sayısında sosyobilimsel

içerikli konuların “bulunma düzeyini” ve “kapsamı”nı analiz etmiştir. Dergide yayımlanan sosyobilimsel içeriklerin toplam içeriklere oranı %28.4 olarak tespit edilirken, yazıların bir kısmının çevre kirliliği, küresel ısınma, iklim değişikliği, ekolojik sorunlar gibi sosyal yaşam üzerine doğrudan etki eden konular üzerinde yoğunlaştığı bir kısmının ise alternatif enerji kullanımı, uzayda yaşam, artırılmış gerçeklik teknolojileri, biyoteknolojik ürünler, dijital para kullanımı ve kriptoloji, yapay zeka, dijital oyunlar ve aşı çalışmaları gibi farklı disiplinlerle bağlantılı bir şekilde ele alındığı görülmüştür. Çalışma sonucunda sosyal sonuçları olan konularla ilgili toplumun eleştirel bir bakış açısı ve farkındalık kazanması, bilimsel okuryazarlık oluşumuna katkı sağlanması için sosyobilimsel içeriklerin nicelik ve nitelik olarak artması ve bu doğrultuda medya/dijital medya temsillerinde daha fazla yer bulması gerektiği vurgulanmıştır.

1.4.6. Bilim İnsanı ve Bilim Gazetecisi Arasındaki Mesleki Farktan Kaynaklanan Problemler

Bilim gazeteciliğinde karşılaşılan sorunlar, “elektrik kesintisi” olarak nitelendirilmekte ve bilimden vazgeçilmesi hâlinde “halkın karanlıkta kalacağı” belirtilmektedir. Bu anlamda, bilim gazeteciliğinin “yakıtı” olarak tasvir edilen bilim insanları ile kurulacak iş birliğinin önemi açığa çıkmaktadır. Fakat bilim insanları ile bilim gazetecileri arasındaki mesleki farklılıklar nedeniyle söz konusu iş birliği sekteye uğrayabilmektedir (Dursun, 2018; Hayes ve Grossman, 2010).

1997’de bilim muhabiri Jim Hartz ve bilim insanı Rick Chappell’in yaptığı araştırma sonuçları bu yargıyı destekler niteliktedir. İki meslek grubu arasındaki çekişmeden dolayı “*Ayrı Dünyalar*” başlığı verilen rapora göre, gazeteciler ve bilim insanları arasında bir “uçurum” karşımıza çıkmaktadır. Araştırma kapsamında görüşülen gazetecilerin %85’i bilim insanlarını “erişilmez” olarak görürken %62’si “teknik jargonlar” nedeniyle halktan kopuk olarak nitelendirmektedir. Deborah Blum, Sharon Dunwoody gibi gazetecilere göre, iki kutup arasındaki bu “çatışma” bilim haberciliğine zarar vermektedir. Buna rağmen taraflar arasındaki bağ, “evlilik” olarak tanımlanmakta ve sorunlara rağmen “boşanma” diye bir seçenekten bahsedilmemektedir (Hayes ve Grossman, 2010).

Bilim insanları ve bilim gazetecilerinin amaçları aynı olsa da kullandıkları yöntemler ve değer yargıları birbirinden farklıdır. Bilim insanları, kuramlar üzerindeki araştırmalarını gözlem ve öngörülerle yürütürken gazetecilerin öncelendiği güdü “yeni

olan” şeklinde açıklanmaktadır. Bu noktada taraflar arasında mesleki pratiklerden kaynaklanan sorunların yanı sıra bilim muhabirlerinin yanlış bilgilendirilmesi, bilim insanlarının bilimsel jargondan bağımsız kalamaması ve bilim gazeteciliğinde eğitim eksikliğinden kaynaklanan alanında uzman gazetecilerin yokluğu gibi bilim gazeteciliğine dair diğer sorunlar karşımıza çıkmakta ve bu durum, tarafların birbirine karşı mesafeli durmasına neden olmaktadır. Söz gelimi medya ile konuşan bilim insanları “yanlış isimlendirilme”, “yanlış aktarılma”, “konu dışı alıntı yapılma”, “magazinleştirilme”, “alay konusu olma” gibi çekinceleri nedeniyle medyadan zarar görme olasılıklarını ön planda tutmaktadır (Hayes ve Grossman, 2010).

Bilimin halka aktarılmasında bilimsel gelişmelerin teknik ayrıntılara boğulması ya da gereğinden fazla kırpılarak konunun bağlamından koparılması şeklinde iki uç nokta karşımıza çıkmaktadır. Bilim insanlarını rahatsız eden bu iki kutup arasında nitelikli bir denge kurulamadığında bilimin halka ulaşması yönünde birtakım engellerle karşılaşmaktadır. Örneğin, evrenin genişlemesi ya da büzülüp çöküşüyle ilgili bir soruya cevap olabilecek bir astronomun uzak yıldızlarla ilgili araştırması dikkat çekse de araştırma sırasında kullandığı teknikler daha az ilgi uyandıracaktır (Hayes ve Grossman, 2010).

Bilim gazetecilerinin ve bilim insanlarının nitelikli bir uzlaşa sağlayamaması, toplumun “bilim”e ve “bilim insanları”na yönelik algısını şekillendirmektedir. Nitekim bilim insanları; kesin bir dille konuşan, duygularını kontrol edebilen, asosyal, “normal insanlardan farklı”, “kimsenin ilgisini çekmeyen anlaşılabilir konularla uğraşan”, gözlüğü ve laboratuvar önlüğü ile tasvir edilen tipik bir algıyla eş değer tutulmakta ve insanların zihnine “çılgın bilim insanı algısı” -Dr. Frankenstein, Jurassic Park gibi filmlerdeki bilim insanı klişeleriyle- yerleştirilmektedir (Burakgazi; 2017: 233; Hayes ve Grossman, 2010: 18; Nelkin, 1994; Sagan, 2020). Benzer şekilde bilim insanları, felaketleri önceden bildiren, hastalıklara çare bulabilen, halkın anlayamayacağı konularla uğraşan mistik bir imaj çizerek hayranlık ya da şüphe uyandırmaktadır. 1994/95 yıllarında Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi (CERN)’nin öncülüğünde gerçekleştirilen “Bilim ve Medya” araştırma sonuçlarına göre bilim insanları toplumsal gereksinimlerden habersiz olan, umut vadetse de sonuç sunamayan, ürettikleri teknolojilerle kitlesel ölümlere sebep olan, uzaydan gelmiş terminoloji meraklıları olarak tanımlanmaktadır (Kurtuluş, 1997: 22-23).

Sorunlu ve negatif bir söylem üzerine inşa edilen bilim ve bilim insanı algısı, pozitif söylemlerin abartılması şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, bilim ve bilim insanları her problemi çözebilecek bir merci olarak algılanmakta ve “bilgi süperstarı” imajı oluşturulmaktadır (Nelkin, 1994). Söz konusu her iki söylem de taraflar arasında sağlıklı bir bilim iletişimi kurulması yönünde engel teşkil etmektedir.

Toplumsal zihinde pozitif ya da negatif söylemlerle yer eden “bilim” ve “bilim insanı”na yönelik yaygın kanının yanı sıra söz konusu kavramları ideolojik ve ekonomik yapılanmalara göre “süreklilik”-“süreksizlik” içeren bir karşıtlık içinde de ele almak mümkündür. Süreklilik görüşü bilimsel gelişmelerin art alanını, tarihsel süreç içindeki gelişmeleri ve bu gelişmelere kaynaklık eden “emek” faktörünü göz önünde bulundururken süreksizlik görüşü bilimsel gelişmelerin arka planını göz ardı ederek daha güncel ve daha yeniye yönelmektedir. Bu sunumsal farklılık, “Bilim ve Teknik” ile “Popular Science” dergilerinde açık bir şekilde görülmektedir. Süreksizlik görüşünü benimseyen Popular Science’in bilim insanı algısı “efsane”, “dahi”, “süper” gibi niteliklere “büyük”, “ünlü”, “gerçek” gibi sıfatların eklenmesiyle abartılı bir nitelik taşıırken Bilim ve Teknik dergisinde benimsenen süreklilik algısı ise bilimsel gelişmelerin tarihsel arka planını ele alarak bilim insanlarını “hataları ve insani yönleriyle” değerlendirmektedir (Dağtaş ve Yıldız, 2015).

Bilimin medyada temsili noktasında karşılaşılan aksaklıklar, bilim insanlarına yönelik söz konusu değerlendirmelerin sonucu niteliğindedir. Bu bağlamda, bilimsel araştırma sonuçlarının tam olarak anlaşılmadan medyada yankı bulması bilim insanlarının ciddi sorunlar yaşamasına neden olabilmektedir. Bilim insanı Lee Hannah’ın iklim değişikliğiyle ilgili araştırmasına dair makale sonuçlarının medya tarafından yanlış yorumlanması bu noktada somut bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. “İklim Değişimi Nedeniyle Nesillerinin Tükenme Riski” başlıklı 2004 tarihli makalede, küresel ısınma nedeniyle dünyadaki yaşam türlerinin %18-%35’inin doğal yaşam alanlarının ortadan kalkmasıyla 2050’ye kadar “yok olma sürecine girebilecekleri”ne dair tahminler içeren yazı New York Times, Washington Post gibi dünyanın ileri gelen basın kuruluşlarında geniş bir yer bulmuştur. Fakat özgün makale sonuçları, ciddi bir biçimde yanlış ifade edilmiştir. Makalede yer alan sayısal veriler gazete başlıklarında “Küresel ısınma nedeniyle 2050’ye kadar yok olacak tür sayısı”, “2050’ye kadar gerçekleşecek nesil tükenmeleri” şeklinde yorumlanırken açıklayıcı uyarılar dikkate alınmayarak verilerin “tahmin” içerdiğine dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bilim insanlarının “kritik”

addettiği noktalar, -“2050’ye kadar” ve “2050’den yıllar ya da onlarca yıl sonra”nı ifade eden farkta olduğu gibi- medya tarafından kritik bir ayrım olarak algılanmamıştır. Bu türden yanlış anlaşılmanın en aza indirgenmesi için araştırmacıların araştırma sınırlarını netleştirmesi ya da daha açık bir dil kullanması gerekmektedir. Dolayısıyla bilim insanlarının halkla konuşmayı benimsemesi, medya ile kurulacak iş birliğine bağlıdır (Hayes ve Grossman, 2010; Şahin, 2021: 247-248).

1994/95 yıllarında CERN’in öncülüğünde gerçekleştirilen “Bilim ve Medya” araştırma sonuçlarına göre, bilim insanları medyada karşılaştıkları bilim haberlerinde en çok bilgisizlik, yanıltıcı ifadeler, sahte bilgiler, güvenilir olmayan kaynak kullanımından rahatsızlık duymaktadır. Buna rağmen karşılaşılan hatalı bir haber karşısında bilim insanlarının %69’unun tepkisiz kalarak mevcut durumu kanıksadığı görülmektedir (Kurtuluş, 1997: 22-23).

Medyanın bilimi ele alış şekli, araştırma süreçlerinin görmezden gelinmesi, bilim insanlarının ön yargıları gibi çıkmazlar neticesinde; “bilim sislere bürünmekte”, bilim ile halk arasındaki mesafe açılmakta, bilimin günlük hayatımızdaki önemi ve etkisi muğlaklaşmaktadır (Nelkin, 1994). Taraflar arasında karşılıklı uzlaşmanın sağlandığı ideal durumda ise; bilim insanları, kısıtlı zaman faktörüyle gazetecilerin haber hazırlama gayretini dikkate alırken gazeteciler de herhangi bir belirsizlikten doğabilecek risklere karşın sayısal bilgilerin ve teknik terimlerin doğru kullanımına yönelik bilim insanlarının gösterdiği “duyarlılığı” “empati” ile yönetmektedir. Kurulan iş birliği sonucunda hem bilim insanları çalışmalarını daha geniş kitlelere duyurma imkânı bulacak hem de bilim gazetecileri söz konusu araştırmaları daha büyük kitlelere ulaştırarak kamusal bir yarar sağlayacaktır. Böylelikle bilim gazeteciliğinin misyonu da gerçekleşmiş olacaktır (Hayes ve Grossman, 2010).

1.4.7. Sözde Bilim ve İnanışlardan Kaynaklanan Problemler

Sözde bilim, sahte bilim ya da batıl inançlar, kimi zaman bilimi kötüleyen kimi zaman bilim dalı gibi görünen fakat bilimsel yöntemleri kullanmayan, popüler konular ile kâr elde eden, tanımsızlık-tutarsızlık-geçersizlik ve güncellik çıkmazları olan bir pazar ya da nesnel dayanağı olmayan bir çalışma alanı olarak tanımlanmaktadır (Tevfik, 2019).

Sözde bilimler medyada “günlük fal köşeleri”, “astroloji köşeleri” ile kendine sıklıkla yer bulabilmektedir. Bu durum dikkate alınmasa ya da akılda kalmasa da sözde

bilimlere bir güven ortamı oluşturmaktadır. Bu noktada antropoloji, astronomi, biyoloji, coğrafya, jeoloji gibi bilimler ile bu bilimlere eşlik eden akronofoloji, astroloji, büyüculük, homeopati, freonoloji, iridoloji, alternatif tıp gibi sözde bilimler arasındaki yöntem farkı gündeme gelmektedir (Nelkin, 1994; Tevfik, 2019: 57-62; Sagan, 2020: 79; Wynn ve Wiggins, 2008: 1-2).

Bilim, olayları sistematik bir şekilde ele alarak anlamaya çalışırken sözde bilim, olayları anlamaya çalışan etkinlik alanları olarak karşımıza çıkmakta ve bu etkinlik alanları bilim olarak nitelendirilmemektedir. Gözlemlerle başlayan, yinelenabilir ölçümler ve gerçek olaylarla şekillenen bilim; hipotez, öngörü ve deneylerle devam etmektedir. Gözlemlerden hipotezlere ulaşmak için “Occam’ın ustrası” adı verilen bir yaklaşım karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım, “*En basit varsayımın en olası doğru varsayım olduğu*” ya da birbirine üstünlük sağlayamayan iki hipotez arasından basit olanı seçmeye teşvik eden “tutumluluk” yargısına dayanmaktadır. Bu doğrultuda bilim insanları, “Bir dizi semptom arasından muhtemel hastalığa az rastlanılan egzotik bir tanı yerine en uygun olanının konması” ya da “nal seslerinin zebralar yerine atları düşündürmesi” gibi tanımlamalardan yola çıkarak hipotezlere ilerlemek üzere tümevarım mantığını kullanmaktadır. Deneylerle kanıtlanan ve kesin olmamakla birlikte doğruluk payı bulunan hipotezlerden öngörülere gitmek için ise tümdengelim metodu benimsenmektedir. Öngörülerle sınanan deneylerle güvenilirliği ve inanırlığı artan hipotezler “kuram” olarak tanımlanmaktadır. Sürekli ilerlemenin söz konusu olduğu bu süreçte, bilimin doğası gereği yüzde yüz bir son bulunmamaktadır. Dolayısıyla bir önceki çalışmadan alınan veriler, bir sonraki çalışmanın basamağını oluşturabilmektedir. Örneğin her fiziksel araştırmada Maxwell denklemleri veya kuantum mekaniği sıfırdan türetilmediği gibi her yeni çalışmada da bilim sıfırdan üretilmemekte ve var olan, teyit edilmiş değerler üzerinden bir ilerleme sürdürülmektedir (Bahadır, 2001: 20; Meyer, 1998: 17-18; Sagan, 2020; Tevfik, 2019: 51-57; Wynn ve Wiggins, 2008).

“Gerçeklik algısı” üzerine kurulan bilim, “kalıp yargılardan” ve “ön yargılardan” uzak bir şekilde “araştırmanın objektifliğine” odaklanmaktadır. Araştırmanın objektif olması ise kullanılan sınanabilir bilimsel teknik ve yöntemlerle mümkün hâle gelmektedir. Bilimsel bilgilerin temin edilmesinde sınanabilirliğin ön şartı olarak karşımıza çıkan “determinizm” ya da “genellenebilirlik” ilkesi, aynı koşullar altında aynı sonuçların elde edilmesi esasına dayanmaktadır. Bilimsel bilgiler, bu ilkeye uymadığı

takdirde herhangi bir genellemeden söz edilememektedir. Buna rağmen bilimsel bilgiler zaman ve oluş açısından farklı şartlarda farklı perspektiflerle değişebilmeyi ve farklı metotlarla sınanabilmeyi göze alacak bir “kuşku” içermektedir (Gümüş, 2021: 38-39).

Astronomi, biyoloji, kimya gibi pozitif bilimlerden oluşan doğa bilimleriyle coğrafya, tarih, psikoloji gibi davranışsal ve sosyal bilimlerden oluşan insan bilimlerinin bilimsel metot ve yaklaşımları birbirinden farklıdır. Söz konusu farklılık, iki sınıflandırma türünün temel değişkenlerinden kaynaklanmaktadır. Bilimsel denetleme aşamaları, doğa bilimlerinde kolay uygulanırken insani bilimlerde zorlaşmaktadır. Örneğin, *“Bir insana gözünüzü diker ve bakarsanız, o da size dik dik bakabilir. Karbon atomlarını ne kadar yakından izlerseniz izleyin, size hiç aldırmayacaklardır.”* Benzer şekilde bir kimyacı *“bir karbon atomu gördüyseniz hepsini görmüş olursunuz”* diyebilirken bir psikolog yeryüzündeki altı milyar insan için bu genellemeyi yapamamaktadır. İnsani bilimlerde “biriciklik” söz konusu iken doğa bilimlerinin daha genel olgular üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür (Wynn ve Wiggins, 2008).

Görünmeyen bir kuvvetle demiri uzaktan çekme gücüne sahip olan mıknatısların, manyetizma keşfedilene kadar “esrarengiz” bir şekilde algılanmasına benzer nitelikte bilimin henüz açıklama getirmediği, “yanılsama” ve “gerçek” farkının ayırt edilmesinin güçleştiği durumlar, “olağanüstü” gibi yansıtılarak sözde bilimler için bir çıkış noktası oluşturulabilmektedir (Wynn ve Wiggins, 2008).

Bilimin doğasına aykırı bir işleyişe sahip olan sözde bilimler, Occam’ın usturası yaklaşımı yerine daha “belirsiz” ve “değişkenlik” içeren açıklamaları benimsemektedir. Bu anlamda “arzuları”, “ruhsal açlıkları”, “kaygıları”, “duygusal gereksinimleri” ve “çaresizlikleri” temel alan sözde bilimler, insanları kanıtı olmayan güçlere inanmaya teşvik etmektedir. Gözlemler abartı, düş, kişisel anekdot gibi öznel yargılara dayanmakta, yinelenememekte ve olumsuz yargılar göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla “doğanın kısıtlamalarını görmezden gelen ve her şeyin mümkün olduğu” sözde bilimlere dair hipotezler, deneysel bir sınamadan geçemediği için “yanlışlanamayan”, “çürütülemeyen” ve “bütün olgular için geçerli olmayan” “büyük hata paylarına” açık bir hâle gelmektedir. Öngörüler sözde bilimcilerin “kişisel inanışlarına”, “önyargılarına”, “popülariteye” ve “ihtimallere” göre şekillenmektedir. Yeniden çevrim aşamasında ise “hipotezi desteklemeyen çıkarımlar” göz ardı edilerek “dogmatik hipotezler” benimsenmekte ve ilgisiz istatistiksel verilere atıf yapılmaktadır (Sagan, 2020; Wynn ve Wiggins, 2008).

“Havada süzülen, ısı yaymayan alevler püskürten, görünmez ve cisimsiz bir ejderle var olmayan bir ejder arasındaki fark nedir?” diye soran Sagan (2020: 266)’e göre, “Test edilemeyen hipotezler ve çürütülmesi mümkün olmayan iddialar, bize ne kadar ilham verirse versin veya içimizde ne kadar merak uyandırırsa uyandırsın gerçeklik skalasında değersizdir.”

Buna rağmen sözde bilimlere dair “inançların” birçok insan tarafından paylaşıyor olması sözde bilimleri “çekici” bir hâle getirmektedir. Sözde bilimler “hastalıklara çare olma sözü”, “ölümsüzlük arayışına son verme sözü”, “kolay ve anında yanıtlarla tatmin sözü” gibi “kişisel güç arayışlarına” verdiği yanıtlarla insanları etkilemekte ve duygusal açıklıkları karşılamaktadır. Kuşkuyu engelleyerek “hazır cevaplar sunan”, sorgu suali engelleyerek korkulara salık veren sözde bilimler, rutini olağan bir hâle getirmekte ve insanların “kolay aldanmaları” nedeniyle hızlı bir şekilde yayılmaktadır (Sagan, 2020; Wynn ve Wiggins, 2008).

Wynn ve Wiggins (2008)’e göre, sözde bilim taraftarlarının “bilimsellik iddiasında bulunduğu” beş fikir bulunmaktadır:

- *Ufolar ve uzaylılarca adam kaçırmalar:* Dünyanın yabancı yaşam formları tarafından ziyaret edildiği esasına dayanan “Dünya Dışı Yaşam Hipotezi” farklı yorumlar, UFO (kimliği belirlenemeyen, tanımlanamayan uçan nesne) şakaları, yanılsamalar (IFO - Kimliği belli uçan nesne), ziyaretlerin binlerce yıldır devam ettiği iddiaları, uzaylılar tarafından kaçırılma olayları, kaçırılma olaylarının bildirildiği yerlerde görgü tanıklarının konuşmaması, tanık hafızalarının silindiğine yönelik yaklaşımlar, “gen ıslahı projesi” gibi kurgular ve yanılsanamayan hipotezlerle oldukça karmaşık bir hâle getirilmiştir. Hipotezi kanıtlayan verilerin olmaması “olumsuz bir hipotezi kanıtlamanın imkânsızlığı” olarak nitelendirilmekte ve sınanabilen öngörülerin yolunu kapamaktadır.

Bu anlamda 1960’ta başlayan, evrenin herhangi bir noktasında var olabilecek yaşam biçimlerinin radyo dalgaları vasıtasıyla sınanabileceğini öngören SETI (Dünya Dışı Zekâ Araştırması) projesi, akıllı yaşam formları aramak amacıyla yapılan araştırmaları ve gözlemleri içermektedir. Fakat radyo teleskoplarınca taranan anlamlı bir radyo sinyali örneğine henüz rastlanılmamıştır (Sagan, 2020; Wynn ve Wiggins, 2008).

Söz konusu durum, sözde bilimlerin “endüstriyel” boyutunu karşımıza çıkarmaktadır. Buna göre uzaylılar “kısa boylu, tüysüz, büyük başlı, iri gözlü ve kaşsız”,

“küçük yeşil insanlar”, “ışık saçan dünya dışı varlıklar”, “kıllı cüceler”, “cinler”, “küçük peltemsi yaratıklar”, “üç metre boyunda tepegözler”, “güve adamlar”, “üç gözlü devler”, “böceksiler”, “robotlar”, “sürüngenler”, “periler”, “kertenkele adamlar” ve “daha zeki olduklarının temsili olarak başları büyük, ışık hızını aşan uzay yolculuklarında azalan fiziksel etkinlikleri nedeniyle bedenleri ince” varlıklar olarak betimlendirilmektedir. Günümüzde, “satılan tişörtlerde ve diğer hediyelik eşyalarda”, “ucuz bilim kurgu dergilerinde” standart görüntüler bu yönde şekillenmektedir. Benzer şekilde UFO’lar “havada hızla ilerleyen ya da olduğu yerde duran ışık saçan disk ya da küre” şeklinde tasvir edilmektedir. Occam ustrasına göre, fizik yasaları ile çatışan tüm bu “olağanüstü savlar, olağanüstü kanıtlar gerektirmektedir.” (Sagan; 2020; Wynn ve Wiggins, 2008).

Bilimsel anlamda kanıt gerektiren savlara rağmen medyanın “uçan daire”, “uzaylı” haberleriyle ilgili “hikâyelere” geniş bir yer ayırdığı görülmektedir. Uçan daire gördüğünü iddia edenlerin çektiği fotoğrafların birçoğunun şaka veya düzenbazlık amacıyla hazırlandığı ortaya çıkmasına rağmen insanların yanılğıya düşmeye meyilli olmalarından dolayı görülenlerin yanlış yorumlanıp anlamlandırılması, doğal dünyanın yanlış anlaşılması, umut ve korkuların “kanıt kisvesi” altında sunulması ün, şöhret ya da kazanç elde etme peşinde olanların arzularını perçinlemektedir (Sagan, 2020).

- *Yıldızlara ışınlanma gibi olağandışı ve beden dışı deneyimler, ölümden dönme deneyimleri, ruhlar ve hayaletler gibi varlıklar:* Karmaşık bir yapı içeren beden dışı deneyimler ve varlıklar, güvenilir olmamakla birlikte bilimsel metotların yeniden çevrimini engellemektedir (Wynn ve Wiggins, 2008: 154-156).

- *Astroloji:* İlk çağlardan bugüne “merak”, “geleceği önceden kestirme arayışı”, “mevsimsel dönüşümlerin ve hava olaylarının öngörülmesine yönelik ihtiyaçlar” ve “zamanın tespit edilme isteği” insanları çeşitli kehanet yöntemleri bulmaya itmiştir. Bu anlamda kuşların uçuş şekilleri, kristal küreler, madeni paralar, kartlar ile çeşitli sözde “okumalar” gerçekleştirilmiştir. Söz konusu okumalar, medeniyetlere göre farklı disiplinler kazanmakta ve kişilerin fiziksel özelliklerini hesaba katan birtakım yöntemler ortaya çıkarmaktadır. Bireylerin geleceğine dair kehanetleri ellerin fiziksel yapısında arayan “el falı”, kişilerin kaderini isim ve doğum tarihiyle belirlemeye dayanan “sayı falı”, el yazısını karakter değerlendirmesi olarak kullanan “yazı çözümlemesi” ya da grafoloji, “durgun bir havuz, bir tas su ya da kristal bir küre gibi yansıtan bir nesneye bakmayı içeren” yansıtma, “sözde ruhlar âlemine girilen bir kapı” olarak nitelendirilen

ruh çağırma tablası, eski Çin’de madeni para ya da civanperçemi saplarının atılmasıyla uygulanan falcılık yöntemi I Çing ya da Değişimler Kitabı, tarot kartları, Güneş, ay ve yükselen “burç”ların yorumuna dayanan Güneş burcu astrolojisi bu yöntemlerden bazılarıdır (Tevfik, 2019; Wynn ve Wiggins, 2008).

Gök cisimlerinin konum ve hareketlerini yeryüzündeki olaylarla ve insanlarla ilişkilendiren astroloji; ikinci yüzyıldan kalma gök haritalarını esas alan, kaynakları güncel olmayan, bilimsel metotları uygulamayan sözde okumalardan biridir. Bu bağlamda gözlem, hipotez, deney ve yeniden çevrim kusurları içermektedir. Normal şartlarda geçerli bir hipotezin ve evrensel hesaplamaların esas alındığı yöntemler doğrultusunda gazetelerdeki “astroloji köşelerinde” “aynı tarih aynı burç” ön görülerinin aynı olması beklense de bir yıldız falı, “risk için iyi bir gün” derken bir diğeri “dikkatli olunması” konusunda uyarılar içerebilmektedir. Bu farklılık ise “ön görü kusurlarını” gündeme getirmektedir (Sagan, 2020; Wynn ve Wiggins, 2008).

Gök gürültüsü, fırtına gibi göksel olayları “tanrının kızgınlığı” gibi yorumlayan, gökyüzündeki hareketleri mesajmış gibi algılayan, Güneş ve yıldızlara göre daha karmaşık bulunan gezegen hareketlerine kutsiyet atfeden uygarlıkların bir “kehanet kültürü” oluşturduğu görülmektedir. Benzer şekilde takımyıldızlarının diziliş biçimleri doğrultusunda uygarlıklar tarafından kullanılan eşyalara, karşılaşılan hayvanlara benzetilerek gelişigüzel bir biçimde isimlendirilen burçlara derin anlamlar yüklenmektedir. Bu amaçla, bilimsel temeli olmayan bir isimlendirme metoduna dayanarak söz gelimi terazi burcu için “dengeli” yakıştırması yapmak tekinsiz bir yaklaşımdır (Tevfik, 2019: 31-34).

Astroloji uygulayıcıları kullandıkları “soğuk okuma” tekniğiyle “içinde herkesin kendine göre bir şeyler bulabileceği dengeli zıtlıklarla” orta yol izleyen bir dil kullanmaktadır. Bu durum inandırıcılıklarını artıran bir faktördür. Uygulayıcılar duruşumuz, jest ve mimiklerimiz, dış görünüşümüz ve cevaplarımızdan yola çıkarak tahminler yürütmektedir. Örneğin; *“Bazen dışa dönük, cana yakın oluyorsun ancak bazı zamanlarda içine kapanıp çekingen ve mesafeli davranışlar sergiliyorsun. İçini diğer insanlara dökerken gereğinden fazla dürüst olmanın akıllıca bir davranış olmadığını düşünüyorsun... İnsanların seni sevmelerine, sana hayran olmalarına ihtiyaç duyuyorsun.”* gibi ifadelerin en azından bir kısmının kendimizi tarif ettiğini düşünmemiz bu noktada normal karşılanmaktadır (Sagan, 2020: 375-376).

1930’larda yeni doğan İngiliz Prenses Margaret’in horoskopunun (doğum haritası) gazetede yayımlanmasıyla başlayan bugün ise “yıldızınız söylüyor” köşeleriyle devam eden süreç, rekabetle birlikte piyasada kendine yer bulmaya ve artan rekabetle çeşitlenmeye devam etmektedir. Astrolojiyi “*Akıllı annenin aptal kızı gibi*” niteleyen Voltaire’a göre: “*Batıl inanç ve din arasındaki ilişki ne ise astroloji ve astronomi arasındaki ilişki de odur.*” Adorno’ya göre ise astroloji “*kurumsallaşmış bir batıl inanç*”tır (Tevfik, 2019).

Kendilerini bir yere ait hissetme, davranışlarını buna göre yönlendirme ve tanımlama güdüsündeki bireyler, “Barnum etkisi” olarak açıklanan bir eğilimle faldan, astronomik yorumlardan kişisel anlam çıkarma, kendine yorma ve buna inanma eğilimi sergilemekte ve bunun sonucunda duygusalılıklarını “Balık” burcunda olmalarına bağlamaktadırlar. Fakat “Avustralyalı Koçlarla Türkiyeli Koçların kişiliğimizi etkileyen birçok parametreye rağmen aynı olduğunu düşünmek son derece anlamsızdır” (Tevfik, 2019). Astroloji tüm bu kusurlara “akla yatkın” bir açıklama getirememekte ve dolayısıyla hipotezlerin “akla yatkın deneylerle yanlışlığı gösterilemediği” için “reddedilmesi” gerektirmektedir (Wynn ve Wiggins, 2008).

- *Yaratılışçılık*: “Evren” denildiği zaman ışık yıllarından, milyonlarca yıl uzaklıktan bahsedilmektedir. Dolayısıyla evrenin şimdiki zamanı görülememekte, bugünden geçmişe doğru birtakım varsayımlar doğrultusunda çeşitli öngörülerde bulunmaktadır. Çok yoğun ve sıcak bir sıkışma ile oluşan evrende ilk aşama canlı oluşumu için elverişli değildir. Bu nedenle “12-15 milyar yıllık bir geçmişe sahip olan evrene karşın yaşama dair geçmişin bu denli uzun olmadığı öngörülmektedir.” Bu bağlamda, bilimsel hızlı yaratılışçılık üzerine bilimsel hipotezler kurmak uygun bulunmamaktadır (Wynn ve Wiggins, 2008).

- *Duyu dışı algılama ve psikokinez gibi olağan dışı güçler*: Var olan uyarıcılar görme, işitme, koku alma gibi duyularımızla temasa geçip çeşitli fiziksel süreçlerle bu uyarıları beyine iletmektedir. Doğal seyrinde işleyen bu süreç dışında duyuları genişletmeye yönelik telepati, gizdeyi, önsezi, geribiliş, psikometri gibi olağandışı algılamalar ve savlar ortaya atılmaktadır. Fakat bilim insanları, gerçekleşme mekanizmalarının eksikliği nedeniyle “psi” etkilerine inanmamaktadır. Öyle ki düşüncelerin bir kişiden diğerine gidebildiği, zihnin kendini şu anda, gelecekte ya da geçmişte başka bir yere ışınladığı bilinen hiçbir duyu (uyarı ve alıcı) yolu

bulunmamaktadır. Dolayısıyla psikokinez bilimsel süreçleri karşılamadığı için sözde bilim olarak kalmaktadır (Wynn ve Wiggins, 2008).

Sagan (2020)'e göre, Ay yüzeyindeki “örgü ören kadın”, “bir grup defne ağacı”, “uçurumdan atlayan fil” gibi tasvirler; henüz izine rastlanmayan Mars yüzeyindeki efsanevi kanallar; Mars yüzeyinde firavunların varlığına işaret ettiğine inanılan piramitler; Mars'taki yüz gibi göz yanılsamaları sonucunda oluşan tasvirler ve örüntüler şekil ve kaynak değiştirerek devam ettirilmektedir. Söz konusu yanılsamaların, bilimsel oluşumları açıklansa bile 1970'lerden 1991'li yıllara kadar devam eden ekin çemberleri efsaneleri, Bermuda üçgeni; 13 sayısının uğursuz olduğu ya da Dolunay olduğunda daha fazla suç işlendiği inancı gibi sahte bilimlere yönelim sürdürülmektedir. Medya ise bu devamlılığa “önde gelen gökbilimciler” gibi belirsiz kaynak kullanımları, “Mars'ta tapınak harabeleri” şeklindeki manşetleriyle katkı sağlayabilecektir.

1-14 Ekim 2019 tarihleri arasında Türkiye'de en çok tiraja sahip gazetelerdeki (Sabah, Sözcü, Hürriyet ve Posta) bilim haberleri kaplanan alan, içerik, kaynak ve şekil açısından -içerik analizi yöntemiyle- izlenmiş ve basılı yayınlarda bilim haberlerinin oranı %2.5 olarak karşımıza çıkmıştır. Bu orana göre yazılı basında bilim haberlerinin nicelik açısından haber değeri taşımadığı tespit edilmiştir. Haber içeriklerinin ise magazinsel, sansasyonel, abartı ve şaşkınlık içeren bir üslupla bilimsel nitelikten yoksun olduğu görülmüştür. Kaynak kullanımında “uzmanlar”, “İsviçreli bilim insanları”, “bir araştırmaya göre” “Yeni Zelandalı mikrobiyologlar” gibi ifadelerle belirsizlik söz konusuysa haberlerin içeriği %52'lik bir oranla sağlık/ tıp alanında yoğunlaşmış, sosyal bilimlere dair içeriklerin oranı ise %1 ile oldukça geri planda kalmıştır. Medyanın bilimsel içeriklerde yaptığı bu “hiyerarşik” sıralama bir anlamda kamunun gözünde bilimsel bir “önem sıralaması” oluşturmakta ve bu alandaki bilgiler kamusal dolaşıma girme şansı bulamamaktadır. Tüm bu sonuçlara göre bilim insanları ve gazeteciler arasında herhangi bir iş birliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir (Öztekin ve Şahin, 2020: 188-195).

Küçükvardar (2020) tarafından yapılan bir başka çalışmaya dair bulgu ve sonuçlar diğer araştırmaları destekler niteliktedir. 2020'de Türkiye'de en çok ziyaret edilen üç haber sitesinde (Ensonhaber, Hürriyet, Milliyet) yer alan bilim haberlerinin incelendiği araştırmaya göre çalışma periyodu (20 Ekim-3 Kasım 2020) dahilinde tespit edilen 7863 haberden yalnızca 158'nin bilim haberi niteliğinde olduğu görülmüştür. Çevrim içi

ortamdaki bilimsel içerikli haberlerin %2’lik bir oranla nicelik olarak eksik kaldığı ve bilim haberlerinin içerik olarak Covid-19 pandemi gündeminin etkisiyle sağlık ve NASA’nın güncel keşif ve açıklamalarından dolayı astronomi alanında yoğunlaştığı görülmekte ve felsefe, tarih gibi sosyal bilimlere dair içeriklere rastlanılmamaktadır. Benzer şekilde haber kaynaklarının “bilim insanları uyarıyor” gibi ifadelerle genelleştirildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla çevrim içi haber platformlarında nitelikli bilimsel içeriklerin yer almaması okuyucuların tartışmalı diğer platformlara yönelmesine neden olacaktır (Küçükvardar, 2020: 175-183).

Dolayısıyla tüm bu fikirlere ait yanlış gözlemler, yanlış öngörüler, yanlış kuramlar, “bilim süsü verilmiş sözde bilimler” “yanlış yönde bir kuantum sıçraması” olarak ifade edilmektedir (Wynn ve Wiggins, 2008). “Gözlem-sözde gözlem, olay-sözde olay, hipotez-sözde hipotez...” ile karşı karşıya kalındığında yanılsamalara şüphe ile yaklaşılmalı ve bilimden uzaklaşıldığında oluşacak boşluğu doldurmak amacıyla sahte bilimlerin “atılım” yapabileceği unutulmamalıdır (Sagan, 2020; Wynn ve Wiggins, 2008).

1.5. Bilim İletişimi ve Popüler Bilim

Bilim insanları-bilimsel bilgi-halk arasındaki bağı kurmaya yarayan bilim iletişimi (Özdemir ve Koçer, 2020), bilimsel ve teknik gelişmelerin halkın istek ve önerileri doğrultusunda anlaşılır kılınması olarak tanımlanmaktadır. Bilim iletişimi, “bilim insanlarıyla halkın bağlantısı”dır (Utma, 2017: 789-790). Bilim iletişimi, bilimsel bilginin üretiminden yayılımına kadar tüm etkinlikleri içeren, bilimsel farkındalığı artıran dinamik ve çok disiplinli bir alandır (Burakgazi, 2017: 234-235). Akoğlu (2011)’na göre bilim iletişimi, toplumu bilimle buluşturan bir köprüdür. Bilim iletişimi, bilim insanları/kurumlar tarafından üretilen güvenilir nitelikteki bilimsel bilginin kamusal dolaşıma girerek yayılmasını sağlayan ve bilimi halk ile buluşturarak halkın bilimsel farkındalığını artıran ortak bir payda ve ortak bir disiplin olarak tanımlanmaktadır. Teknik jargonların basitleştirilmesiyle kamuya yönelik dışsal bir boyutu bulunan bilim iletişimi, bilim insanları ile sıradan halkı birbirine yaklaştıran köprü vazifesi görmektedir (Alver, 2013: 33-38; Uçak, 2020: 1344-1345; Utma, 2021: 207; Özdemir ve Şahin, 2020: 194-195; Şahin, 2021: 229). Bilim iletişimi özellikle çocuk ve gençlerin bilimsel alanlardan haberdar olmasını sağlayarak merak ve heyecan duygularını artırmayı, araştırma ve sorgulamayı özendirmeyi hedeflemektedir (Tuncer, 2020: 779-780). Bu vazifeyi medya aracılığıyla yerine getiren, bilimsel bilgileri enformasyona dönüştürerek yeniden üreten

ve ileten bilim gazetecileri, toplumun bilimsel ve eleştirel düşünmesine katkıda bulunarak bilimsel haberlerin kamuya açık, anlaşılır ve doğru bir şekilde halka aktarılmasını sağlamaktadır (Alver, 2013; Koloğlu, 1997: 66-72; Utma, 2021). Fakat bu köprünün bir ayağını oluşturan bilim insanları destek bulabilmek amacıyla araştırmalarının medyada yer almasını istemesine karşın bilim haberlerinin sansasyonel bir şekilde bağlamından kopararak ele alınmasından dolayı medyaya mesafeli yaklaşmaktadır (Utma, 2021: 209). Bilim insanları bilimsel çıktılarını “doğrudan aktarım” tekniğini kullanmaları nedeniyle halka dönük “hikâyeleştirememekte” bilim gazetecileri de bu çıktıları yanlış “hikayelendirip” ya da yanlış algılayıp yanlış yönlendirebilmektedir (Küçükvardar, 2020). Dolayısıyla bilim insanları ve halk arasındaki makasın açılmasıyla bilim insanları ve medya arasındaki bağ daha en başından sorun temelli bir zemin üzerine oturmaktadır (Utma, 2017; Utma, 2021). Bu durum sağlıklı bir bilim iletişimin kurulmasını olumsuz anlamda etkilemektedir. Oysa bilim haberleri, gelişen ve değişen dünyada bireylerin dünya görüşünü etkileyerek “yaşam kalitesinin ve refahın” artmasına, “denetim, risk ve erken uyarı” işlevinin yerine getirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu noktada “bilim okuryazarlığı” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Medyadaki bilimsel gelişmelerin kaygı, kuşku ve eleştiri temelinde doğru bir şekilde analiz edilip yorumlanabilmesi üzerine kurulan bilim okuryazarlığının halka doğru bir şekilde aksedebilmesi için kitle iletişim araçları başta olmak üzere bilim insanlarına da bir sorumluluk düşmektedir.

Günümüzde nitelikli bir bilim iletişimi kurulabilmesi amacıyla özellikle endüstrileşmeden kaynaklanan karmaşıklıkları gidermek üzere birtakım yayıncılık faaliyetlerinin benimsendiği görülmektedir. Bu yayıncılık faaliyetlerinden biri de popüler bilimdir. Sagan (2020: 53)’e göre, “bilim özünde bir düşünce biçimi bulundurduğu için popülerleşmelidir.” Fakat Becerikli (2013: 11-12)’ye göre, iyi bir bilim haberi “magazinleşmeden popülerleşmeyi” bilmelidir.

Özkan (2018: 287-302)’ın tirajı yüksek ulusal gazetelerin (Hürriyet, Milliyet, Sabah, Habertürk ve Posta) internet sitelerinde 2013-2018 yılları arasında Mars gezegeni ile ilgili haberler üzerinden yaptığı çerçevelene analizinden elde edilen bulgular, “magazinleşmeden popülerleşmenin” pek mümkün olmadığını göstermektedir. Söz konusu haberlerin görsel unsurlarıyla başlık, spot ve konu bağlamı açısından incelendiği çalışmada, bilimsel içeriklerin gerçeklik bağlamının kaybolduğu görülmektedir. “Gerçek ötesi” nitelikteki haber içerikleri; “bilimsel gerçeklikten koparak soru soran ve merak

uyandıran başlıklar”, “bilimsel gerçeklikten uzak sansasyonel görsel kullanımı”, “bazı uzay bilimciler, UFO meraklıları ve komplo teorisyenleri gibi belirsiz kaynak gösterimi”, “Mars’a kurulacak şehrin tarihini verdiler!”, “Mars’a seyahat caiz değil” gibi spekülasyon yaklaşımlar; “gizem”, “olağanüstü”, “esrarengiz” gibi sıfatlarla pekiştirilmektedir.

Tüm bu spekülasyon durumlarına karşın araştırma sonuçlarının çok fazla okunmayan ya da bilinmeyen -popüler olmayan- bir dergide yayımlanması, yapılan araştırmanın karanlıkta kalması olarak nitelendirilmektedir (Hayes ve Grossman, 2010: 12-13). Fakat günümüzde dijitalleşmenin etkisiyle farklı bir boyut kazanan bilim iletişiminin “elit zümrenin” elinden kurtularak farklı bir forma bürünmeye başladığını, bilimsel faaliyetlerin toplumsal ilişkilerdeki değişimine ek olarak dolaşım hızını, çeşitliliğini ve kapasitesini artırdığını söylemek mümkündür. Bu değişim ve artışla gündeme gelen “popüler bilim” (Canpolat, 2021), Güner ve Çitçi (2011)’ye göre “bilimin ticarileşmiş yönü”dür. Dolayısıyla ortaya çıkan ticari kaygılar, popüler bilim yayıncılığında güncel bilimsel konuların derinliksiz bir şekilde ele alınmasına ortam hazırlamaktadır. Fakat bu yapıda olsa bile popüler bilim yayıncılığıyla toplumun tüm kesimlerine hitap edilerek bilime karşı oluşabilecek ön yargıların ortadan kaldırılmasına uygun bir zemin hazırlanmaktadır (Güner ve Çitçi, 2011). Akoğlu (2005: 1)’na göre popüler bilim yayıncılığı bilimin halka “doğru ve anlaşılır” bir şekilde aktarılmasını sağlayan, toplumda “bilim kültürü” oluşturmaya çalışan, bilim ile “sokaktaki insan” arasındaki en önemli köprülerden biridir. *“Popüler bilim”, akademik çalışmaların anlaşılır hale getirildiği, güncel bilimsel konuların yer aldığı yayıncılık türüdür* (Güner ve Çitçi, 2011). Türkiye’de popüler bilim yayıncılığının öne çıkan isimlerden biri olan Ender Helvacıoğlu’na göre “toplumla temasını yitiren bilim dogmatikleşecektir.” (Canpolat, 2021: 282). Dolayısıyla bilim ve halk arasındaki makasın “her iki tarafın da lehine olacak şekilde” kapanmasını sağlayacak iletişim pratiklerinin gelişmesiyle bilim, bireysellikten koparak topluma yaklaşacak, toplum bilime kaynaklık edecek ve bilimsel sonuçlar yine topluma dönmüş olacaktır. Özde, bilim insanının başarısı olsa da kolektif anlamda bir emek birikimiyle oluşan bilimsel bilgi, popüler bilim sayesinde sıradan insanı odak noktasına almaktadır (Canpolat, 2021). Bu anlamda, amatör bilim etkinlikleri veya bilim merkezleriyle popüler bilim yayıncılığına destek olunarak farkındalık oluşturulması amaçlanmaktadır (Akoğlu, 2005; Akoğlu, 2011).

Bilgiye erişimin sınırlarını ortadan kaldıran, bilim insanları ile halk arasında diyalog zemini oluşturan dijital iletişim teknolojileri, özellikle basılı yayınların “bazılarının” çevrim içi ortamlarda faaliyetlerine devam etmesi sonucunda pratikte bir uygulama alanı bulmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye’deki popüler bilim yayıncılığını iki sınıfa ayırmak mümkündür (Canpolat, 2021):

- *Çevrim içi mecralarda yer alan geleneksel popüler bilim yayıncılığı:* Hâlihazırda basılı yayınlarına devam eden popüler bilim yayınlarının aynı zamanda çevrim içi mecralarda da yer aldığı sınıftır. Bilim ve Teknik, Herkese Bilim Teknoloji, Toplumsal Tarih, Bilim ve Gelecek, Aktüel Arkeoloji, Popular Science Türkiye gibi dergiler yayınlarını kolektif bir anlayışla sürdürmektedir. Böylelikle geleneksel medyanın tek yönlü iletişim şeması yerini etkileşimli bir iletişim şemasına bırakmıştır. Fakat geleneksel medya ve yeni medya okur kitlesine ait profilin birbirinden farklı olması bilimsel içerikleri etkileyen bir faktördür. “Bilim ve Gelecek” dergisi yeni yayın yönetmeni Ender Helvacıoğlu’na göre, “...e-okurlar, basılı dergi okurlarından farklı... Pek ‘vefalı’ değiller, hızla gelebildikleri gibi hızla da gidebiliyorlar. Dolayısıyla okuru cezbedecek ve sıkımayacak içerikler oluşturmak zor olmakla birlikte rafine bir editoryal çalışma gerektirmektedir.” Bu anlamda çevrim içi okurların “yüzergezer” ve “daha kararsız” bir tutum sergilemesi süreklilik konusunda soru işareti olarak karşımıza çıkarken geleneksel sınırların aşılması noktasında bir avantaj sağlamaktadır (Canpolat, 2021).

- *Çevrim içi popüler bilim yayıncılığı:* Web sitelerini, sosyal ağ sitelerini, podcastleri ve blogları bir köprü olarak kullanıp sadece çevrim içi mecralarda bilimsel üretimlerin yapıldığı yayıncılık türüdür (Canpolat, 2021: 289). Fizikist (2008), Evrim Ağacı (2010), Açık Bilim (2011/ 2017), Bilim Akademisi (sarkac.org) (2011), Arkeofili (2014), Bilimfili (2014), Bilim Virüsü (2017), Gelecek Bilimde (2018), Ginko Bilim (2018), Nöroblog gibi çevrim içi popüler bilim mecraları, yayınlarını sadece çevrim içi sürdürmekte, ana akıma alternatif oluşturarak popüler bilimin önünü açmaktadır (Canpolat, 2021; Muratoğlu Pehlivan, 2020).

Benzer şekilde çevrim içi popüler bilim yayıncılığına köprü olan mecralardan biri de bloglardır. Blog, merak unsurunun daha kişisel boyutta şekillendiği bir mecra olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilimin popülerleşmesi adına gördüğü ilgiden sonra web sitesine dönüşen “Hava Delisi’nin Not Defteri (havadelisi.com) bu kategoriye verilebilecek bir örnektir. Popüler bilim yayıncılığında bireysel çalışmalara ek olarak podcastler de önemli

bir köprü vazifesi görmektedir. Açık Radyo'nun "Açık Bilinç" podcast yayınları, Alchemist Podcast (Yapay zekâ konusuna odaklanan), Mirgün Cabas ile Can Kozanoğlu'nun ortaklaşa yürüttüğü "Nereden Başlasam" gibi örnekler bu girişimlerden bazılarıdır (Canpolat, 2021).

"Bilim iletişimi faaliyetleri toplumun bilimi anlaması, toplumun bilim farkındalığı, toplumun bilimle bağlantısı, toplumun bilime katılımı ve topluma hizmet olarak farklı kavramlaştırma, yaklaşım ve bakış açılarıyla etkinlik alanını tanımlamaktadır" (Burakgazi; 2017: 235; Tuncer, 2020: 766-767). Akoğlu, (2011)'na göre, Bilim iletişiminin temelinde iki yaklaşım söz konusudur:

- *Halkın bilimi kavraması yaklaşımı:* Halkın bilimi anlaması/kavraması yaklaşımı, bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde bilim ve teknolojiye hâkim olması olarak karşımıza çıkan bilim okuryazarlığının devamı niteliğinde bir yaklaşımdır ve bilimin sıradan vatandaşlar tarafından anlaşılmasını ifade etmektedir. Bu yaklaşım radyo, televizyon, basılı yayınlar gibi daha çok geleneksel anlamda tek yönlü bir kanal üzerinden işlemektedir. Bu yaklaşım, halkı "sıradan bir toplum" olarak nitelemesi ve iletişimin tek yönlü olması nedeniyle eleştirilmektedir. Bu eleştiriler doğrultusunda yeni yaklaşımlara gereksinim duyulmaktadır (Akoğlu, 2005; Akoğlu, 2011).
- *Halkın bilimle bağlantısı yaklaşımı:* Bilimsel gelişmelerin toplum üzerindeki yansımalarının önem kazandığı halkın bilimle bağlantısı yaklaşımı, bilimi laboratuvarlardan alarak bilim ile halk arasında diyalogu esas alan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır (Akoğlu, 2011: 27). İki yönlü iletişime ve diyaloga dayanan halkın bilimle bağlantısı yaklaşımı, bilim camiasını her şeye hâkim olan, halkı geri plana iten anlayışların tersi bir yaklaşım benimsemektedir (Utma, 2017: 789 - 790). Bu yaklaşım sonucunda bilimsel gelişmeler medyada daha fazla yer almaya, halkın görüş ve düşünceleri öncelenmeye başlamıştır (Özdemir ve Koçer, 2020: 376-378). Birtakım avantajları da beraberinde getiren bu yeni yaklaşımla bireyler bilimsel gelişmeleri sorgulayan, anlamlandıran ve risk faktörlerini gözeterek geri bildirimlerde bulunan bilim okuryazarlarına dönüşmektedir. Bilim iletişiminin vazgeçilmez araçlarından olan geleneksel kitle iletişim araçlarının yanı sıra TÜBİTAK'ın düzenlediği Ulusal Gökyüzü Gözlem Şenlikleri, Yaz Bilim Kampları ve Buluş Şenlikleri, etkileşimli bilim merkezleri halkı bilimle buluşturan etkinliklerin başında gelmektedir (Akoğlu, 2011: 27-29).

Bilim iletişimini akademik bir disiplin temelinde ele alan raporlar ve dokümanlar, uluslararası ölçekli çalışmalar dikkate alındığında Türkiye’de bilim iletişiminin Avrupa, Kanada ve Amerika’daki paydaşlarına göre geç kurumsallaştığı görölmektedir. Bu gecikmişliğin temelinde özel/kamu kurumları arasındaki koordinasyon eksikliği, bilim gazeteciliği özelindeki sorunlar, eğitim kurumlarındaki müfredat eksiklikleri, politik öncelikler, halk ile sağlıklı bir bağ kuramayan bilimin din gibi kültürel ögelerle çatışma hâlinde olması gibi nedenler bulunmaktadır (Burakgazi, 2017).

2. BÖLÜM: SAĞLIK HABERCİLİĞİ

Toplumu oluşturan tüm bireylerin kesişim noktası niteliğinde olan sağlık, hastalıklara karşı olası risk faktörlerinin ortaya konulduğu, bireylerin ilgi, merak ve ihtiyaçları doğrultusunda duyarlılık gösterdiği bir alan olarak değerlendirilmektedir (Sütlaş, 2007). Demir (2010)’e göre sağlık, süregelen bir alan olduğu için sağlıkla ilgili gelişmeler potansiyel olarak herkesi ilgilendirmektedir. Bu noktada, hassas bir alana yönelik habercilik pratiklerini içeren “sağlık haberciliği” karşımıza çıkmaktadır.

Toplumların değer yargılarına ve insan yapısına göre şekillenen haber kavramı üzerinde evrensel anlamda uzlaşmış bir tanımlama bulunmadığı gibi literatürde ve sağlık muhabirleri arasında da sağlık haberciliğine yönelik net bir tanıma rastlanmamaktadır. Sağlık haberciliğine yönelik değerlendirmeler tanımdan çok nitelik, gereklilik ve engeller üzerinde yoğunlaşmaktadır (Demir, 2010: 7-12; Ögüt Yıldırım, 2018a: 85 ve 91). Sağlık haberciliği; sağlıkla ilgili gelişmeleri haber veren, “can derdinde olan” insanlara hitap eden, sağlık sorunlarının çözümünde yetkililere baskı ve denetim unsuru oluşturan, yaşamsal nitelik taşıyan bir araçtır. Sağlık haberciliği “maddi ve manevi bir karşılık alınmadığında” vazgeçilme lüksü bulunmayan, süreklilik arz eden, örnek olma niteliği taşıyan, sağlık ve tıp alanına özelleşmiş bir habercilik etkinliğidir (Sütlaş, 2007). Giritlioğlu (2000: 103-108)’na göre sağlık haberciliği keskin bir bıçak, kritik bir alan olarak tanımlanmaktadır. Sağlık haberciliği, “insan sağlığını ve buna bağlı olarak yaşam kalitesini ilgilendiren konularda yapılan habercilik faaliyeti”dir (Ögüt Yıldırım, 2018a). Demir (2010)’e göre sağlık haberciliği, “uzman haberciliği”dir. Sağlık haberciliği, herhangi bir sağlık problemiyle karşılaşıldığında “en az zararla” üstesinden gelebilme aksiyonlarını içeren, ciddi bir uzmanlık bilgisi gerektiren ve sağlık iletişiminin alt dalı olarak karşımıza çıkan bir habercilik pratiğidir (Yıldırım, 2013). Ersoy (2019)’a göre evrensel niteliğinin yanı sıra içerdiği bilgi faktörüyle diğer habercilik pratiklerinden ayrılan sağlık haberciliği, kamuyu sağlık alanında etkileyen her tür habercilik faaliyetidir.

Sağlık profesyonelleri, medya profesyonelleri ve hedef kitlenin taraf olarak yer aldığı sağlık haberciliğine dair konuların da ağırlıklı olarak bu çerçevede şekillendiği görülmektedir. Buna göre sağlık haberciliğinde en sık rastlanılan konuları şöyle sıralamak mümkündür: Halk sağlığının korunması ve geliştirilmesi gibi genel sağlık konuları, toplum sağlığına yönelik uygulamalar, tanı-tedavi yöntemleri ve sağlıkla ilgili buluşlar, sağlıkla ilgili bilimsel toplantı ve etkinlikler, sağlık otoritelerin görüşleri ve aktardıkları,

sağlık politikaları, sağlık profesyonelleri ve sağlık hizmeti sunan kurumlara yönelik sağlık-hukuk konuları, sağlık kurumlarındaki görev değişiklikleri ve atamalar, sağlık kurumlarında yaşananlar/hatalı uygulamalar ve kusurlu davranışlar, hasta ve hastalık hikâyeleri, hasta/hasta yakını mağduriyetleri ve talepleri, doğum/ölüm/kaza haberleri, olağanüstü olaylar/örnekler, salgın gibi evrensel tehditler, sağlık ve tıp alanındaki çatışmalar ve çelişkiler, DNA testleri/otopsi gibi adli tıp süreçlerini içeren sağlık adliye konuları, ilaç/tıbbi ürün tanıtımı gibi kişi ve firmalara yönelik sağlık-ekonomi konuları, ünlülerin sağlık sorunları ve güzellik/bakım/egzersiz gibi sağlık-magazin konuları, alternatif/tamamlayıcı tıp uygulamaları. Buna ek olarak sağlık hizmeti ile ilgili haklar, hasta hakları, sağlık profesyonelleri-hasta ilişkileri, rehabilitasyon ve adaptasyon hizmetleri gibi daha az işlenen konular da mevcuttur (Sütlaş, 2007; Ögüt Yıldırım, 2018a: 98-102; Yıldırım, 2013: 381-382).

Sağlık haberciliğinde ele alınan konular ülkelerin gelişmişlik seviyesine, mevcut sağlık sorunlarına ya da önceliklerine göre farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde daha çok yaşlılık, kronik hastalıklar, yaşam standartlarının yükseltilmesine yönelik konular ele alınırken gelişmekte olan ülkelerde bulaşıcı hastalıklar, kişisel hijyen, anne-çocuk sağlığı gibi konular öne çıkmaktadır. Örneğin Singapur’da evlilik, aile sağlığı ve planlaması; Hindistan’da çocuk ölümleri, aşı-hastalık ilişkisi; Hollanda’da alkolle ilgili eğitim; Finlandiya ve Estonya’da Ulusal Sigarayı Bırakma Yarışması gibi içerikleri görmek mümkündür (Demir, 2010: 92).

Ögüt Yıldırım (2018b), tarihsel süreçte Türk basınında sağlık haberlerinin hangi boyutlarıyla ele alındığını sekiz yıllık bir periyotta Hürriyet gazetesindeki 1182 sağlık haberini analiz ederek değerlendirdiği çalışmasında, gazetenin birinci sayfasında teşhis ve tedaviye yönelik genel anlatımların, ünlülerin sağlık durumlarının, akademik bilimsel araştırmaların yer aldığını ve haberlerin yarıya yakınında herhangi bir uzman görüşüne başvurulmadığını tespit etmiştir. Çalışmaya göre, sağlık haberlerinde 1991 yılı hariç “beslenme” konusu, sekiz senenin tamamında öne çıkan temaların başında gelmektedir. Bu bulgu, beslenmenin insan yaşamı için süregelen bir ihtiyaç olması nedeniyle “*her zaman okuyucu bulabilecek*” niteliğe sahip olması şeklinde yorumlanmaktadır. Bu sonuç Yüksel, Kaya, Koçak ve Aydın (2018)’ın medya profesyonellerinin değerlendirmeleri doğrultusunda elde ettikleri “sağlık haberlerinde popülaritenin ön plana çıkması” yaklaşımıyla örtüşmektedir. Buna ek olarak Ögüt Yıldırım (2018b)’ın çalışmasında özlük

haklarına, çalışma koşullarına, mesleki başarı hikâyelerine, sağlık hizmetiyle ilgili hak ihlallerine ve sağlık kurumlarının sorunlarına yönelik bulgulara da rastlanılmaktadır.

İçerik anlamında oldukça geniş bir perspektifte karşımıza çıkan sağlık haberciliği, Sütlaş (2007)'a göre sadece “aktaran” rolündedir. Bireylere rehber olacak nitelikteki bilgiyi üreterek sağlık habercisine sunan tarafsız ilk aşamada sağlık profesyonelleridir. Böylelikle medya temin edilen bilgiyi bireylerin zihnine doğru bir şekilde yerleştirme, bireylerin sağlıkla ilgili eğilim, davranış ve karar verme süreçlerine aktif bir şekilde etki etme potansiyeline sahip olmaktadır (Yıldırım, 2013: 383). Burada gözetilmesi gereken temel faktör, medya profesyonellerinin başvuracağı kaynakların niteliği ve haber içeriğine uygunluğudur. Buna göre sağlık habercilerinin başvuracağı kaynak belirlenirken haber içeriğindeki kamusal, bilimsel, mesleki ya da kişisel unsurların göz önünde bulundurulup kaynak seçiminin bu doğrultuda yapılması beklenmektedir. Bu anlamda resmî yetkililer (Sağlık Bakanlığı, İl Sağlık Müdürlükleri gibi), akademisyenler, sağlık hizmetleriyle ilgili örgütlenmeler, bilimsel etkinlikler ve yayınlar, tıbbi araştırma tebliğleri, tıp sözlükleri, sağlıkla ilgili herhangi bir olay/durumdan etkilenmiş tüm taraflar, sağlık habercisinin başlıca kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır (Demir, 2010; Güneş, 1999: 35; Kaufman, 2000: 86; Sütlaş, 2007; Ögüt Yıldırım, 2018a: 104-106; Yıldırım, 2013).

Sağlık haberlerinin aktarımı kadar hedef kitle üzerindeki etkisi de üzerinde durulması gereken bir unsurdur. Bireylerin bilim haberlerine nazaran bilimin pratik uygulamalarına eğilimlerinin daha fazla olduğunu belirten Hayes & Grossman (2010)'e göre bu yargıyı sağlık haberlerinde açıkça görmek mümkündür. Sağlık haberlerinin bire bir insanla/insan yaşamıyla ilgili olması takip edilme olasılığını artırmakta fakat bu durum birtakım riskleri de beraberinde getirmektedir. Arz talep ilişkilerinin bir gereği olarak sağlık alanına yönelik içeriklerin her geçen gün arttığı günümüzde medya aracılığıyla “sağlıklı bir sağlık iletişimi” kurulabilmesi için titiz davranılması gerekmektedir. Aksi halde sağlık haberlerinin aktarımında yapılacak bir özensizlik-yanlışlık bireylerin sağlığında geri dönülmez tahribatlara ve ciddi tehlikelere yol açarak erken umutlanmalara, umut kırgınlıklarına ve yersiz ümitlenmelere neden olabilecektir. Medyada birçok örneğine rastlanılan bu durum sonucunda kanıtlanmamış/sonuçlanmamış tedavi yöntemleriyle, yanlış bilgilendirmelerle, araştırmacıların medyatik olmak adına “ham verileri” paylaşmasıyla bireylerin yaşamı tehlikeye atılmaktadır (Hayes & Grossman, 2010: 36-

38; (Yıldırım, 2013). Bu anlamda, medya temsillerinin hedef kitle üzerindeki olumsuz etkilerine dair somut örneklere rastlamak mümkündür:

- “*Mucize İlaç: Zakkum*”: Sağlık haberlerinin bilimsellikten çok iddialara dayanarak mucizevi bir şekilde ele alınmasının vahim sonuçlarını göstermesi açısından “Zakkum olayı” önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Çelik, 1999: 53; Öğüt Yıldırım, 2018b: 110). 1988’de TRT ekranında bir Türk doktorunun, zakkum yaprağı özünün kanser tedavisinde “ilaç” niteliğinde olduğu iddiası gündeme gelmiştir. Haberin ardından kanser tedavisi gören insanlar tedavilerini yarım bırakıp bu bitkiden elde edilen ilacı temin etmenin peşine düşmüş hayatlarını ve sağlıklarını kaybetmiştir (Kuru, 1999: 92-95; Sütlaş, 2007: 114). Giritlioğlu (2000: 103-108)’nun ifadesine göre, olayın yaşandığı günün ertesi günü ameliyat olacak bir kanser hastası haberi dinleyip kaçarak hastaneyi terk etmiştir.
- “*İnterferon proteini*”: Bilim insanlarınca yürütülen ve henüz deneme aşamasında olan interferon proteinin tecrit edilerek kanser tedavisinde kullanılma ihtimaline yönelik haberler; araştırmanın aşamaları, maliyeti ve tedavi sınırlılıkları dikkate alınmadan coşkuyla sunulmuştur. Proteinin soğuk algınlığından kansere kadar birçok hastalığa şifa verdiği, “Tıpkı, masaldaki cin gibi”, “Kanser silahları” gibi başlıklarla mucize bir tedavi yöntemi olduğu iddia edilmiştir. 1982’de interferon ile tedavi edilen dört hastanın hayatını kaybetmesiyle basın bu iyimser tutumundan vazgeçip “Harika ilaç mı duvar çiçeği mi”, “Karar: İnterferon kanser ilacı değil”, “Netameli iş” gibi başlıklarla kötümser tarafa doğru keskin bir geçiş yapmıştır (Nelkin, 1994: 12 -17).
- “*Menopozu Bitiren Türk Doktor*”: 1997’den beri üzerinde çalışılan, henüz deney aşamasında olan ve “insan deneyi” aşamasına geçilmemiş “yumurtalık nakli” konusu yeni bir yöntem olarak sunulmuş ve sadece kanser tedavisi gören kadınlara önerilmiştir. Kadınların menopoz ve kısırlık ile ilgili bütün problemlerini çözmeyi vaadeden mucize haber, yüzlerce hastanın hayal kırıklığına uğramasına neden olmuş ve modası geçtiği düşüncesi ile basın tarafından düzeltilme gereği görülmemiştir (Günaydın, 1999’dan akt. Yıldırım, 2013: 395; Günaydın, 1999’dan akt. Öğüt, Yüksel ve Kaya, 2018: 228-232).
- “*Medyanın Yarattığı Hayalet: Hepatit C*”: 1997’de ciddi bir televizyon programında “AIDS’den bulaşıcı”, “AIDS’den öldürücü” başlıklarıyla korkunç ve kesinlikle tedavisi olmayan bir hastalık olarak sunulan Hepatit C, doktorların ifadesine

göre hastaların tedavilerini yarım bırakmalarına, ruh sağlıklarının bozulmasına neden olmuştur (Kuru, 1999: 93).

- “*Bir Türk Doktorunun Hepatit B Tedavisi*”: 1998 tarihli bir başka örneğe göre, bir Türk doktorun Hepatit B’nin tedavisini bulduğuna yönelik haberde, İndometasin isimli bir ilacın Hepatit B taşıyıcılarını “*kesin olarak*” tedavi ettiği açıklanmakta ve sahte umut dağıtılmaktadır. 36 kişiden oluşan küçük çalışma grubuyla sonuçları tartışmaya açık olan araştırmanın bilimsel nitelikten yoksunluğu ise dikkate alınmamaktadır (Kuru, 1999: 92-95).

- “*Nakil haberleri*”: 1950’li yıllarda haber değerı kazanan nakil haberlerinin basında yer alışı, 1968’de Dr. Christian Barnard’ın gerçekleştirdiği kalp nakli haberinin “Uzay keşifleri ile kıyaslanabilecek öncü bir adım”, “Cerrahlıkta bir dönüm noktası” gibi başlıklarla devam etmişse de nakil sonrasında ölen hastalar, haber değerı olarak görülmemiştir (Nelkin, 1994).

Medya temsillerinde; “Kanserin tedavisi bulundu”, “Domates kanseri önlüyor”, “AIDS açısı bulundu”, “Aspirin ölüme neden oluyor”, “Kırmızı et kanser yapıyor, beyaz et önlüyor” gibi manşetler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde domatesin bir gün kansere iyi geldiğine, bir başka gün kanser yaptığına ilişkin çok sayıda çelişkili haber de rastlamak mümkündür. Dolayısıyla tüm bu örnekler “sağlıksız bir medyanın” ve “sağlıksız bir habercilik anlayışının”, “Züccaciye dükkânına fil girmesi” gibi sonuçlar doğuracağı açıkça görülmektedir (Kuru, 1999: 92-95).

Literatürde sağlık haberlerinin “sağlıksız” temsiline ilişkin bulgular içeren çalışmalara rastlamak mümkündür. Yüksel ve diğerleri (2018), medya profesyonelleri ve sağlık profesyonelleriyle yarı yapılandırılmış görüşmeler yaparak ve 1 Ocak-31 Aralık 2010 periyodu dâhilinde medya içeriklerini içerik analizine tabi tutarak, kamuoyunun görüşleri doğrultusunda geniş çaplı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırma bulgularına göre, kamuoyunda %63’lük bir oran medyadan öğrendiği içerikleri uygulamadığını ifade etse de her 10 kişiden biri medya içeriklerinden etkilenerek doktorlara duyduğu güvenin azaldığını belirtmiştir. Araştırmanın dikkat çeken bir diğer bulgusu da kamuoyunun medyada “görünen” ya da “tanınan” doktorlara, sağlık merkezlerine gitmesi/gitme potansiyelinin olması ve beslenme/diyet/güzellik gibi konularda medyadan öğrendiği kür ya da herhangi bir ürünü alma eğilimi sergilemesidir. Kamuoyunun medya temsillerinden

etkilenecek eyleme geçtiğini gösteren bu bulgular, medya içeriklerinin etki alanını/yönlendirici gücünü açıkça ortaya koymakta ve niteliğini sorgulamaktadır.

2.1. Sağlık Haberciliğinde Karşılaşılan Sorunlar

Günümüzde önemi artan konuların başında gelen sağlık, bireylerin sağlıktan beklentisinin ve mevcut sağlık anlayışının değişmesi sonucunda “dönüşüm” kavramıyla birlikte ifade edilmeye başlanmıştır. “Sağlıkta dönüşüm” kavramı “küreselleşme”, “sağlığın ticarileşmesi”, “tüketim kültürü”, “rekabet” gibi birtakım ekonomik faktörleri beraberinde getirmiştir. Bu durum sağlık haberlerinde yönlendirici bilgilerin artması, teknik terminoloji baskınlığı, nitelikli vulgarize eksikliği, konuların yanlış noktalardan ele alınması, kaynaklara ulaşmada zorluk yaşanması, kişisel kazanımların öne çıkması gibi problemleri açığa çıkararak sağlık haberlerinin nitelik olarak yetersiz kalmasına neden olmaktadır (Doğramacı, 1967: 87; Sütaş, 2007: 106; Yıldırım, 2013; Yüksel ve diğerleri, 2018). Bu anlamda sağlık haberciliğinde karşılaşılan sorunlar, Yıldırım (2013)’ın çalışmasındaki temel başlıklar doğrultusunda değerlendirilmektedir.

2.1.1. Medyanın Ekonomik Yapısından Kaynaklanan Sorunlar

Medyanın ekonomi politik yapısı, haber üretim süreçlerini doğrudan etkileyerek “dış etken” faktörünü açığa çıkarmaktadır. Bu durum, medya içeriklerine olumsuz bir şekilde etki ederek “kronikleşen” problemlerin temelini oluşturmaktadır. Bu problemleri sağlık haberlerinin işleyişinde açık bir şekilde görmek mümkündür. Söz gelimi Kazancıbaşı (1999: 89-92)’nın “sabun köpüğü” olarak nitelediği yazın “diyet” ve “selülit”, kışın “grip” ve “uykusuzluk” gibi mevsimsel ve moda sağlık haberleri karşımıza çıkmaya başlamıştır. “Ekran yüzü” haline gelen “her derde deva doktorlar”, ilgi çekecek şok materyaller, mucize/kesin çözüm/karamsarlık/psikolojik istismar içeren sansasyonel ve spekülasyon ifadeleri, tabloidleşme ya da magazinleşme unsurlarıyla bilimsel nitelikten yoksun popüler içerikler medya temsillerindeki yerini almıştır. Bu koşullar altında medyaya koşturularak sağlık sektörü de ticarileşmiş ve sağlık bilinci oluşturmaya yönelik içerikler göz ardı edilerek “çok satan”ın daha çok yayınlanma imkânı bulduğu içi boş/kof bir habercilik anlayışı ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde “alternatif tıp” adı altında bilimsel tıbbın yapamadıklarını yapabilen kişi/yöntemler ön plana çıkmış ve bu karmaşık süreçte ilaç firmaları da dâhil olmuştur. Böylelikle medyanın mülki yapılanmasının katkı sağladığı örtülü ya da açık reklamlar hem medya hem sağlık sektöründe yatırım yapmış

şirketlerin çıkarlarını önceleyerek sağlık haberciliğinin misyonunu geri plana itmiştir (Demir, 2010; Kanber, 2003: 95; Sütlaş, 2007; Yıldırım, 2013).

Söz konusu reklam ve tanıtımlar sağlık haberlerinin içine yedirilerek ilgili kurum, firma ve ilaç “yeni, eşsiz, tek, en iyi” gibi sık tekrarlanan sıfatlarla sunulmakta ve meşru hâle getirilmektedir. “Cildiniz yağlı olabilir ama öyle kalmak zorunda değil” şeklinde başlayan bir haberin devamında sunulan ürün, ortak probleme sahip olan bireyler tarafından temin edilerek “haber haline getirilmiş reklam”ın amacına ulaşması sağlanmaktadır. Böylelikle sözde “kamu yararı” adı altında sağlık profesyonellerinin, sağlık kuruluşlarının, firmalara ait ürünlerin reklamı yapılmakta, sağlık haberciliği kâr-kazanç sistemine alet edilmekte, etik ihlaller açığa çıkmakta ve bilime olan inanç zedelenmektedir. Bu “yapısal eğilim”ler, yönlendirici ve kapitalist sağlık ilanlarıyla bireyler bir “yığın” olarak görülmekte ve sağlığın bireysel boyutu göz ardı edilmektedir. Giritlioğlu (2000)’na göre özellikle bir ilaç haberi yapılırken, insanların bir bütün olarak değerlendirilmesi hâlihazırda tedavisi devam eden insanlar için problem kaynağıdır. Etkisi bilimsel anlamda mucize düzeyinde olmayan vitamin haberlerinin aktarımında, obezite haberlerinin sunumunda, kellik tedavilerini içeren haberlerde genellikle rastlanan ilaç firmalarının tanıtımına hitap edecek türden içeriklerdir (Demir, 2010; Giritlioğlu, 2000: 103-108; Kanber, 2003; Sütlaş, 2007). Yüksel ve diğerleri (2018)’ne göre medya temsillerinde bahsi geçen ticari faktörler, hem sağlık hem medya profesyonelleri tarafından eleştirilmekte, medya alımlayıcıları bu etkileri açık bir şekilde hissetmektedir.

2.2.2. Medikal ve Halka Yönelik Yayıncılık Kapsamında Karşılaşılan Sorunlar

Sağlık haberciliğine dair yayıncılığı medikal yayınlar ve halka yönelik yayınlar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Medikal yayıncılık, sağlık profesyonellerine yönelik yürütülen sağlık haberciliği olarak tanımlanmakta ve sağlık politikaları, sağlık çalışanlarını ilgilendiren hukuksal düzenlemeler, sağlık kurumlarıyla ilgili gelişmeler, tıbbi yenilik ve gelişmeler çerçevesinde şekillenmektedir. Bu doğrultuda Türk Tabipler Birliği (Tıp Dünyası Gazetesi), Sağlık ve Sosyal Hizmet Çalışanları Sendikası (Sağlık-Sen, Sağlık-Sen Dergi ve Sağlık-Sen Gazetesi) gibi çeşitli örgüt, sendika ve dernekler tarafından çıkarılan yayınların yanı sıra haftalık tıp dergisi “Medimagazin” gibi özel girişimlerce yürütülen yayınlar da mevcuttur. Bu tür yayınlarda tıp gibi anlaşılması, yazılması ve okunması uzmanlık gerektiren alana dair yazıları hazırlayanlar “bilim yazarı” olarak isimlendirilmektedir. Böylelikle Çelik (1999)’in Multipl Skleroz (MS) üzerinden tanımladığı oldukça teknik, hedef kitlesi dar, aktüalite yönü zayıf ve bilimsel

yönü ön planda olan haberler ortaya çıkmaktadır. Bu noktada medikal yayınların halka yönelik sağlık haberciliğinden farklı bir yapıda olduğu görülmektedir. Medimagazin Genel Yayın Yönetmeni Ersoy (2010)’a göre,

“...Hekimlere yönelik haberlerde halkın dilini kullanamazsın. Mesela bizim gazeteyi okuyanlar hiç sedef hastalığı diye bir şey okumazlar, yüksek tansiyon diye bir şey okumazlar. Hipertansiyondur, psoriasis’tir. Yani hekimlerin dili ile konuşuruz biz. ‘Kansere çare bulundu’ desen, zaten Medimagazin’i kimse okumaz. Umut verici şey zaten yoktur. Çok bilimsel bir şey de okumazsınız. Ortasını bulan biraz daha entelektüel bir gazete okursunuz.”

Dolayısıyla sağlık profesyonellerine yönelik habercilikte içeriğin, dil ve üslubun halka yönelik olmadığını söylemek mümkündür (Çelik, 1999: 51-55; Kurtuluş, 1997: 18-19; Öğüt Yıldırım, 2018a: 89-90). Sütlaş (2007)’a göre, sıradan bir vatandaş uzman yayınların dilini kavramakta zorlanacağından bilim yazarının konuyu daha popüler bir hâle getirip basitleştirmesi gerekmektedir. Böylelikle uzman yayıncı, dolaylı yoldan da olsa bir denetime tabi tutulmuş olacaktır.

Hedef kitlenin eğitim düzeyinin, sosyal ve demografik özelliklerinin gözetildiği halka yönelik sağlık haberciliğinde ise haberin dili, anlatımı ve anlaşılabilirliği öncelikli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Halka yönelik sağlık haberciliğinde spesifik bir hedef kitlenin olmaması, sağlıkla ilgili hemen her konunun ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Çelik (1999: 51-55)’e göre “sağır duydu” olarak ifade edilen herkese yönelik haberler teknik yönü ve detayı zayıf, daha geniş bir kitleye hitap eden, aktüalitesi ön planda olan haberlerdir. Bu tür haberlerde insanların inanma duygusunun kötüye kullanılmaması önem taşımaktadır. “Gözlerini doğuştan ya da sonradan kaybeden insanlar için bir umut ışığı doğdu: Protez göz mucizesi” başlıklı haberin içinden bir firmaya ait protez gözleri öven içeriklerin çıkması, söz gelimi duyguların kötüye kullanılarak insanların inanma duygusu üzerinden kâr sağlanma amacı güdüldüğünü açıkça göstermektedir (Kurtuluş, 1997: 18-19; Öğüt Yıldırım, 2018a: 89-90).

2.2.3. Sağlık Muhabirinin Niteliğinden Kaynaklanan Sorunlar

Medya ve sağlık profesyonelleri, sağlık haberciliğinde uzmanlaşmayı teoride gerekli görse de pratikte uzmanlaşmanın olmadığı yönünde ortak bir görüşe sahiptir (Yüksel ve diğerleri, 2018: 66-67). Sütlaş (2007)’a göre olay/durum karşısında neyi sorması

gerektiğini bilen bir gazeteciden her şeyi bilmesi beklenmemelidir. Bu yargı, gazetecilikte “uzmanlaşma” kavramını karşımıza çıkarmaktadır. Demir (2010)’e göre sağlık haberlerinin ihtiyaç ve beklentiler doğrultusunda nicelik olarak artması bilgi kirliliğini beraberinde getirmekte, haberin niteliği kadar doğuracağı sonuçlar da önem kazanmaktadır. Bu sürecin bilinçli bir şekilde yönetilebilmesi ve haber değerinin doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi için “sağlığı ve tıbbı bilen uzman gazeteciler”e ihtiyaç duyulmaktadır. Benzer şekilde literatürde uzmanlaşma kavramını “etik” açıdan ele alan çalışmalara rastlamak mümkündür. Söz konusu çalışmalara göre, insan sağlığını direkt olarak ilgilendiren ve habercilik etiğine ek olarak tıp etiğini de içeren sağlık haberciliğinde uzmanlaşma kişilik hakları, mahremiyet ve gizlilik unsurları doğrultusunda gözetilmesi gereken bir faktördür (Şeker ve Zaimoğlu; 2018: 264-265; Süttaş, 2007: 27;). Tarafların bir araya gelmesiyle uzmanlaşma kavramının tartışılıp değerlendirildiği “Sağlık Bilinci ve Medya” toplantılarında, sağlık haberciliğinde uzmanlaşma desteklenmiş ve medya kuruluşlarının alanında uzman sağlık muhabirleri istihdam etmesi gerektiği vurgulanmıştır (Halkın Yararı için Sağlık Haberciliği Bildirgesi 20 Haziran 1999 Kumburgaz, 1999: 142-143).

Kanber (2003)’e göre, “sağlık haberleri salt bir uzmanlık dalı olarak görülmemeli” birçok disiplinle bir arada değerlendirilmelidir. Bu yargı, sağlık muhabirinin gazetecilik pratiklerini bir kenara bırakarak sağlık alanına dair disiplinler çerçevesinde hareket etmesi anlamına gelmemektedir. Tıpkı haber metinlerinin salt bir metin, salt bir gerçeklik yerine toplumsal yapılarla şekillenen ve bu doğrultuda yeniden üretilen bir söylem olarak değerlendirilmesi gibi sağlık haberlerinin de sağlık muhabirinin gözünden yeniden üretim süreci içerdiği bilinmelidir.

Öğüt Yıldırım (2018a: 94-97), Kanber (2003)’in değindiği “farklı disiplinler” konusunu bir başka boyutuyla ele almaktadır. Örneğin sağlık alanına yönelik fiziksel/sözel bir saldırının konu edildiği bir haber, hem polis-adliye hem de sağlık haberi olarak nitelendirilmektedir. Sınırların muğlak olduğu bu yapı, medyanın yapısal bir sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bir sağlık haberinin tüm sorumluluğunun sağlık muhabirine ait olmadığı durumlar söz konusu olabilmektedir.

Sağlık haberciliğinde uzmanlaşma, bir gereklilik olarak ele alınsa da uzmanlaşmanın önünde birtakım engeller bulunabilmektedir. Doktor-gazeteci arasındaki rollerin silikleşmesiyle başlayan bu süreç, söz konusu engellerin kaynağı niteliğindedir (Yıldırım,

2013). Güreli (1999: 3)’ye göre gazetecilerin doktorluk, doktorların gazetecilik yapmaya kalkışması en önemli sorunlardan biridir. Bir doktorun “sağlıkçı haberci” olarak medyada yer alması, sağlık habercisinin iletişim ağından kopmasına neden olmaktadır. Bu durum “haberciliğin içeriden vurulması” olarak ifade edilmektedir (Demir; 2010: 79-82; Sütlaş, 2007: 91-93).

Sütlaş (2007)’a göre, doktor-gazeteci arasındaki rollerin silikleşmesinin iki temel nedeni bulunmaktadır. İlk neden, sağlık profesyonellerinin medyada yer alan sağlık haberlerinden memnun olmayışdır. Bu anlamda toplumsal sorumluluk gereği medya temsillerine müdahale eden sağlık profesyonelleri, mevcut içerik boşluğunu “eksik olanı sergilemek, doğru olanı göstermek adına” doldurabilmektedir. Bir diğer neden ise, sağlık profesyonellerinin ticari kaygılarının mesleki kaygılarının önüne geçmesi olarak ifade edilmektedir. Fakat her iki durumda da sağlık profesyonellerinin oluşturduğu içerikler “Ne de olsa doktor” algısıyla gazetecilerin yaptığı haberlerden daha güvenilir bulunmaktadır. Bu noktada ideal olan sağlık profesyonellerinin kaynak, gazetecilerin aktaran olması ve tarafların kendi alanlarında uzmanlaşmayı esas almasıdır. Dolayısıyla ideal sağlık haberciliği, taraflar arasındaki iş birliğine koşut olarak “her işi bilen yapmalıdır” anlayışıyla sürdürülmelidir.

2.2.4. Kaynak Seçimi ile İlgili Sorunlar

Kaynaklar haber içinde doğrudan, yalnızca ima ile anlaşılan dolaylı bir yoldan ve kamusal yararın söz konusu olduğu durumda örtülü bir şekilde kullanılabilir. Sağlık haberciliğinde kullanılan kaynakların açıkça belirtilmesi haberin güven değerini artıran ve kaynağa saygının gereği olarak karşımıza çıkan bir unsurdur. Demir (2010)’e göre, “olay haberin omurgası, onu canlı kılan da kaynak ve belgelerin varlığıdır.” Kaynak haberle doğrudan ilgiliyse, bir emek/çaba söz konusuysa açık bir kullanım söz konusu iken bazı durumlarda etik ilkeler gereğince gizlilik esas alınmaktadır (Demir, 2010).

Kaynakların haber içinde kullanım durumları kadar kaynak seçiminde “bilgi” ve “donanım” faktörünün gözetilmesi de önem kazanmaktadır. Bu noktada medya ve sağlığın ticarileşmesiyle şekillenen ve haber kaynaklarının seçimine doğrudan etki eden birtakım problemlere rastlanılmaktadır. Sağlık profesyonellerinin popüler/medyatik olmaya yönelik eğilimleri, tıp otoritesinin ticari amaçla kullanılmaya başlanması, tıbbi gelişmelerin abartılı bir şekilde sunulup hastaların birtakım sağlık kuruluşlarına yönlendirilmesi, uzmanlık kavramının geri plana itilmesi gibi temelde ekonomik

nedenlerle şekillenen bu faktörler, kaynak seçiminde “bilgi düzeyi”nin göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Yıldırım, 2013). Erşan (1999a: 17-18)’a göre, sağlık haberlerinde hep aynı isimlerin kaynak olarak kullanılması, kaynak temininde karşılaşılan kronik sorunlardan biridir.

Sağlık haberlerine yönelik kaynak seçiminde belirleyici bir diğer faktör ise haber içeriğidir. Söz gelimi haber konusu sağlık politikalarıyla ilgili ise politikaları üreten kişi/kurum, bilimsel bir gelişmeye üniversite/bilim insanları, herhangi bir hastalık ise hastalığa ilişkin alanında uzman bir hekim kaynak olarak seçilebilmektedir (Yıldırım, 2013: 404-405). Fakat bu noktada seçilen kaynaklar, birtakım çekincelerden dolayı kaynak olmak istememektedir. Erşan (1999a: 17-18) ve Amato Okuyan (1999: 18-19)’a göre, haberin yazım aşamasının ardından teknik belirsizlikler içermesi, içeriklerin değişme ihtimalinin olması kaynakların geri planda durmasına neden olmaktadır. Sanyel (1999a: 18-19)’e göre kaynakların çekince unsurlarından biri de akademik alışkanlıkların gazetecilik diline uyum sağlayamaması ve edilgen unsurların etken unsurlara dönüşümünden duyulan rahatsızlıktır.

Sansasyonel içeriklerden, çeviri hatalarından ya da özensizlikten çekinen sağlık profesyonelleri yerine haberin içeriğine göre başka kaynakların kullanımı da söz konusudur. Örneğin henüz araştırma aşamasındaki bir ilaçla ilgili, sağlık profesyonellerinin yanlış bir yönlendirmeden kaçınmak adına çekimser kaldığı durumlarda ilaç firmaları doğrudan kaynak olarak kullanılabilir. Fakat firmaların kaynak olarak kullanılması, ticari çıkarları gündeme getirdiğinden haberin güvenilirliği ve objektifliği sorgulanır hâle gelmektedir (Güneş, 2000: 98-103). Dolayısıyla “doğru bilginin doğru kaynaktan yansıdığını” belirten Güneş (1999: 27-28)’e göre bu noktada ideal olan ilaç firmasının medyayı bir propaganda¹ aracı olarak kullanmaması, ilacı bir tüketim maddesi gibi gazeteciye pazarlamaması ve ticari bir ürünün tanıtımına “mucize ilaç”, “reklam haber” gibi içeriklerle medyanın aracı olmayıp kamu yararını gözetmesi gerekmektedir. Fakat bu yargılar teoride bilinse de pratikte sorunlarla karşılaşılmaktadır.

¹ Ray Moynihan ve Alan Cassels tarafından yazılan “Satılık Hastalıklar” kitabında söz konusu propagandanın yurt dışı örneklerine değinilmektedir. Tez kapsamında ise “Endüstrileşen Sağlık Sektörünün Medya Yansımaları” başlığında ilgili örnekler yer almaktadır.

2.2.5. Dil ve Üsluptan Kaynaklanan Sorunlar

Medyada yer alan sağlık haberlerinin genel itibarıyla “tıp terörü”, “mucize doktor” gibi sansasyonel ve magazinsel bir üslup taşıdığı görülmektedir. “Gözlüksüz ve lenssiz bir hayata doğru adım atın: Lazer”, “Katarakt dünyanızı karartmasın” (Demir, 2010: 23-24) gibi başlıklar yersiz umut tacirliğine ya da umutsuzluğa sevk ederek mevcut tedavilerin yarım kalmasına, “kaynak/zaman/çaba” israfına neden olabilmektedir. “Sağlık Bilinci ve Medya” toplantılarında sağlık haberinin dil ve üslup anlamında taşınması gereken temel nitelikleri çerçeveleyen Güneş (2000: 100)’e göre, mucize olarak sunulan şeylerin arka planında karanlık ve olumsuz tablolar bulunmaktadır. Dolayısıyla bir sağlık muhabiri, her zaman o arka tarafı görmek durumundadır. Sağlık haberlerinin dil ve üslup oluşumunda sağlık alanına dair niteliklerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu bağlamda sağlık sektörü bireysel bir nitelik ve mahrem içerdiğinden dolayı sağlık haberleri de genellemelerden sıyrılmak durumundadır. Salgın, bulaş durumu gibi kamu yararı söz konusu olduğu durumlarda ise geneli kapsayan içeriklerin “netlik” faktörünü gözetmesi beklenmektedir (Kaufman, 2000: 85; Sütlaş, 2007; Yüksel ve diğerleri, 2018).

Sağlık haberlerinde anlatım unsurlarının yanı sıra kelime seçimleriyle şekillenen dil kullanımı da üzerinde durulması gereken bir unsurdur. Sütlaş (2007)’a göre, her alanda olduğu gibi sağlık alanının da kendine özgü teknik bir jargonu bulunmaktadır. Bu noktada bir sağlık habercisinden beklenen, tıp jargonunu halk diline yaklaştırmasıdır. Fakat bu indirgemedi seçilen kelimelerle birtakım alt metinler oluşturulabilmektedir. Örneğin şişman yerine obez kullanımı tercih edilerek kelimeler üzerinden örtülü bir ticari pazar, satın alandırılması planlanan ürün/hizmetler sunulmaktadır (Sütlaş, 2007). Sanyel (1999b: 57-58)’e göre, sağlık profesyonellerinin ve gazetecilerin dil kullanım biçimi ve öncelikleri farklılık göstermektedir. Gazeteciler günlük terimleri, deyimleri, benzetmeleri, eğretilemeleri tercih ederken etken ifadeler duygularla aktarılmaktadır. Sağlık profesyonelleri ise kelimededen çok rakam kullanımını önceleyerek insan faktörünün geri plana itildiği edilgen bir dili tercih etmektedir. Sütlaş (2007)’ın sağlık muhabirlerine önerisi ise dil konusundaki açıklar ve çeviri karşılıklarının bulunmaması gibi durumlar dışında kendi sözlüklerini oluşturmalarıdır.

2.2.6. Endüstrileşen Sağlık Sektörünün Medya Yansımaları

Bilim ve teknolojideki gelişmelerin “haber değeri” taşımaya başlamasıyla “pazarlama” kavramı gündeme gelmiştir. Bu noktada, özellikle teknolojiyle ilintili sağlık haberlerinin aktarımında kullanılan dil ve üslup, “okuyucunun duymak, tekniği üretenlerin yaymak” istediği formda şekillenmeye başlamıştır (Nelkin, 1994). Böylelikle,

“Tıbbi otoritenin doktorlardan sonra yeni aktörleri olarak ifade edilen ‘sağlıklı yaşam endüstrisi’, ‘ilaç endüstrisi’, ‘kozmetik endüstrisi’, ‘özel hastane ve klinikler’ gibi ticari kaynaklı endüstri, sağlık başlığı altında bireylerin gündelik yaşamlarını ve bedenlerini denetim altına almıştır” (Sezgin, 2011: 210).

Moynihan ve Cassels (2006)’a göre, sağlık sektöründeki söz konusu ticari yapılanmalar “satılık hastalık” kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, hastalık sebeplerine ve tedavi süreçlerine dair algılar çarpıtılıp ilaçların faydaları promosyon sürecine dâhil edilmekte zararları ise geri planda tutulmaktadır. Oluşturulan “satılık” tanımlamaları, ilaç şirketlerinin lehine olacak şekilde düzenlenip yenilenerek sağlıklı insanlar “hasta” kategorisine konulmaktadır. Daha fazla ilaç kullanımını beraberinde getiren bu durum, ilaç şirketleri için daha fazla kâr anlamına gelmektedir. Sütlaş (2007)’a göre, tanı-tedavi yoluyla bireylere sağlıklarının ve yaşamlarının satıldığı bu süreç “hastalıklardan korunmak” da dâhil olmuştur. Böylelikle, hastalık tanımlamalarındaki sınırlar kaybolup belirsizleşerek “potansiyel hasta havuzu” genişletilmiştir.

Hasta kategorilerindeki belirsizliklerin bir ayağını, doktor-ilaç şirketleri arasındaki endüstriyel bağlar oluşturmaktadır. Bu bağlar, sağlık profesyonellerinin sponsorlu araştırma ve konferanslarda yer almasını, ilaç şirketlerinin tanıtımlarını aktif bir şekilde yürüten tıp dergilerinde makaleler yayımlamasını, ilaç şirketlerinin sözcüleri/danışmanları niteliğine sahip olmalarını beraberinde getirmektedir. Son 10 yılda yüksek kolesterole sahip olduğunu söyleyen insanların sayısındaki artış bu yargıyı destekler niteliktedir. Dr. Steve Woloshin’a göre kolesterol “bir hastalık değil, risk etkeni”dir. Fakat ilaç şirketleri ve bu şirketlerin “*temsilcileri*” kolesterol düşürücü ilaçların satışını artırmak için kolesterolü bu tanımdan çıkarmaktadır. Böylelikle, “kolesterolün kendisi” hastalık gibi gösterilmekte, sağlıklı insanlara yönelik “oyalayıcı” tedavilerle esas hastalık sahiplerinin tedavisi aksatılmakta, düşük risk altındaki insanlar

fizyolojik ve psikolojik sorunlarla karşılaşmaktadır (Moynihan ve Cassels, 2006). Küçükusta (2015)'ya göre bu bir tür "korkutma kampanyası"dır.

Moynihan ve Cassels (2006)'a göre, yüksek kolesterol örneğine benzer şekilde depresyon da satılık hastalık kategorisinde yer almaktadır. İzlenen strateji her zaman "ilaç tedavisinde" alan daraltıp daha fazla kişiyi "hasta" kategorisine almak, hastalık sınırlarını genişletmek ve daha fazla kâr sağlamak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. ABD'de yapılan bir araştırmaya dair sonuçlar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. 1990'larda yapılan araştırmaya göre, ABD nüfusunun %30'u zihinsel bir rahatsızlığa sahiptir. Psikiyatrist Doktor William Narrow ve arkadaşları, araştırma sonuçlarını abartılı bulmuş, aynı araştırmanın revize edilmiş halini bir rapor halinde yayımlamıştır. Buna göre, zihin rahatsızlığı bulunan kişilerin "klinik olarak belirgin" bir rahatsızlığı olmadığı, çok hafif sıkıntıları olanların dahi hasta olarak tanımlanmasıyla oranın arttığı tespit edilmiştir. Bu durum, tedaviye gerçekte ihtiyaç duyanlara ulaşamayıp tedaviye ihtiyaç duymayanların da gereksiz yere ilaç etkilerine maruz kalmasına neden olmaktadır.

Doktor-ilaç şirketleri arasındaki bu yapılanmaya medyanın da dâhil olmasıyla süreç daha karmaşık bir hâle gelmektedir. 2003'te bir ilaç şirketinin "bilinçlendirme" faaliyetleri kapsamında yayımladığı promosyon, bu yapılanmayı açıkça göstermektedir. Gazete ve dergilerde, morgda bir ceset görseli ve "Kan kolesterolünün küçük bir ölçümü bunu önleyebilirdi" başlığıyla verilen reklamlar "ölüm korkusu pazarlayarak ilaç pazarını genişletmektedir." Bu tanıtıma tepki gösteren Dünya Sağlık Örgütü (WHO) çalışanlarına göre hareketsiz yaşam biçimi, dengesiz beslenme, aşırı şişmanlık, yüksek tansiyon, diyabet gibi birçok faktöre bağlı olabilecek kalp hastalığı riski, sadece kolesterol riski ön plana çıkarılarak verilmiş ve hastalıkla ilgili yanıltıcı bir tutum sergilenmiştir. Böylelikle kolesterol dışındaki risk unsurlarına sahip kişiler, -kolesterol değerlerini düşürecek ilaç almaları kaydıyla- sigara içmeye, hareketsiz bir yaşam sürmeye, yüksek kiloda kalmaya devam etmeleri yönünde bir yaklaşımla karşılaşmıştır. Sadece bir etmenin hastalık olarak nitelendirilip diğer etmenlerin ihmal edilmesi, Avustralyalı Profesör David Henry'ye göre, "hastalık tacirliği" olarak tanımlanmaktadır (Moynihan ve Cassels, 2006). Küçükusta (2015), bu tanımlı bir adım ileriye taşıyarak parası olanlar için hastalıkların icat edildiğini, daha pahalı ilaçlarla tedavi sürelerinin uzatıldığını ifade etmektedir.

Medyanın dâhil olduğu bu süreç, haber ve reklam arasındaki sınırların bulanıklaşmasıyla farklı bir boyut kazanmaktadır. Söz gelimi haftalık süreli yayınların ve

gazetelerin kapak sayfalarında ünlülerin figüran olarak kullanılmasıyla ilaç şirketleri, sağlık profesyonelleri ve medya arasındaki “kârlı iş ortaklığı” sürdürülmektedir. Benzer şekilde osteoporoz haberlerinin medyada yer alış şekli de bu yargıyı destekler niteliktedir. Health dergisinin “30 Yaşında Kırılgan Kemikler: Sizin de başınıza gelebilir” başlıklı haberin devamında osteoporoz, “keşfedilmiş sessiz hırsız” olarak sunulmakta ve risklere karşı uyarıldığı için memnun olan “minnettar kadın” profili çizilmektedir. Haber öyküsünün yanında “en az 2 soruya ‘evet’ diyenlerin doktora başvurmalarını tavsiye eden mini bir anket” ve ilaç şirketinin pazarlamak istediği ilaca dair ilanlar yer almaktadır. Böylelikle medya, hem hastalık hem de ilaç reklamının yapılmasında “pazarlama aracı” olarak etkin bir rol üstlenmektedir (Küçükusta, 2015; Moynihan ve Cassels, 2006).

Moynihan ve Cassels (2006), dikkat eksikliği sendromunu, yüksek tansiyonu, regl öncesi disforik bozuklukları, gerçekte sosyal fobi olan sosyal anksiyeteyi, osteoporozu, iritabl bağırsak sendromunu, kadınlarda cinsel işlev bozukluğunu da “satılık hastalık” olarak değerlendirmektedir. Satılık hastalıkların ortak özelliği ise insan yaşamı için doğal olan süreçlerin ya da bir hastalığa dair tek bir etkenin tedavi edilmesi gereken tıbbi bir soruna dönüştürülerek ilaç kullanımının özendirilmesidir. Bunun sonucunda ise, sağlıklı insanlar “hasta” yakıştırması adı altında kazanç kapısı olurken gerçekte hasta ancak tedavisi mümkün olan insanlar ihmal edilmekte ya da görmezden gelinmektedir (Küçükusta, 2015; Moynihan ve Cassels, 2006). Küçükusta (2015)’ya göre, geri kalmış ülkelerde ölümlere neden olan sıtma, tüberküloz, parazit gibi hastalıklar, şirketlerin ilgisini çekmemektedir. 1975-2004 yılları arasında piyasaya sürülen 1556 kimyasal maddeden yalnızca 21 tanesinin bu hastalıklarla ilgili olması bu noktada anlamlıdır.

2.2.7. Sözde Bilimsel İnanış ve Yöntemler

Sözde bilimsel tekniklere inanışlar, sağlık haberciliğinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu inanış sayesinde duyulan “psikolojik rahatlama”, hastalık karşısında çaresiz kalan insanlar için “fizyolojik bir iyileşme” olarak nitelendirilmektedir (Wynn ve Wiggins, 2008: 161). Sagan (2020) tarafından “inanç şifacısı” olarak tanımlanan ve psişik cerrah olarak nitelendirilen bu sözde bilimciler, şifa getirmeyen tekniklerle insanları yanılgıya düşürmektedir. Benzer şekilde inanç kavramıyla gelişen “plasebo etkisi”, mevcut hastalığa olumluluk katabilmekte ve bu etkiyle ağrılar geçici olarak dinebilmektedir. Fakat bilim insanlarının yaptığı araştırmalara göre inanç şifacılığının, plasebo etkisinden kaynaklı olumlu etkisi dışında kalıcı etkisine dair bir kanıt henüz rastlanmamıştır (Sagan, 2020; Wynn ve Wiggins, 2008: 162-164).

Sözde bilimlerin sağlık haberlerine yansımalarına yönelik örnekler ve batıl inançlar dikkat çekmektedir: “Belsoğukluğuna karşı 750 gr. bala ile 450 gr. turp tohumunu karıştırıp günde bir çorba kaşığı yutun” gibi haberler, insan organlarının gök cisimleriyle ilişkilendirilmesi (Medikal astroloji), dünyada yaşayan en büyük kuş olduğu düşünülen And akbabalarının kemiklerinin ve organlarının tedavi edici olduğuna inanılması, astroloji köşelerinde diyet/beslenme gibi konuların ele alınması vb. (Koloğlu, 1997: 72-82; Tefvik, 2019).

Sağlık haberciliğinde öne çıkan temel sorunların yanı sıra alana dair literatürde farklı başlıklarla ele alınan problemlere rastlamak mümkündür. Fakat bu problemlerin ortak özelliği, çıkış noktalarının bahsi geçen temel sorunlar etrafında şekillenmesidir. Söz gelimi sağlık haberciliğinde sorunlar ve beklentiler her kesimin bakış açısına göre değişmekte ve farklı bir boyut kazanabilmektedir (Yüksel ve diğerleri, 2018).

Sorunları sağlık profesyonellerinin bakış açısına göre ele alan Amato Okuyan (1999: 6-9)’a göre, “Ağrı tarihe karışıyor”, “Migren ve romatizmanın sonu geldi” gibi doğruluğu bilinmeyen haberler, hasta/sağlık profesyonellerinin kişilik haklarının ve mahremiyetlerinin ihlal edilmesi; bilimsel/adli soruşturma süreçleri tamamlanmadan sonuca ulaşma çabasında olunması, eski haberlerin yeniymiş gibi sunulması ve tercüme hataları gibi içerikler sağlık profesyonellerinin karşılaştığı temel sorunlardır.

Benzer şekilde, alana yönelik nitelikli eğitim eksikliği, yeni medya teknolojilerinin olumsuz etkileri, mahremiyeti ve gizliliği ihlal eden görsel kullanımı, tamamlanmamış çalışmaların çözüm olarak sunulduğu zamanlama hataları gibi problemlere de rastlamak mümkündür (Sütlaş, 2007; Yıldırım, 2013). Tüm bunlara ek olarak Erşan (1999b: 78-80)’a göre, sağlık haberlerinin yoğun gündem içinde vazgeçilebilecekler listesinde olması da temel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yüksel ve diğerleri (2018)’ne göre medyanın kurumsal yapısından kaynaklanan ideolojik kaygılar, sağlık haberciliğinde denetim/öz denetim eksikliği, sağlık haberciliğinin tarafları arasında iş birliği/bilim iletişimi eksikliği gibi sorunlardan bahsetmek mümkündür.

2.2. Medyada Sağlık Haberlerinin Sunumuna Yönelik Akademik Çalışmalar

Kanber (2003), kitle iletişim araçlarının gündemini sağlık çalışanlarının sorunları bağlamında değerlendirdiği çalışmasında Van Dijk’in söylem analizi yöntemini

kullanarak altı gazeteyi (Akşam, Milliyet, Star, Türkiye, Yeni Şafak, Zaman²) iki farklı periyotta analiz etmiştir. Çalışmada sağlık çalışanlarına dair sorunların hükümetle görüşüldüğü dönem ilk periyodu, hükümet değişiminin ve kamu maaş artışlarının yaşandığı dönem ise ikinci periyodu oluşturmaktadır. Buna göre, ilk periyotta sağlık alanında ulaşılan toplam 275 haberden 243'ünün popüler sağlık konuları, 41'inin ise sağlık çalışanlarının sorunları ile ilgili olduğu görülmüştür. Gazetelerin yöneldiği popüler konular beslenme ve kilo sorunu, çocuk psikolojisi, bebek bakımı, gebelik, doğum ve kadın hastalıkları, cilt hastalıkları, kanser, sigara, tıpta yenilikler, sağlık taramaları, Türk doktorların başarısı, ruh sağlığı gibi içeriklerde yoğunlaşırken sağlık hizmetlerini ele alan haberler daha çok sağlık skandalları, hatalar, sağlık hizmetleri ile ilgili pahalılık, ilaç sanayisi gibi ekonomik ve sorun temelli bir çerçevede karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda gazetelerin ilk periyotta popüler sağlık haberlerine yöneldiği, popüler konuları olumladığı, sağlık çalışanlarının sorunlarıyla daha az ilgilendiği ve sağlık hizmetlerine dair içeriklerin olumsuz yönleriyle ele alındığı görülmektedir (Kanber, 2003).

Çalışmanın ikinci periyodunda yeni hükümet, Sağlık Bakanlığında görev değişimi, yeni gelenlerin “reform” söylemi/röportajları/basın açıklamaları gibi içeriklerde sayısal bir artış yaşansa da sağlık çalışanlarının sorunlarına ilişkin haberlerin sayısında iki dönem arasında anlamlı bir değişim gözlenmemiştir. İkinci periyottaki sağlık haberlerinde popüler sağlık konuları ve sağlık hizmetlerine dair olumsuz içerikler (sağlıkta yolsuzluk, sağlıkta ekonomik harcamalar, hekim hataları, sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi) yine ön planda iken sağlık çalışanlarının sorunlarına dair içerikler geri planda kalmıştır (Kanber, 2003: 69-72).

Sağlık çalışanlarının sorunlarını içeren haberlerde; “Hastayı Öldürdüler” (Türkiye 14 Ağustos 2002), “Sağlık Rezaletleri Başka Can Almasın” (Star 20 Ağustos 2002) gibi başlıklarla “hekim hataları” vurgulanıp “skandal” söylemi oluşturulurken olay/durum bağlamından kopuk ve magazinsel bir üslupla ele alınmıştır. Sağlık Bakanlığı gibi resmî kaynaklara yönelik haberlerin aktarımında ise söylemlerin başlıklara aynen aktarıldığı görülmüştür. Haberlerde yolsuzluk-doktor bağlantısının kurulması, sorunların kaynağının sağlık çalışanları gibi gösterilmesi, olayların kolektif kimlikten arındırılıp

² Tez çalışması kapsamında yararlanılan literatür, 2016 FETÖ darbe girişimi öncesindeki akademik çalışmaları da içerdiğinden, Zaman gazetesinin örneklem olarak yer aldığı kaynaklara rastlanmaktadır.

kişiselleştirilerek ele alınması, haberlerin bağlamsızlaştırılarak arka planının ve gerçeklerin ihmal edilmesi, doğrudan veya dolaylı resmî kaynak (Sağlık Bakanlığı, Sağlık Bakanı, hasta yakını, başhekim, WHO gibi) alıntılarına karşılık özgün ya da araştırmaya dayalı haberlerin olmaması dikkat çekmektedir. Dikkat çeken bir başka nokta ise -sağlık çalışanlarıyla ilgili haberler dâhil olmak üzere- haber kaynağı olarak sağlık çalışanlarına başvurulmaması, başvurulması hâlindeyse söylemlerin pasifleştirilmesidir (Kanber, 2003).

Kanber (2003)'e göre ideal yapı içinde medyadan beklenen aksiyon, daha demokratik bir yapı içinde sağlık çalışanlarının sorunlarını, taleplerini ve beklentilerini dile getirebilecekleri bir işlev yüklenerek bu anlamda bir alan oluşturmasıdır. Ancak medyada sağlık çalışanlarıyla ilgili karşılaşılan haberler hem kamuoyunda hem de sağlık çalışanlarının kendilerinde bir “biçim” algısı oluşturmakta ve sağlık çalışanlarının sorunlarını paylaşıp dile getireceği “kamusal bir tartışma platformu” olmaktan uzak görünmektedir.

Sağlık haberciliğinde risk unsurunu ele alan Özgencay (2018)³'ın 1 Mayıs 2009-28 Şubat 2010 tarihleri arasında dönemin tirajı en yüksek yedi gazetesinde (Zaman, Posta, Hürriyet, Sabah, Habertürk, Milliyet, Vatan) domuz gribi bağlamında 294 haberi analiz ettiği çalışmasına göre; haber içeriklerinin virüs, salgın, ölüm, risk, tehlike, panik gibi kaygı artırıcı sözcük seçimleriyle şekillendiği ve bu sözcüklerin tekrarlanma sıklığının yoğun olduğu tespit edilmiştir. Domuz gribi haberlerinde en fazla değinilen içerikler ise; hastalığın yayılma eğilimi ile bağlantılı olaylar, salgına yönelik güvenlik önlemleri, hastalık belirtileri ve risk grupları, aşı gibi salgına yönelik önlemlerle ilgili olmuştur. Sonuç olarak gazetelerde sağlıkla ilgili risk unsurunun korku ve paniğe sevk edecek nitelikte negatif unsurlarla şekillendiği gözlenmiştir (Özgencay, 2018).

Şekercioğlu (2018)'nin 1 Ocak 2013-31 Aralık 2015 tarihleri arasında tirajı en yüksek beş gazetede (Hürriyet, Posta, Sabah, Sözcü ve Zaman) uyuşturucu haberlerinin sunumunu analiz ettiği çalışmasına göre; haber içeriklerinde kullanılan dilin “halk dili”, üslubun ise panik uyandırıcı ve sansasyonel bir nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Haber metinlerinde ünlülerin görsel kullanımına, damgalayıcı/ötekileştirici anlatımlara,

³ Bu çalışma, yazarın 2012 tarihli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

operasyon/ komaya girme/hastaneye kaldırılma/çocuk vurgusu gibi negatif ve magazinsel söylemlere yer verildiği görülmüştür.

Adıyaman (2018)⁴'in obezite ile ilgili 752 haberi içerik analizi yöntemiyle incelediği çalışmasında medyanın, obeziteye kitlesel bir çözüm üretme noktasında eksik kaldığı görülmüştür. Çalışmada obezitenin nedenleri biyolojik (psikolojik tedaviler, ilaç tedavisi, cerrahi müdahaleler gibi), bireysel (fiziksel aktiviteler, beslenme ve yaşam biçimleri gibi), sistemik (çevresel/ekonomik unsurlar, sağlık/sağlıklı yaşam politikaları ve uygulamaları gibi) olarak gruplandırılmıştır. Fakat haber içeriklerinde obezitenin nedenleri daha çok bireysel unsurlar etrafında şekillenmiş sonuçlar ise biyolojik unsurlara göre değerlendirilmiştir. Bu bulgu, obezite ile ilgili haberlerin art alanından kopuk bir şekilde ele alındığını göstermektedir.

Sağlık haberlerinin art alanından kopuk bir şekilde verildiğini gösteren bir diğer çalışma örneği ise, Ardıç Çobaner (2018)⁵'in çalışmasıdır. Ardıç Çobaner (2018), sağlık haberlerinin epizodik yapısını bütün haberleri üzerinden incelediği çalışmasında, sağlık temasıyla verilen haberlerdeki bütün kullanımının “bağımlılık” noktasında çerçevelendiğini, çözüm yollarının ise sigara bıraktırma ilaçlarına, elektronik sigaralara, nikotin bantlarına, bitkisel ilaçlara ya da terapilere bağlandığını tespit etmiştir. Böylelikle “tütün endüstrisinin bağımlı yaptığı insanlar, ilaç endüstrisinin sunduğu alternatiflere” yönlendirilmiştir. Bu bağlamda sağlık haberleri olayların art alanından kopuk, düşünsel boyutların olmadığı bir resimle çerçevelendirilip ele alınmış ve epizodik bir yapı sergilemiştir.

Şeker ve Zaimoğlu (2018), 2016'da üç ulusal gazetede (Hürriyet, Habertürk, Milliyet) obezitenin tedavi yöntemlerinden biri olan tüp mide ameliyatına dair 177 haberi, sağlık haberciliği bağlamında analiz etmiştir. Medyada “zayıf olmanın güzellikle eş değer tutulduğu”, “sıfır beden” kavramı üzerinden zayıflığın nitelendiği, “yeni beden imajları”yla bireylerin tek tipleştirildiği bir algı oluşturulmakta ve empoze edilmektedir. Sezgin (2011)'e göre,

⁴ Bu çalışma, yazarın 2015 tarihli yüksek lisans tezinden hareketle oluşturulmuştur.

⁵ Bu çalışma, yazarın 2013 tarihli doktora tezinden üretilmiştir.

“Sağlık genç, zayıf ve formda olmak biçiminde yeniden tanımlanarak bu tanıma uygun bir bedene ulaşmanın yolları aranmaktadır.”

Bu yargıdan hareketle çalışmadan elde edilen bulgulara göre, haberlerde tüp mide ameliyatından kaynaklanabilecek sağlık sorunlarının göz ardı edildiği, ameliyatı olumsuzlayacak ifadelerle yer verilmeyerek tüp mide ameliyatlarının %71 oranında olumlandığı görülmüştür. “Kilo Verdi”, “Zayıflayarak İntikam Aldı”, “Ölümü Göze Aldı Hayatı Değiştirdi”, “4200 Kilo Zayıflayan 70 Kişi Partide Bir Araya Geldi” gibi başlıklardan görüleceği üzere ameliyatı olumlayan haberlerdeki ana fikir, tedavi yönteminden çok “zayıflama” kavramı üzerine kurulmuş ve bu yaklaşım, öncesi/sonrası fotoğraflarıyla desteklenmiştir. Diyet, spor, dengeli beslenme gibi yöntemlerle daha uzun vadede kilo verilmesine karşın tüp mide ameliyatlarında daha kısa vadede sonuca ulaşılması ve bu sonuçların medyada “mucize”, “kesin sonuç” olarak sunulması sağlık haberciliği etiği ile örtüşmemektedir. Benzer şekilde her üç gazete de, ameliyatın getirebileceği riskleri göz ardı ederek olası riskleri “her ameliyatta olabilir” gibi ifadelerle genelleştirmiştir. Dikkat çeken bir başka nokta ise bu yöntemi kullanarak zayıflayan ünlülerin haberlere konu edilmesidir. Toplumda bir anlamda rol model işlev üstlenen ünlülerin konu edildiği haberlerde de “zayıflama” vurgusu ön plana çıkarılmaktadır. Bireyler, söz konusu haberlerden yola çıkarak takip ettiği ünlüleri “taklit etme” yoluna gidebilmektedir. Sağlık haberlerinde tüketim toplumu faktörüyle metalaşan bedenlerin idealize edilmeye çalışılması, esas amaçların göz ardı edilerek sunulması bireyler üzerinde geri dönüşmez sorunlara yol açabilmektedir.

“Olmayana özlem”, “güzelliğin ulaşılma potansiyeli”, “nadirlik” gibi kavramlar haber değer taşımaktadır (Cingi, 2018). Bu yargıdan hareketle Cingi (2018), son üç yıl içinde Türkiye’de yerel, yaygın ve bölgesel çapta yayımlanan tüm gazete/dergi/eklerinde “burun” ve “estetik” kelimeleri üzerinden 326 içeriği analiz etmiştir. Çalışmada, incelenen yazıların %83.6’sı sağlık haberi kategorisinde değerlendirilmiştir. Söz konusu haberlerde kişilerin, popülaritenin, estetik kaygıların ve ihtiyaçlardan çok isteklerin ön plana çıktığı ve burun estetiği haberlerinin %73.3 oranında pozitif tonda verildiği görülmüştür. Benzer şekilde değinilen farklı tıbbi yöntemlere (rinoplasti, açık/kapalı teknikler, lokal anestezi, ameliyatsız estetik gibi) burun estetiği cazip hâle getirilmeye çalışılmış ve bu tutum doğal görünüm, güzellik, öz güven, altın oran, popüler, ünlü/tanınmış, ideal, çekici, kusursuz gibi sıfatlarla pekiştirilmiştir. Haber içeriklerindeki

görsel kullanımında ise daha çok kadınlar ve ünlüler tercih edilmiştir. Burun estetiği haberlerinde tanıtımın ön plana çıkması haber art alanında reklam, sponsorluk veya başka bağlantıların bulunma ihtimalini gündeme getirmiş ve içeriklerin %47'sinin menşeinin belli olmaması da bu ihtimali güçlendirmiştir.

Kaya, Yüksel ve Öğüt (2018a)⁶, 1 Ocak-30 Haziran 2010 tarihleri arasında Türkiye’de yayımlanan tüm yerel, bölgesel ve yaygın gazetelerde “mucize” ve “tedavi” kavramları üzerinden 182 haberi analizi etmiştir. Çalışma kapsamında mucize kavramı pozitif/negatif ve nötr tonlar üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, incelenen haberlerin %68’i mucize kavramını olumlamış ve pozitif bir üslupla ele almıştır. Bu pozitif üslup, gazetelerin en önemli sayfalarında (vitrin sayfaları gibi) yer alan “mucize haberler”in %84.2 oranında olumlanmasıyla da desteklenmiştir. Mucize kavramını olumlayan haberlerde “umut” unsuru ön plana çıkarılmış ve haber içerikleri bu doğrultuda şekillenmiştir. Söz gelimi haberlerin daha çok alternatif/tamamlayıcı tıp haberleri, umuda ihtiyacı olan onkoloji/kanser/kardiyoloji haberleri ve ilaç sektörüne yönelik olduğu görülmüştür. Sağlık haberlerinde mucizeyi olumlayan mucize tedavi, mucize ilaç, mucize doktor, mucize diyet gibi kavramlara karşın mucize beklenmemelidir/mucize yoktur kavramlarının %17.9’luk bir oranda kalması üzerinde durulması gereken bir sonuçtur.

Türkiye’de birbiri ardına gelen kompozit doku nakillerinin, nakil sonrası ortaya çıkan ölümlerin ardından yüz nakli haberlerinin medyada nasıl yer bulduğuna ilişkin Kaya, Yüksel, Adıyaman ve Taşdelen (2018b)⁷, 2014’ün tirajı en yüksek gazetelerinden (Zaman, Hürriyet, Sabah ve Sözcü) temin edilen 291 haberi içerik analizine tabi tutmuştur. İncelenen haberlerin %84.9’unun yüz naklini -özellikle organ nakli/bağışı noktasında- olumlayan pozitif bir tona sahip olduğu görülmüştür. Haberlere dair içeriklerde nakil olan kişilerin günlük sosyal aktiviteleri magazinsel bir üslupla ele alınmış, “ilk yüz nakli”, “ilk çene nakli” gibi sıfat seçimleriyle “ilk” vurgusu yapılmış ve hasta mahremiyeti, özel hayatın gizliliği gibi konular geri planda kalmıştır. Nakil sonrası ölümlerin yaşanmasıyla “Ruhsatı iptal edilen/soruşturma geçiren hastane, nakil

⁶ Bu çalışma, 2010’da Trabzon’da düzenlenen “Sağlıkta Haklar, Sorunlar ve Sorumluluklar Kongresi”nde sunulmuş ve TÜBİTAK tarafından 109 K 534 nolu proje ve Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca 100 E 38 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

⁷ Bu çalışma, 2015’te Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesinde Sağlık İletişimi Sempozyumunda yayımlanmıştır.

tutmadı/geri alındı, hasta hayatını kaybetti, yüz nakli yarışı” gibi eleştirel içeriklere rastlanmaya başlanmıştır.

Kaya (2018)⁸’nın farklı hastalıklar özelinde Amerika, Büyük Britanya, Avustralya ve Kanada’da gazetecilere yönelik hazırlanan uluslararası medya kılavuzlarını doküman analizi yöntemiyle irdedeği çalışmasına göre, kılavuzların yayımlanma gerekçesi temelde haber üretim süreçlerinde gazetecilere destek olmak ve doğru haber yapılmasını desteklemek olarak karşımıza çıkmaktadır. Medya kılavuzlarında yer alan hastalıklarla ilgili künye, teşhis, tedavi, istatistiki bilgiler oran olarak öne çıkarken haber yazımında yararlanılabilecek tıbbi terminolojiye dair içerikler %9 gibi bir oranda kalmaktadır. Sağlık habercilerinin hastalıklarla ilgili içeriklerde kanıtları göz önünde bulundurması, genelleme/ayrımcılık/ötekileştirmeye imkân veren ifadeler kullanmaması ve sansasyonel anlatılardan (efsane, abartı gibi) kaçınarak tıbbi terminolojiyi doğru kullanması gerektiği vurgulanmıştır.

Ayaz (2018)⁹, sağlık konulu yayın içeriklerindeki ticari unsurları ortaya koymak amacıyla bireysel, kurumsal/kurum dışı, ideolojik ve medya rutinlerine (haber değeri, 5N1K, rekabet, kaynak temini gibi) dayanan unsurlara göre literatür taramasına dayalı bir betimleme çalışması yapmıştır. Bu çalışmaya göre bireysel unsurlar (gazetecinin demografik özellikleri, eğitim durumu, eğilimleri gibi) gazetecinin niyetiyle şekillenirken ticari faktörlerin devreye girmesiyle “ticari niyet”le ölçümlenmektedir. Medya rutinlerinde ise eşik bekçilerinin rolü, içeriklere ayrılan alan gibi faktörler doğrultusunda haberin üretim ve kurgu süreçlerinde ticari şekillenmeler ortaya çıkabilmektedir. Kurumsal unsurlar siyasal, medya sahipliği, daha fazla tiraj/rejting sağlamak adına duyulan kaygılar doğrultusunda ticari bir boyut kazanırken medyaya koşut olarak sağlık haberleri de ticarileşmektedir. Bu doğrultuda söz gelimi medya kuruluşu, yakın olduğu sermaye grubuna ait hastane adını, bu hastanedeki doktorların başarılı tedavilerini sağlık haberlerinde örtülü ticari unsurlarla karşımıza çıkarabilmektedir. Kurum dışı unsurlar ise haber kaynakları, Sivil Toplum Kuruluşları (STK), reklamcılar, halkla ilişkiler kampanyaları, diğer medya kuruluşları, siyasi ilişkiler, internet gibi faktörler çevresinde şekillenmektedir. Sağlık haberlerindeki ideolojik unsurlar ise, “sağlıklı yaşam

⁸ Bu çalışma, yazarın 2016 tarihli doktora tezinden üretilmiştir.

⁹ Bu çalışma, 2015’te Anadolu Üniversitesi 1. Sağlık İletişimi Sempozyumunda sunulmuş ve yayımlanmıştır.

kavramının pazarlanması”, “popüler sağlık kavramının oluşturulması”, “küreselleşme ve kapitalizm” şeklinde karşımıza çıkmakta ve sağlık endüstrisi tüketim kültürü bağlamında ele alınmaktadır. Sonuç olarak sağlık haberciliğinde ticari etkilerin varlığı, bahsi geçen boyutlar kapsamında somut bir şekilde hissedilmektedir.

Demir (2010)’in 1-31 Mayıs 2006 tarihleri arasında beş gazetede (Posta, Hürriyet, Sabah, Akşam ve Yeni Asır) yayımlanan 194 sağlık haberini analiz ettiği çalışmasına göre gazetelerde, yaz mevsimine yakın aylarda özellikle kadınları ilgilendiren diyet haberlerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Elde edilen bulgulara göre, beslenmeye ilgili haberlerin kaynak kullanımında %55.2 ile belirsiz kaynak kullanımı öne çıkmış ve bu oranı bilim insanları, uzmanlar, ajans ya da muhabirler izlemiştir. Söz konusu haberlerin gazetelerdeki konumu ise %65.5’lik bir oranla iç ve son sayfalar, %34.5 ile gazete ekleri olmuştur. Beslenmeye dair haberlerin içeriği %69.5 oranında güncelle göre belirlenmiş magazin, reklam, yemek tarifi ya da yanıltıcı bilgiler etrafında şekillenmiştir.

1995’te Marmara Üniversitesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalının “Gazetelerdeki Beslenme Haberleri ve Değerlendirilmesi”, 1994’te 19 Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalının “Basın ve Sağlık Haberleri”, 1993’te İnönü Üniversitesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalının günlük gazetelerdeki sağlık haberlerini incelediği çalışmaların ortak sonucu; gazetelerdeki sağlık haberlerinde kaynak kullanımının büyük oranda belirsiz ya da yabancı kaynaklarda yoğunlaştığı, içeriklerin ise bilimsel niteliğinin geri planda kalarak genellikle magazinsel bir çerçevede şekillendiğidir (Demir, 2010: 245-254).

Batı’da ise kamuya yönelik enformasyon niteliğinde sunulan araştırmaların çoğunun; AIDS, alkol, sigara, çevresel risk ve tehlikelerle ilgili olduğu görülmektedir (Çınarlı, 2008: 103).

2.3. İyi Bir Sağlık Haberinin Nitelikleri

Sağlık haberciliğine dair yayımlanan literatürden ve sağlık-medya sektörüne dair ulusal/uluslararası nitelikteki paydaşların yaptığı toplantı ve sempozyumlardan (WHO’nun 1998’de Moskova’da düzenlediği “Sağlık İçin İletişim” toplantısı-“Sağlık Haberciliğinde Moskova Kılavuzu”, Eğitim ve Sağlık Muhabirleri Derneği (ESAM)-Türk Tabipleri Birliği (TTB)’nin 1999 ve 2000 tarihli “Sağlık Bilinci ve Medya Toplantıları”, ABD Profesyonel Gazeteciler Derneği (SPJ)’nin etik ilkeleri) varılan

sonuçlara göre “ideal bir sağlık haberi”nin taşınması gereken nitelikleri ortak bir çerçevede sunmak mümkündür. Buna göre hem bilimsel anlamda hem de sağlık gazeteciliği kapsamında iyi bir sağlık haberi şu özellikleri taşımalıdır: (Demir, 2010; Halkın Yararı için Sağlık Haberciliği Bildirgesi, 1999: 142-143; Sağlık Bilinci ve Medya Toplantısı-4 Sonuç Bildirgesi, 2000: 129-133; Sütlaş, 2007; Şeker ve Zaimoğlu, 2018; Yıldırım, 2013; Yüksel, 2018; Yüksel ve diğerleri, 2018):

- Bilimsel gelişmeler, bilimin doğası gereği birbiri üzerine kurulu uzun süreçler içeren sistematik bir yapıda ilerlediğinden “mucize”, “yeni buluş”, “çare”, “kesin çözüm”, “son”, “tek” gibi ifadelerle ele alınan sağlık haberleri, bilimin doğasına aykırı olacaktır. Dolayısıyla kelime ve kavram seçimleri bilimsel süreç ve bağlamdan koparılmadan verilmelidir.
- Bilimsel araştırma sonuçları süreçleriyle değerlendirilip ele alınmalı, ihtimaller ve sonucu kesinleşmemiş araştırmalar tedavi yöntemi ya da tavsiye olarak sunulmamalıdır.
- İdeal bir sağlık haberciliği bilimsel kanıt ve görüşler doğrultusunda bilgilendirici, eğitici ve yol gösterici olmalıdır.
- Sağlık haberlerinde panik unsurlarına, yersiz vaatlere, abartı ve sansasyonel ifadelerle yer verilmemelidir.
- Sağlık haberlerinde gereksiz yinelemelerden kaçınılmalıdır. Haberin temeli tek bir mesaj ve netlik üzerine kurulmalıdır.
- Sağlık haberlerinde kullanılan sayısal veriler, “%100 iyileştiriyor” yerine belli bir mantık çerçevesinde iletilmelidir.
- Sağlık haberinin bağlamı ve art alanı göz önünde bulundurulmalı, haber tüm tarafların görüşleri doğrultusunda değerlendirilmelidir.
- Sağlık haberinin haber değeri belirlenirken haberin kimlere hitap ettiği, kaç kişiyi ilgilendirdiği, uyarı ve risk niteliği, tekrarlama eğilimi, eğiticiliği, zamansal yakınlık faktörü, güncelliği, sıra dışılığı, ilk veya tekliği, merak ve ilgi faktörleri göz önünde bulundurulmalıdır.
- Sağlık haberi ve reklam arasına bir sınır konularak “ikisi arasındaki çizgiyi bulanıklaştıran haberlerden kaçınılmalıdır.” Medya özellikle ilaç haberlerinin “pazarlama aracı” olmamalıdır.
- Medya aracı olduğunda “etki alanı” hızlı ve kolay bir şekilde yayılma imkânı bulacağından verilen bilgilerin yanlış olmamasına, eksiklik içermemesine dikkat edilmeli

ve haberin etki alanı doğru hesaplanmalıdır. Sağlık muhabiri bu anlamda gerekli öngörüye sahip olmalıdır.

- Sağlık muhabiri yabancı dil bilgisine ve vulgarizasyon yeteneğine sahip olmalı, anlaşılır bir dil kullanmalı, genellemelerden ve kişiselleştirmelerden kaçınmalıdır.
- Sağlık muhabiri “kamu yararı”nın gerektirdiği ölçüde haber kaynaklarını açıkça belirtmelidir. Tıpta “ekol” denilen yaklaşım, sağlık haberciliğinde de göz önünde bulundurulmalıdır. Söz gelimi bir konuda bir uzmandan görüş alınmışsa en az bir uzmandan daha görüş alınarak haber teyit edilmelidir (Çifte kontrol=double checking).
- Sağlık muhabiri toplumun haber alma hakkını, hastaların ve sağlık personelinin haklarını gözeterek ele almalıdır.
- Sağlık muhabiri sağlık alanında kendini geliştirmelidir. Sağlıkta ticarileşme bir tarafa bırakılarak “uzmanlaşma”nın önü açılmalı ve nitelikli sağlık muhabirleri yetiştirilmelidir.
- “Neşter hastaya değdiğinde önce cerrahın canı acır” ilkesi doğrultusunda sağlık profesyonellerinin hastalarıyla kurduğu empatiyi, sağlık muhabiri yazdığı haberle kurmalıdır.
- Gazetecilikteki “haber görev yorum hak” kuralı düşünmeyi ve değerlendirmeyi sağlasa da sağlık muhabiri bu kuralı safi yorum olarak algılamamalıdır. Aksi halde yorumun doğruluğundan çok kişisel ve öznel, etik ve ahlaki boyutu tartışmaya açık bir hâle gelecektir.
- Sağlık muhabiri güncel sağlık haberlerini takip etmelidir. Benzer şekilde sağlık haberinin güncel takibi yapılarak devamlılığı göz önünde bulundurulmalıdır.
- Sağlık muhabirinin kaynak temini, sürekli ve kolay ulaşılabilecek nitelikte olmalıdır.
- Bir sağlık muhabiri, zaman içinde olay ya da durumlara sadece “iş gözü”yle bakarak mesleki deformasyona uğrayabileceği gibi özellikle tekil olay ya da durumlarda aşırı melodram bir yaklaşım sergileyebilecektir. Dolayısıyla sağlık muhabiri, insani duygularını sistematik bir şekilde kontrol edebilmeli ve haberini kendinden koruyarak bilimsel çerçeveden uzaklaşmamalıdır.
- Sağlık muhabiri haber atlatması konusunda titiz davranmalıdır. Haberi “doğru alıp önce vermek” gazetecilik pratiklerinde hızlilik açısından önem taşımaktadır. Haber atlatması olarak tabir edilen “önce görüp önce sunma” durumu sağlık haberciliğinde dezavantaj olabilmektedir.

- Sağlık profesyonellerinin ve medya profesyonellerinin mesleki kaygıları birbirinden farklı olsa da her ikisinin de ortak noktası “insan” faktörüdür. Dolayısıyla taraflar arasında sağlıklı bir iletişimden söz etmek için nitelikli iş birliğinin kurulması gerekmektedir.
- Eğitim programlarında sağlık iletişimine yönelik müfredatlar oluşturulmalıdır.
- Sağlık muhabiri kendine, mesleğine ve topluma karşı sorumlu ve etik davranmalıdır.

İyi bir sağlık haberinin gazetecilik pratikleri çerçevesinde niteliklerinin ortaya konulduğu bu bölümde, hemen her kaynakta karşımıza çıkan genelgeçer ilkeler ise “bir konuda kararsızsanız bırakın haber olmasın” ve “önce zarar vermeyin” olmuştur.

3. BÖLÜM: CNN TÜRK, NTV ve TRT HABER SAĞLIK MUHARLERİNİN GÖRÜŞLERİNE DAİR ANALİZLER

3.1. Araştırma Yöntemi

Araştırmada, nitel araştırma metotlarından derinlemesine görüşme (mülakat) yöntemi kullanılmış, veri toplama aracı olarak yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılmıştır. Nitel araştırma metotlarının en güçlü tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme, araştırılan konuyu bütün boyutlarıyla ele alan ve detaylı cevap alınmasına imkân tanıyan bir veri toplama tekniğidir (Tekin ve Tekin, 2006: 101-105). “Bireylerin çeşitli konulardaki görüşlerini bilgi, düşünce, tutum ve davranışları doğrultusunda nedenleriyle ortaya koyan en kestirme yollardan biri olan görüşme, “sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniğidir” (Karasar, 1982: 174-176). Görüşme tekniği, “bir konu hakkında sorulacak nitelikli sorular çerçevesinde ilgili kişi ya da kişilerden ayrıntılı bilgi almaktır” (Aziz, 2013: 85-86).

Araştırmacı ve “anahtar kişi” rolündeki görüşülen kişi, derinlemesine görüşmenin iki temel aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır (Tekin ve Tekin, 2006: 101-105). Derinlemesine görüşmede görüşülen kişi sayısı ve görüşmenin konusu, araştırmanın amacı ve konusu doğrultusunda şekillenmektedir (Aziz, 2013: 85).

Derinlemesine görüşmenin en önemli avantajı esnek, zengin ve olabildiğince detaylı bir şekilde veri toplama imkânı tanınmasıdır. Bu teknik sayesinde başka bir şekilde elde edilmesi mümkün olmayan özgün nitelikteki verilere ulaşılmaktadır (Tekin ve Tekin, 2006: 101-105). Temelinde karşılıklı iletişim bulunan görüşme tekniğinde araştırmacının, söz konusu iletişimi sağlıklı bir şekilde kurması gerekmektedir. Araştırmacının iyi bir iletişimci olması, görüşmenin başarıya ulaşmasında ön koşuldur (Aziz, 2013: 85).

3.1.2. Araştırmanın Örneklemi ve Sınırlılıkları

Araştırmanın temel amacı, bilim haberciliğine yönelik sorunların sağlık haberciliği üzerinden ele alınarak mevcut durumun değerlendirilmesidir. Bu kapsamda, sağlık haberciliğinin medya ayağını oluşturan sağlık muhabirlerinin görüşlerine başvurularak bir analiz yapılmaktadır.

Türkiye’de, ilk Covid-19 vakasının görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden itibaren sağlık haberlerinin takip edilme oranının arttığı varsayımından hareketle Televizyon İzleme Araştırma Komitesi (TİAK)’ın 2020-2021 verilerine göre, en çok izlenen “tematik” haber kanalları tespit edilmiştir. Bu bağlamda CNN Türk, NTV ve TRT Haber en çok izlenen tematik haber kanalları olarak belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan sağlık muhabirleri, söz konusu kanalların sağlık muhabiri olarak hâlihazırda görevlerine devam etmektedir. Araştırmanın yalnızca “tematik” haber kanallarını içermesi ve sağlık alanında uzman muhabir sayısının kısıtlı olması nedeniyle örneklem üç sağlık muhabiriyle sınırlandırılmıştır.

Tablo 1: Görüşme yapılan sağlık muhabirleri

Görüşmeci Adı	Unvan	Cinsiyet
M1	Sağlık Muhabiri	Kadın
M2	Sağlık Muhabiri	Kadın
M3	Sağlık Muhabiri	Kadın

Sağlık muhabirlerine yapılandırılmış form çerçevesinde yöneltilen sorular, araştırmanın hipotezinden ve literatürden hareketle kategorize edilmiş sorulardır. Bu bağlamda derinlemesine görüşme sonucunda elde edilen veriler, betimsel analize tabi tutulmuştur. Betimsel analiz ile görüşme sonucunda elde edilen veriler, belirlenen kategoriler etrafında sınıflandırılıp düzenlenerek karşılaştırma ve doğrudan alıntılarla yorumlanıp sunulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 224’den akt. Karataş, 2015: 73). Buna göre, betimsel analiz amacıyla belirlenmiş kategorileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Muhabirlerin sağlık haberciliğini tercih boyutları ve mesleki faaliyetleri
- Sağlık haberciliğinin tanım, içerik, popülerite ve hedef kitle bağlamında diğer gazetecilik pratiklerine göre değerlendirilmesi
- Sağlık haberciliğinde medyanın rolü
- Medyanın sağlık sorunlarına ilgisi ve çözüm aşamasındaki rolü
- Bireylerin sağlık haberlerine eğilimi, en çok talep gören konular ve muhabirlerin hedef kitle tanımı
- Sağlık muhabirlerinin kaynakları ve kaynaklarıyla olan iletişimi
- Medyanın mülki yapılanmasının sağlık haberlerine etkisi
- Sağlık muhabirinin nitelikleri ve sağlık haberciliğinde uzmanlaşma
- Sözde bilimlerin sağlık haberciliğine etkisi

- Sağlık haberlerinin vulgarizasyon süreci, dil ve üslubu
- Sağlık haberlerindeki sansasyonel ifadelerin hedef kitle üzerindeki etkisi
- Tıbbın medyatikleşmesi sonucunda popülerleşen içeriklerin sağlık haberlerine etkisi
- Halkla ilişkiler firmalarının sağlık muhabirlerinin kaynaklarıyla iş birliğine etkisi
- İyi bir sağlık haberinin nitelikleri ve Türkiye’de sağlık haberciliğinin dünyaya göre konumu
- Sağlık muhabirlerinin pandemi dönemindeki izlenimleri ve karşılaştıkları problemler

Araştırma, gazetecilik pratiklerindeki zaman faktörü ve pandemi koşulları nedeniyle birtakım sınırlılıklar içermektedir. Söz gelimi muhabirlerin sürekli haber takibinde olma zorunluluğu, televizyon dışındaki kitle iletişim araçlarına içerik üretmelerinden dolayı yoğun olmaları ve sağlık alanı dışındaki haberlere gönderilme durumları gibi nedenlerle derinlemesine görüşme çevrim içi ortamda gerçekleştirilmiştir.

3.2. Bulgular ve Analiz

Araştırmadan elde edilen bulgular aşağıda yer alan başlıklar etrafında değerlendirilmiştir:

3.2.1. Muhabirlerin Sağlık Haberciliğini Tercih Boyutlarını ve Mesleki Faaliyetlerini Değerlendiren Bulgular

Derinlemesine mülakat yapılan sağlık muhabirlerinin her birinin 10 yıl ve üzeri mesleki bir tecrübeye sahip olduğu görülmektedir. Katılımcılardan M1: *“Son 15 senedir sağlık haberciliği konusunda uzmanlaştığımı”*, M2: *“2012 yılından beri sağlık haberlerini, sağlıkla ilgili özel dosyalar hazırladığımı”*, M3 ise: *“2011 yılında sağlık muhabiri olarak göreve başladığımı”* ifade etmektedir.

Sağlık muhabirleri, sağlık haberciliğini tercih etme boyutlarını “ilgi”, “merak”, “insanlara dokunan bir ihtiyaç” gibi insani boyutlarla değerlendirdiği gibi sağlığın yeniliğe ve gelişime açık bir alan ve zengin haber konusu olması gibi teknik boyutlarla da ele almaktadır. Katılımcılardan M1’e göre:

“Sağlık alanına her zaman ilgim vardı. Muhabir olarak çalıştıktan bir müddet sonra mesleki olarak kendini geliştirebilmek ve tatmin olabilmek için uzmanlaşmak önemli. Ben de sağlığın hayatta en kıymetli şey olduğunu, sağlıklı olmadan hiçbir şey olmayacağını küçük yaşlarda idrak etmiş biriyim. Bu alanda insanlara daha çok dokunabileceğimi, ağrıları, acıları bir nebze de olsa hafifletmeye katkı sağlayabileceğimi düşünerek bu alanda ilerledim.”

M2, sağlık muhabirliğini tercih noktasında kanal bazında bir yönlendirmenin söz konusu olduğunu vurgulamaktadır:

“Kanala başladığımda uzmanlaşmak için bir alanı tercih edebileceğim söylenmişti. Ben, sağlığa hep ilgi duyan biriydim. Sürekli gelişen ve yenilikleri olan bir alan olduğu için haber konusunda zengin bir alan olacağını düşündüm ve o yönde ilerledim.”

Sağlık muhabirlerinin mesleki pratiklerine yönelik bulgularda, mesleki tecrübelerinin ön plana çıktığı ve sağlık haberciliğinde “kamu yararı” kavramının gözetildiği görülmektedir. Bu anlamda M3, “sağlık alanındaki gelişmeleri, haber ve yayınlar aracılığıyla halkı bilgilendirmek amaçlı yayınlar yaptığını” belirtirken M2, hazırladığı özel dosyaların “Türkiye Gazeteciler Cemiyeti”, “İstanbul Tabip Odası”, “Sağlık Bilimleri Üniversitesi” ve bazı vakıflar tarafından ödüle değer görüldüğünü ifade ederek niteliği öne çıkarmaktadır. Sağlık muhabirliği öncesinde bir gazetede kültür-sanat muhabirliği, hâlihazırdaki kanalında da program yapımcılığı ve metin yazarlığı yaptığını belirten M1, şu anda sağlık muhabirliği dışında bir radyo programında da sağlık içerikli bir program yaptığı ifade etmektedir. Haber içeriklerinde ise Covid-19 pandemisinin öne çıktığını vurgulamaktadır:

“Sağlık alanında gündemi takip ediyorum. Son iki buçuk senedir pandemi devam ediyor. Bu süre zarfında haftanın beş günü, sürecin ilerleyişine göre canlı yayın ve haber yaptım, yapıyorum. Neredeyse her gün koronavirüs haberi yapıyorum diyebilirim.”

3.2.2. Sağlık Haberciliğini Tanım, İçerik, Popülarite ve Hedef Kitle Bağlamında Diğer Gazetecilik Pratiklerine Göre Değerlendiren Bulgular

Sağlık muhabirlerinin, sağlık haberciliğine yönelik tanımlamalarında koştut ifadelere rastlanmakta ve tanımların daha çok içerik anlamında şekillendiği görülmektedir. Bu anlamda “tanım ve içerik” kapsamındaki bulguları aynı noktada değerlendirmek mümkündür. Sağlık haberciliğinde ele alınan konular “sağlıkla ilgili her şey” gibi genel bir ifadenin yanı sıra “vaka” kavramının etrafında şekillendiği görülmektedir. M1, sağlık haberciliğinin tanımını sağlık muhabirinin görevi kapsamında değerlendirirken ve sağlık haberciliğinde ele alınan konuları şu şekilde açıklamaktadır:

“Sağlık muhabiri, önemli vakalar, teknolojik gelişmeler, sağlık sistemi, genel hastalıklar, dünyayı etkileyen bulaşıcı hastalıklar, bilimsel önemli buluşlar ve gelişmelerle ilgili haber yapar. Sağlık alanında kamuoyunu yakından ilgilendiren salgınları, sağlık sistemindeki aksaklıkları, yeni uygulamaları, yeni gelişmeleri, buluşları konulara örnek olarak verebiliriz.”

M3, sağlık haberciliğinin tanımını ve kapsamını “işlev” faktörünü doğrultusunda “halkın sağlık alanında bilgilendirilmesi” yönünde ön plana çıkarırken M2, sağlık haberciliğinde “kamu yararını” ve uzmanlaşma’yı vurgulamakta ve “suistimal ihtimali”nin de göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir. M2’ye göre,

“Sağlığa dair her olgu, her gelişme, vaka, araştırma sağlık haberciliğinin alanına girer. Kamu yararı çok ön plandadır ve aynı zamanda suistimale de çok açıktır. Bu nedenle uzmanlaşmış olmak çok önemlidir.”

Sağlık haberciliğinin, bilim haberciliğine yönelik bilim ve teknoloji haberciliği, çevre haberciliği gibi diğer pratiklerinden farkını sorgulayan bulgularda sağlık haberciliğinde “uzmanlaşma”, “popülarite” ve “doğruluk” gibi kavramların daha önemli bir nitelik taşıdığı vurgulanmaktadır. Sağlık haberciliğinin diğer habercilik pratiklerinden teknik anlamda bir farkı bulunmadığını belirten M1, sağlığın hayatla bire bir bağımlı popülarite ve yapılan bir hatanın “kaybedilen bir yaşam” bedeli olabileceğini ise uzmanlaşma faktörü doğrultusunda ele almaktadır:

“Sağlık haberciliğinde uzmanlaşmak, haberlerin doğru algılanmasını, ekrana doğru yansıtılmasını sağlar. Örneğin, bir trafik kazası haberini yazmak için uzmanlaşmak gerekmez ama sağlık haberciliğinde bu durum böyle değildir. Bu alanda yapılan hatanın telafisi olmayabilir. Popülerliği konusuna gelecek olursak şöyle örnek vereyim: Sağlık probleminiz olduğunda ister istemez o problem neyse ona karşı ilginiz artar, bu konuyla ilgili yapılan her haber de dikkatinizi çeker. Örneğin pandemiye iki buçuk senedir herkes adım adım takip etti. Hastalıklardan korkuyoruz, kaygı duyuyoruz, aynı zamanda sağlığımızı korumak da istiyoruz. Tüm bunlardan dolayı sağlık haberleri her zaman ilgi çekiyor. Sağlığı hayattan ayrı düşünemeyeceğimiz için ilgi çekmeye de devam edecek.”

Sağlık haberciliğinin, bilim ve teknoloji haberciliğine nazaran daha popüler olduğunu belirten M2: *“...Sağlık haberciliği daha geniş bir kitleyi ilgilendiriyor, yaşamımıza daha fazla etki ediyor.”* ifadeleriyle popülerite unsurunu hedef kitle bağlamında ele almaktadır.

Sağlık haberlerindeki popüleriteyi “ihtiyaç” ve “ilgi” faktörleri doğrultusunda ele alan M3, sağlık haberciliğinin diğer habercilik pratiklerinden farkını “doğruluk” ekseninde değerlendirmektedir:

“Sağlık haberciliğinin diğer haber alanlarından en büyük farkı, bu alanda yapılan tüm haberlerin doğru olması gerektiğidir. Örneğin, yanlış bir tedavi yöntemi önerisi sonucu ölüme götürebilir. Yani diğer haberlere göre maddi olarak olumsuz, tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Bu sebeple haber kaynağının güvenilirliği, yapılan haberin doğruluğu gibi faktörler çok önemlidir. Sağlık haberciliği her zaman popülerliğini korur. Bunun sebebi de örneğin bir hastalıkla ilgili haberi izleyen kişi, o hastalığa sahip değilse bile çevresi ailesi vs. ilgisi olan bir kişi olabilir. Bu sebepten ötürü de her zaman sağlık haberciliğinin izleyici kitlesi hep çok yüksektir.”

3.3.3. Sağlık Haberciliğinde Medyanın Rolünü Değerlendiren Bulgular

Medyanın sağlık haberlerini hangi boyutlarıyla ele aldığını ve dolayısıyla sağlık haberciliğinde medyanın rolünü değerlendiren araştırma bulgularında sağlık muhabirlerinin görüşlerinin farklı boyutlara yöneldiği görülmektedir. Bu anlamda medyanın geniş kitlelere ulaşma potansiyeli, haber niteliklerinin gazete, radyo, televizyon

gibi kitle iletişim araçları ve dijital iletişim sistemlerinde farklılaşması, medyanın uyarıcı/bilgilendirici işlevi ön plana çıkmaktadır. M1, medyanın bu kapsamda geniş bir perspektife sahip olduğunu belirtirken sağlık haberlerinin herkese hitap etme potansiyelini hedef kitle üzerinden ele almakta ve medyanın yönlendirici işlevini öne çıkarmaktadır:

“İnsan ömrünün uzaması ile birlikte çok sayıda hastalık hayatımıza giriyor. İklim değişikliği başta olmak üzere dünyadaki ekolojik dengenin bozulması virüslerin neden olduğu hastalıkları artırmış durumda. Son iki buçuk senedir sağlık haberleri tüm haberlerin önüne geçti. Büyük bir kitleyi ilgilendiriyor olması en önemli kriter. Hayatı tehdit eden her şey dikkat çekiyor. Medya, sağlık haberlerine yön veriyor. Özellikle televizyona yansımış haberlerin daha çok dikkate alındığı biliniyor. Medyada yer alan hekimlere daha çok güveniliyor.”

M2, geleneksel kitle iletişim araçlarında ve dijital iletişim sistemlerinde sağlık haberlerinin farklı nitelikte şekillendiğine ve etki alanı faktörünün önemine işaret etmektedir:

“Medya sağlık haberlerini mecrasına göre her boyutta ele alabilir. Daha çok vaka ve araştırma haberlerinin öne çıktığını söyleyebilirim. İnternet siteleri ise daha dikkat çekici içeriklere yönelebiliyorlar. Medyanın rolünün çok önemli olduğunu düşünüyorum. Yanlış yazılmış bir haber umut tacirliğine ya da insan sağlığının bozulmasına neden olabileceken, doğru sağlık haberleri hayat kurtarılmasına vesile olabilir.”

M3 ise, sağlık haberlerinin medyada yer alışı “popülerlik” unsuru çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu noktada salgın gibi evrensel sağlık konularının medyada yer bulabildiğini ve bu doğrultuda medyanın eğitici işlevinin öne çıktığını vurgulamaktadır:

“Medyada, sağlık haberleri popülerlik noktasında ön plandadır. Yaygın olan hastalık, özellikle salgın gibi toplumları büyük ölçüde etkileyen vakalarda ve toplumun bilgilendirilmesi, uyarılması gibi hususlarda medyanın rolü çok büyüktür. Basın kuruluşları, sağlık haberlerini tüm boyutlarıyla ele alır. Bu kapsamda, izleyici kitlesini bilgilendirmek amaçlanmaktadır. Yazılan haber, izleyici kitlesini bilgilendirecek tüm

hususları barındırılmalıdır. Yayınlanan haberde tüm bilgilerin doğruluğunun yanı sıra haberi izleyen bir izleyici, haber dışında ek bilgiye ihtiyaç duymamalıdır.”

3.3.4. Medyanın Sağlık Sorunlarına İlgisini ve Çözüm Aşamasındaki Rolünü Değerlendiren Bulgular

Literatürde sağlık haberlerinin içerik olarak daha çok popüler konulara eğildiğine yönelik çalışmalar mevcut olduğu göz önüne alındığında medyanın, sağlık profesyonellerinin özlük hakları, çalışma koşulları ya da hak ihlalleri gibi sorunları sağlık haberciliği kapsamında değerlendirip değerlendirmede ve bu noktada sağlıkla ilgili sorunların çözümünde hangi konumda yer aldığı sorgulanmaktadır. Bu kapsamda elde edilen bulgularda ortak görüş, medyanın sorunlara yer vermesi gerektiği ve böylelikle sorunların çözüm sürecinde etkin rol oynayacağı yönündedir. Bu noktada, siyasi unsurların da etkin bir rol oynadığını belirten M1’e göre, sağlık haberinin içeriği kanalın tematikliği veya sadece “prime time” kitleye hitap etme eğilimi noktasında farklılaşmaktadır:

“Prime Time kanallar daha çok popüler konulara yer verme eğiliminde oluyor. Haber kanalları için bunu tam olarak söyleyemeyiz. Medya mecrasına göre değişen bir durum. Aynı zamanda bu durumu siyasi iklim de belirleyebiliyor. Sağlık çalışanlarının özlük hakları, çalışma koşullarını da haber olarak ele alıyoruz. Sağlıkta yaşanan sorunun ne olduğuna bağlı olarak yapılan haberler, çözüme çok büyük katkı sağlıyor.”

M2, içeriklerin popülerliğini “tür”, “alan” ya da “alt tür” kapsamında ele almaktadır. Dolayısıyla popülerliği bilim haberciliğinin bir alt dalı olarak “sağlık haberciliği” özelinde değerlendirmektedir. Bu doğrultuda değişen iletişim sistemlerinin de etkisiyle daha çok tıklanma/daha çok izlenme gibi eğilimlerin yönlendirici etkisi olduğunu vurgulamaktadır:

“Sağlık haberciliğinde popüler konulara eğilimin daha fazla olduğunu gözlemliyorum. Özellikle izlenme ya da tıklanma gayesiyle buna yönelebiliyor bazı kurumlar. Ben bir haber kanalında çalışıyorum ve sağlık haberciliğini böyle ele almıyoruz. Sağlık profesyonellerinin sorunlarına, yaşanan aksaklıklara, eksikliklere de yer veriyoruz ve haberlerin çözüme katkı sağladığını gözlemliyoruz.”

M3 ise sağlık haberciliğinde sağlık profesyonellerine kaynak olarak başvurulduğu gibi sağlık profesyonellerinin yaşadığı sorunların da “haber değeri” kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmekte fakat bu noktada hedef kitlenin daraldığını da vurgulamaktadır:

“Sorunlar, sağlık haberi kapsamında ele alınmalı. Sağlık haberleri için her zaman görüş alınan sağlık çalışanlarının özlük hakları da haber konusu olmalı. Tabii ki burada izleyici kitlesinin kısıtlılığı söz konusudur. Ancak burada gözetilmesi gereken nokta ‘haber değeri’ taşımasıdır. Örneğin, saatlerce çalışan, nöbet tutan bir sağlıkçı emeğinin karşılığını maddi olarak alamazsa bu bir sorundur ve haberleştirilmelidir.”

3.3.5. Bireylerin Sağlık Haberlerine Yönelik Eğilimlerini, En Çok Talep Gören Konuları ve Muhabirlerin Hedef Kitle Tanımını Değerlendiren Bulgular

Bireylerin sağlık haberlerine yönelik eğilimlerinin nasıl şekillendiğini ve bu doğrultuda hangi sağlık haberlerinin daha çok talep gördüğünü sorgulayan araştırma sorusundan elde edilen bulgulara göre; eğilim ve talepler, beklenti ve ihtiyaçlar doğrultusunda kişisel bazda çerçeveslenmektedir. Hedef kitlesini “genel izleyici” olarak tanımlayan M1’e göre bireylerin sağlık alanındaki problem ve ihtiyaçları, sağlık haberlerine yönelik eğilimlerini etkilemekte ve işlenen konular da bu beklentilere koşut olarak şekillenmektedir. Bu noktada ele alınan konuların popülaritesi dikkat çekmektedir:

“Bireylerin sağlık haberlerine yönelik eğilimi, yapılan haberin kendini ve çevresini yakından ilgilendiriyor olmasına göre şekilleniyor. Obezite, zayıflama önerileri, gençleşme, güzellik, yeni tedavi yöntemleri dikkat çekiyor. Günümüzün en büyük sağlık sorunu kanserle ilgili yeni bir tedavi ya da ilaç, bu alanda umut veren tüm gelişmeler yakından takip ediliyor. Biz haberleri 7’den 77’ye her kesimin anlayacağı şekilde yapmaya özen gösteriyoruz.”

İzleyici kitlesini toplum ve sağlık profesyonelleri olarak tanımlayan M2’ye göre, bireylerin sağlık haberlerine yönelik eğilimi genel anlamda “ilgi çekicilik” ve “mucize” kavramları etrafında şekillenmektedir. Fakat bu noktada M2, kanal bazında kendilerini takip eden kitlenin farklı bir forma sahip olduğunu öne sürmektedir:

“İlgi çeken olaylar, mucizevi çözümler görmek istiyor toplumun önemli bir bölümü. Ben çalıştığım kurumundan haber almak isteyenlerin, işin doğrusunu merak eden daha sorgulayıcı bir kitle olduğunu düşünüyorum.”

Eğilimlerin kişisel unsurlara bağlılığına vurgu yapan M3’e göre, kişide veya yakınında mevcut bir hastalık etkeninin varlığı, evrensel bir sağlık sorunu/tehdidi/riski söz konusu olduğunda beklentiler etkilenmektedir. Fakat bu beklentiler haricinde sağlık haberlerinde işlenen konular, daha çok yaz-kış gibi mevsimsel ya da dönemsel periyotlarla popülerite temelinde ele alınmaktadır:

“Bireyin eğilimleri kişiseldir. Kendisinde olan ya da yakınında olan bir hastalık gibi ya da salgın gibi büyük kitleleri etkileyen durumlar da bireylerin ilgisini çeker. Daha çok popüler konulara, alanlara öncelik verilir. Ya da örneğin, ‘Bayram geliyor ne haberi yapılabilir, hangi haberler bu dönemde insanların ilgisini çeker?’ sorusu karşımıza çıkar. Ya da ‘Yaz dönemi geldi güneşten nasıl korunmalı?’, ‘Sivrisinekten nasıl korunmalı?’, ‘Ariya alerjisi olan bir kişi ne yapmalı?’ gibi... Pek çok farklı bileşen haberin konusu olur. Burada yaz-kış yani mevsimsel olarak haberin konusu şekillenebileceği gibi, önemli gün ve haftalara göre de şekillenebilir. Ya da ‘Grip mevsimi geliyor aşı olunmalı mı?’ haberi gibi her yıl istisnasız aynı haberler de yapılabilir.”

3.3.6. Sağlık Muhabirlerinin Kaynakları ve Kaynaklarıyla Olan İletişimlerini Değerlendiren Bulgular

Sağlık muhabirlerinin sağlık haberlerini oluştururken başvurduğu başlıca kaynakları sorgulayan araştırma sorusundan hareketle kaynak kullanımının hangi faktörlere göre belirlendiği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda sağlık muhabirlerinin kaynak seçiminde göz önünde bulundurdıkları temel faktör “haber içeriği” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sağlık haberciliğinin dâhil olduğu tüm tarafları haber konusuna göre kaynak olarak değerlendiren M1 sağlık profesyonellerine, sağlıkla ilgili örgütlenmelere, resmî yetkililere ya da vatandaşlara kaynak olarak başvurmaktadır:

“Haber yaptığım konuya göre uzman doktorlar, diğer sağlık personeli, Sağlık Bakanlığı yetkilileri, hastalar, hasta yakınları, tıbbi cihaz üreticileri, sağlık alanındaki kurum ve kuruluşlar, STK yetkilileri ve çalışanlarının genel anlamda haber kaynaklarım olduğunu söyleyebilirim. Bazen de sıradan vatandaşlar haber kaynağınız olabilir.”

M2, kaynaklarının daha çok sağlık profesyonellerinden oluştuğunu fakat bazen bir hastanın bazen de bir hasta yakınının ve dolayısıyla herkesin kaynak olabileceğini belirtirken M3, kaynak seçiminde “haber konusu” vurgusunu yinelemektedir:

“Bakanlık ile ilgili ise ilk adres Sağlık Bakanlığı, Basın Müşavirliği ya da bakanlıktaki ilgili kaynak olur. Eğer bakanlıktan bilgi alınamayacak bir konu ise, doktor ya da ilgili sağlık çalışanı ya da konuda uzman kişiye başvurulur. Sadece kişi de değil ilgili kurumdan da kurumla ilgili mutlaka bilgi alınabilir.”

Araştırma sorusunda, sağlık muhabirlerinin haber kaynaklarıyla olan iletişimi ve bu iletişimde karşılaşılan temel sorunlar da irdelenmektedir. Buna göre kaynaklara ulaşma zorluğu, sağlık profesyonellerinin tutumları, sağlık profesyonellerinin ve gazetecilerin dil kullanımındaki farklılıklar sorunların başlıca kaynağı olarak öne çıkmaktadır. M1’e göre temel sorun, kriz zamanlarında açığa çıkmakta ve bu doğrultuda şekillenmektedir:

“Yaşadığım en temel sorun, kriz durumlarında (terör saldırıları, büyük yangınlar, kazalar, ünlü birinin ölümü vb.) haber kaynaklarına ulaşmanın zor olması, bu konularda hemen bilgi vermek istememeleri. Haber kaynağının röportaj yaparken kendini ifade edememesi, konuşmakta zorlanması, tıbbi terimleri sık kullanmasını sayabilirim.”

Karşılıklı saygı ve dürüstlüğe önem verdiğini belirten M2, kaynaklarıyla genel anlamda sağlıklı bir iletişim kurduğunu ifade etmektedir. Problemlerin çözümü noktasında sağlık muhabirinin mesleki deneyimine vurgu yapan M3 ise, problemlerin kaynağını abartılı dil ile teknik dil arasındaki çıkmaza bağlamaktadır:

“Kaynaklarla genel olarak büyük sorunlar yaşanmaz. Lakin bazen sağlık haberciliğinde örneğin, kullanılan ‘abartılı dil’ sorun olabilir. Bir doktorun ‘tıp dili’ni fazla kullanması anlaşılabilirliği azaltabilir. Bu noktada da muhabirin deneyimi ön plana çıkar. Deneyimli bir muhabir, röportaj yaparken bu sorunu uygun bir dille dile getirip çözebilir.”

Haber kaynağının alanında uzman, sağlık muhabirinin sağlık alanında deneyimli olmasıyla -istisnai durumlar hariç- muhakkak sağlıklı bir iletişim kurulabileceğini ifade eden M3'e göre, ortak bir amaca hizmet söz konusudur. M3'ün "deneyim" unsuruna "güven" faktörünü ekleyen M1'e göre, bir haber kaynağının sağlık muhabirine ve sağlık muhabirinin mesleki pratiklerine güven duyması şarttır:

"Haber kaynağınızla sağlıklı bir iletişim kurulabilmesi için öncelikle size güvenmesi gerekir. Verdiği bilgileri doğru bir şekilde kullanırsanız, yaptığınız haberlere bunu yansıtırsanız, karşılıklı güven oluşturabilirsiniz. Bu biraz zaman isteyen de bir durum. Eğer sağlıklı bir iletişim kuramazsanız bu alanda kendinizi geliştiremezsiniz. Ben sağlıklı iletişim kurduğumu düşünüyorum."

3.3.7. Medyanın Mülki Yapılanmasının Sağlık Haberlerine Etkisini Değerlendiren Bulgular

Medyanın ideolojik kaygılar, ticari kaygılar, tekelleşme gibi mülki ve ekonomik yapılanmasına yönelik unsurlarını sağlık haberciliği bağlamında ele alan araştırma sorusundan elde edilen bulgulara göre, söz konusu faktörler sağlık haberciliğini olumsuz anlamda etkilemektedir. M1'e göre, ideolojik ve ticari unsurlar sağlık haberlerinin içeriğini ve veriliş şeklini doğrudan etkilemektedir:

"Medya mecrasına göre ticari/ideolojik kaygılar, tekelleşme gibi durumların sağlık haberlerinin içeriklerine yansıyabilir. Bir habere çok farklı açılardan yaklaşmak mümkün. Medya mecrasının hangi ideolojik yapıda olmasına bağlı olarak, haberin içeriği ve hangi başlığın manşete çekileceği değişebiliyor. Tüm bunların sağlık haberi içeriğini olumsuz etkilediğini, kamuoyunu yanlış yönlendirdiğini söyleyebiliriz."

Söz konusu yapılanmaların sağlık haberlerine mesafesinin, sağlık haberlerinde "insan sağlığı" unsurunun öncelikli olmasının, medya kurumlarının bakış açısına göre şekillenen bir durum olduğunu belirten M2, bu noktada "kamu yararı" kavramına vurgu yapmaktadır:

"Her haberde kamu yararı gözetilir ancak sağlık haberciliğinde bu çok daha önemlidir. İnsan sağlığı her zaman her durumun önüne geçer. Bu nedenle sağlık haberciliğinin de

kurumlar tarafından bu perspektifte ele alındığını söyleyebilirim en azından çalıştığım kurum için. Farklı dinamiklerin devreye girdiği kurumlar da elbette vardır.”

Ticari ve ideolojik kaygıların sağlık haberciliğine yönelik olumsuz etkilerini yineleyen M3, bu noktada sağlık muhabirinin alabileceği aksiyonları ifade etmektedir:

“Maalesef bu noktada olumsuz etkilenmelerin yaşandığını düşünüyorum. Olmaması gereken bir husus iken ticari kaygılar, bazı sağlık haberlerinde ön plana çıkabiliyor. Bu noktada da sağlık muhabirinin görevi büyüktür. Hiçbir ticari kaygıya hizmet etmeden haber yapılmalı. Aynı şekilde ideolojik kaygılar da sağlık haberlerinde çok yanlış ve geri dönüşü olmayan sonuçlar doğurabilir. Bu tür durumlarda gerekirse haber iptal edilebilir ya da haberdeki bu kısımlar çıkarılabilir.”

3.3.8. Sağlık Muhabirinin Niteliklerini ve Sağlık Haberciliğinde Uzmanlaşmayı Değerlendiren Bulgular

Bir sağlık muhabirinin hangi niteliklere sahip olması gerektiği ve sağlık haberciliğinde uzmanlaşma kavramının değerlendirildiği araştırma sorusunda, salt bir uzmanlaşmanın nitelikli bir sağlık haberciliği için yeterli olup olmadığı ve Türkiye’de alana yönelik eğitim/uzmanlaşmanın hangi noktada olduğu sorgulanmaktadır.

Elde edilen bulgulardaki ilk ortak kanı, gazeteciliğin gerektirdiği temel vasıfların sağlık muhabirleri için de geçerli olduğudur. M1’e göre, bilimsel bilgilerin temin ve bilimsel makalelerin takip edilmesinin yanı sıra elde edilen bilgilerin çifte kontrolden geçirilerek teyit edilmesi de önem taşımaktadır:

“Sağlık muhabiri sağlıkla ilgili gündeme hâkim olmalı, yaptığı haberlerde halkı yanlış yönlendirecek bilimsel olmayan hiçbir bilgiye yer vermemeli, olayları doğru analiz etme ve çabuk kavrama yeteneği bulunmalı, geniş bir perspektiften bakmalı, haberinin sağlamasını tek bir kaynaktan değil, birden çok kaynaktan sağlamalı, kendini geliştirmek için doğru kaynaklardan çok fazla okuma yapmalı ve bilimsel makaleleri gözden geçirmeli.”

M2, sağlık muhabirinin alana y6nelik ilgisini gereklilik olarak ifade ederken g66l iletişim ağına da vurgu yapmaktadır:

“Aslında her gazetecide olması gereken 6zellikler şart; araştırmacı, şphecisi, sorgulayıcı olunmalı. Bunlara ek olarak sağlığa ilgi duymalı, yenilikleri takip etmeli. Sağlam bir networki olmalı; bilgi edinebileceği, bilgileri doğrulatabileceği. Sağlık terimlerini anlayabilmeli ve doğru soruları sorabilmeli.”

Sağlık muhabirinin niteliklerini sınırlandırmamak gerektiğini belirten M3’e g66re bir sağlık haberinin izleyicide karşılık bulabilmesi, haber aşamalarının niteliğine ve “yalın dil kullanımı”nın 6nceliğine g66re şekillenmektedir:

“Aslında sağlık muhabiri olarak sınırlandırmamak lazım. Muhabirlerin genel nitelikleri sağlık muhabirleri için geçerlidir. 6ncelikli olarak muhabir; haber konusuyla ilgili gerekli araştırmayı yapmalı, haber kaynaklarını belirlemeli ve doğru kaynaklara y6neldiğinden emin olmalı. İşleyeceği konuya 6nceden hazırlık yapmalı, konuyla ilgili haber için gereken tüm soruları haber kaynağına iletmelidir. İşlenen konuda merak uyandıracak tüm soruların cevaplarını izleyici haberinde bulabilmelidir. Yalın bir dil kullanarak tüm bileşenlerin yer aldığı haberini hazırlamalıdır.”

Elde edilen bulgulardaki bir diğer ortak kanı ise, sağlık haberciliğinde uzmanlaşmanın şart olduğudur. Sağlık haberciliğinde uzmanlaşmanın ciddiyetini salgın üzerinden 6rneklendiren M1, 6zellikle salgın d6neminde uzmanlaşmış sağlık muhabiri bulunduran mecraların haber niteliği açısından 6ne çıktığını vurgulamaktadır:

“Bu alanda muhabirin uzmanlaşması olmazsa olmaz bir durum. Salgın d6neminde bu durum net bir şekilde 6ne ıktı. Sağlık muhabiri bulunduran mecralar 1-0 6ne geçti. Uzman sağlık muhabirleri salgın d6neminde durumu daha iyi analiz etti, haberleri bilgi kirliliğine mahal vermeyecek şekilde yansıttı. Salgında bilgi kirliliği=6lm demektir. Bunu herkes yakından g6zlemledi. Bazı s6zde uzmanların ‘koronavirüs yoktur, maske takmayın, aşı bir sıvıdır’ şeklindeki s6ylemlerinin ekrana yansıtılması topluma büyük zarar verdi, aşı yaptırmayanlar ve korunmak için 6nlem almayan çok fazla kişi bunun bedelini hayatıyla 6dedi.”

Nitelikli bir sağlık haberi için uzmanlaşmanın gerekliliğini belirten M2'ye göre, uzmanlaşma süreç gerektiren bir kavramdır:

“Hangi haberin gerçekten yeni hangisinin fake olduğunu ancak uzmanlaşmış bir muhabir, birikimiyle anlayabilir. Salt uzmanlaşma dediğiniz şey aslında salt denilecek kadar basit değil. Çok uzun zaman ve emek gerektiriyor. Bu nedenle iyi bir sağlık haberi genelde uzman ellerden çıkmış oluyor.”

Sağlık örgütlerinin kendi aralarındaki koordinasyonu ancak uzman bir sağlık muhabirinin anlamlandırabileceğini ifade eden M3, aynı zamanda sağlık profesyonellerinin de kendi aralarındaki süreçlerden haberdar olmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır:

“Sağlık haberciliğinde uzmanlaşma önemlidir. Çünkü ‘sağlık dili’ gibi bir kavramın olduğunu düşünüyorum. Örneğin, yıllardır sağlık haberciliği yapmış bir muhabir olarak, SGK-Sağlık Bakanlığı ilişkisini bilmek önemlidir. Bir ilacın ödenip denmemesi SGK ile ilgilidir ancak bu bağlamda Sağlık Bakanlığının da misyonu vardır. Uzman bir sağlık muhabiri yapacağı habere bağlı olarak sağlıkla ilgili hangi birimi ya da kurumu arayacağını çok iyi bilir. Öte yandan bir sağlıkının çalışma şartlarından döner sermaye uygulamasına kadar tüm detaylara vkf olması da bir haberci için her zaman haberine verim katan unsurlardandır.”

Türkiye’de bu anlamda alana dair bir eğitim olmadığını belirten M1’e göre, sağlık muhabirlerinin sadece sağlık haberleriyle ilgilenememesi ve mevcut kadroların başka haberlere de bakmak durumunda kalması başlı başına bir sorundur:

“Sağlık muhabirliği konusunda özel bir eğitim yok. Muhabirin bu alana ilgisi varsa kendi kendini eğitiyor. Uzmanlaşma giderek önem kazanmaya başladı. Salgın süreci bunu hızlandırdı. Medya mecralarının en kıymetli muhabirleri artık sağlık muhabirleri. Buradaki sorun çoğu mecrada sadece sağlık haberi yapan muhabirlerin çok az oluşu. alışan kişi azlığından dolayı başka alanlara da bakmak zorunda kalabiliyorlar. Sağlık muhabiri olarak sağlık dışında bir alanla ilgilenmiyorum.”

M2: *“Türkiye’de uzman sağlık muhabirlerinin sayılı olduğunu fakat özellikle salgınla birlikte sağlık muhabiri olan kurumların sağlık haberlerinde ön plana çıktığını”* belirtirken M3, günümüzde uzmanlaşmanın göz ardı edildiğini öne sürmektedir:

“Aslında günümüz gazeteciliğinde -maalesef artık göz ardı edilse de- uzman alan muhabirlilerinin habere bakış açısından haberde ön plana çıkarılan unsura kadar pek çok fark yaratan unsura sahiptir ki bu durum da haberde hissedilen bir konu olarak önümüze çıkar.”

3.3.9. Sağlık Haberciliğinde Sözde Bilimlerin Etkisini Değerlendiren Bulgular

Alternatif/tamamlayıcı tıp gibi sözde bilimsel inanışların sağlık haberleri üzerindeki etkisine yönelik araştırma sorusunda, bireylerin bu yöndeki içeriklere eğilimi, sağlık muhabirlerinin görüşleri doğrultusunda sorgulanmaktadır. Bu bağlamda alternatif tıp haberi yapmadığını belirten M1, yanıltıcı içeriklerin sosyal medya ile daha da karmaşıktığını ve bir beklenti içinde olan hastaların suistimal edildiğini vurgulamaktadır:

“Bu durum sosyal medyadaki yanıltıcı içerikler nedeniyle giderek daha da içinden çıkılmaz bir hâl alıyor. Salgın sürecinde de çok zarar verdi. İlgi olması nedeniyle medya da bu haberlere sıkça yer verebiliyor. Çaresi olmayan hastalıklarda yönelim daha fazla oluyor. En çok kanser hastaları istismar ediliyor. Ben alternatif tıp haberi yapmıyorum. Bu tedaviler sonucu zarar görenlerin haberlerini değerlendiriyorum.”

M2, medya kuruluşlarının daha çok okunma/izlenme gibi kaygıları nedeniyle alternatif tıp formundaki haberlerin bilimsel nitelikten yoksun bir şekilde ele alındığını ve sayıca arttığını belirtmektedir:

“Maalesef bu tür haberler giderek artıyor. Bazı kurumların okunmaya, izlenmeye yönelik bunlara ağırlık verdiğini düşünüyorum. Bazı kurumlarda da yeteri kadar araştırılmadan, neyin nelere yol açabileceği düşünülmeyen bu haberlerin yapıldığını düşünüyorum. Bu tür aslı astarı olmayan haber önerileri bana da geliyor elbette ancak ben bilimsel olmayan hiçbir konuyu ele almamayı tercih ediyorum.”

Günümüzde tamamlayıcı tıp uygulamalarına bireylerin olumlu yaklaştığını belirten M3'e göre ise, alternatif/geleneksel tıp ancak "uzman" kişilerin önerileri doğrultusunda bir "alternatif" olmalı ve "doktor tavsiyesi" ile uygulama alanı bulmalıdır:

"Alternatif tıp, destekleyici tedavi olarak uzman kişiler tarafından uygulanırsa doğru veriler ışığında verimli olabilir. Ancak burada önemli olan bu tür bir haber ise "alternatif tıp" olduğu haberde birkaç kez vurgulanabilmeli ve gerçekten uzmanından bilgiler ile verilmeli. Yeni dünyada aslında pek çok insanın geleneksel tıp materyallerinden yararlanma noktasında olumlu baktığını düşünüyorum ancak altını dikkatle çizmek isterim ki bu noktada doktor önerisi hayati öneme sahip olabilir. Tabii bu tür bir haber yaparken insanların pozitif yaklaştığını pek çok kez deneyimlediğimi de söyleyebilirim."

3.3.10. Sağlık Haberlerinin Vulgarizasyon Sürecini, Dil ve Üslubunu Değerlendiren Bulgular

Sağlık muhabirlerinin, sağlık haberlerini dil ve üslup açısından nasıl çerçevelendirdiğini, vulgarizasyon sürecinde nelere dikkat ettiklerini ve bu süreçte karşılaştıkları problemleri anlamaya yönelik araştırma sorusundan elde edilen bulgulara göre, dil anlamında nitelikli bir sağlık haberinin yazılabilmesi için "uzmanlaşma" faktörü öne çıkmaktadır. Bu bağlamda herkesin anlayabileceği nitelikte bir sağlık haberi yapmanın zaman gerektiren bir süreç olduğunu belirten M1'e göre, bazı tıbbi terimlerin Türkçe karşılıklarının olmaması başlı başına bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır:

"Uzman sağlık muhabiri, karmaşık tıbbi terimlerle dolu bir metni rahatlıkla sadeleştirebilir. Bazı tıp terimlerinin Türkçe karşılığı olmayabiliyor ya da o terimi ifade etmek için birkaç paragraf cümle kurmak zorunda kalabiliyorsunuz. Bir haber kanalında haber süresinin en fazla iki dakika olduğunu düşünürseniz ciddi sorun olabiliyor. Bir dönem çok fazla tıp terimi kullandığım konusunda editörlerden eleştiri almıştım. Bu alanda uzmanlaşmaya başladığınızda kullandığınız tıbbi terimleri sanki herkes anlayabilirmiş gibi gelebiliyor. 7'den 77'ye tüm insanların anlayacağı dilden sağlık haberi yapmak da bir süreç. Zamanla bu konuda da kendimi geliştirdim."

M2 bu noktada, dil kaynaklı olası hataların önüne geçmek için haber kaynaklarından teyit alınması gerektiğini vurgulamaktadır:

“Bu noktada uzmanlaşmanın önemi ortaya çıkıyor aslında. Bir şeyi iyi anlatabilmek için önce iyi anlamalısınız. Ben anlamadığımı yazmam. Birçok tıbbi terime zaman içinde hâkim oldum ve herkesin anlayabileceği şekilde en yalın haliyle anlatmaya çalışırım. Eğer bire bir karşılığını bulamadığımı düşünürsem yanlışa mahal vermemek için kaynağıma sorarım, uygun dil bulmaya çalışırım.”

Tıp dilinin haber dilinden farklı olduğunu belirten M3 ise, haberin dil ve üslup açısından çerçevelenış sürecinde anlaşılmayan noktaların ilgili kaynaklardan teyit edilmesinin gerekliliğini yinelerken kaynakların bu anlamda yönlendirilmesi gerektiğini de ifade etmektedir:

“Şöyle diyebilirim ki tıp dili haber diline pek de uygun olmayan bir dil ama şöyle bir örnek verebilirim. Eğer röportaj esnasında bir doktor ya da sağlık çalışanıyla röportaj yaparken bu duruma fazlaca maruz kalırsam röportaja bir ara verip ‘Yani ne demek istediniz?’, ‘Halk dilinde buna ne denir?’ şeklinde ifadelerle röportaj yapan kişiyi yönlendirmelerim oluyor. Bu durumu röportaj esnasında yapmama imkân yok ise daha sonrasında genelde o kişiden background bilgi alırım.”

3.3.11. Sağlık Haberlerindeki Sansasyonel İfadelerin Hedef Kitle Üzerindeki Etkisini Değerlendiren Bulgular

Sağlık haberlerinde karşılaşılan “mucize”, “kesin çözüm”, “çare” gibi ifadelerin, sansasyonel anlatıların, yersiz umut/umutsuzluk vadeden ifadelerin hedef kitle üzerindeki etkisini değerlendiren araştırma sorunda, sağlık muhabirlerinin konuya ilişkin görüşleri sorgulanmaktadır. Bu bağlamda M1’e göre; söz konusu ifadeler, kısa vadede ilgi çekse de hedef kitlenin güven duygusunun sarsılmasına, maddi ve manevi açıdan zarar görmesine neden olmaktadır:

“Bu ifadelerin tıpta yeri yok. Sağlık haberciliğinde güven çok önemli. Yaptığınız haberin karşılığı yoksa bir süre sonra güven sarsılıyor. Kısa vadede bu haberlere ilgi gösterilse de, uzun vadede bu haberlerin gerçeği yansıtmadığı anlaşılnca izleyici de sorgulamaya başlıyor. En kötüsü, kişilerin maddi- manevi yıpranmasına neden olabiliyor.”

Söz konusu ifadelerin sağlık haberlerinde kullanımını “tehlikeli” olarak nitelendiren M2, konuya “etik” açıdan yaklaşmaktadır:

“Bu tür ifadeler çok dikkat çekiyor ancak çok tehlikeli. İnsan hayatı söz konusu; boşa ümit vermek, bir hastanın yanlış bir mesaj almasına neden olmak hiç etik değil, sorumlu gazeteciliğe uygun değil. Özellikle bu türde basın bültenleriyle çok karşılaşıyoruz, ayıklamak gazetecinin görevi.”

Sansasyonel anlatıların kullanımını gazetecilik pratikleri açısından “etkili ama yanlış” olarak değerlendiren M3, insan sağlığının söz konusu olduğu bir durumda haber içeriklerinde abartı unsurlarının bulunmasının, genelleme yapılmasının ne denli ciddi sonuçlara yol açabileceğini yaşadığı bir örnek üzerinden aktarmaktadır:

“Biz gazeteciler, dikkat çeken kelimeleri kullanmayı severiz (izleyici etkisi yüksek olur) ancak bu dil sağlık haberciliğinde çok daha dikkatli kullanılmalı. Çünkü söz konusu olan insan sağlığı olduğu için yanlış ya da abartılı kullanılan ifadelerin yanlış dönüşleri ya da etkisi olabilir. Şunu hatırlıyorum bir gün yaptığım haberde ‘...Hastalığı için... Suyundan içmek kesin çözüm’ ifadesi ile her o hastalığa sahip kişide aynı etkiyi göstermeyen bir durumun ortaya çıktığını biliyorum. Sonra o hasta: ‘Ben bu ... suyunu çok kullandım’ diyerek acile başvuruyor çünkü tüm vücudunda döküntüler ortaya çıkıyor... Yani o ifadeler haberin inandırıcılığını arttırırken öte yandan her ilaç her hastaya uygun olmadığı için hastanın doktoru tarafından gerekli test ve tetkikleri yapıldıktan sonra kişiye özel tedavi uygulanması gerektiğini unutmamak gerekir.”

3.3.12. Tıbbın Medyatikleşmesi Sonucunda Popülerleşen İçeriklerin Sağlık Haberlerine Etkisini Değerlendiren Bulgular

Tıbbın medyatikleşmesi ve bu doğrultuda ünlülerin sağlık haberlerinde yer alması, diyet, güzellik, estetik gibi popülerleşen içeriklerin sağlık haberi kapsamında değerlendirilip değerlendirilmediğinin sorgulandığı araştırma sorusunda söz konusu içeriklerin hedef kitledeki yansıması anlaşılmaya çalışmaktadır.

M1, günümüzde güzellik ve estetik anlayışı doğrultusunda şekillenen bu içerikleri, sağlık haberciliği kapsamında değerlendirmemektedir:

“Günümüzde gençlik, güzellik daha da önem kazandı. Bu alanda yapılan haberler de dolayısıyla ilgi çekiyor. Ünlülerin zayıflama ya da estetik hikâyelerinin haberleştirilmesi izleyiciyi doğrudan etkiliyor. Çoğu kişi o ünlü kişilere benzemek için ellerinde fotoğraflarla estetik cerrahların kapısını çalıyor. Ben bu tür haberleri yapmıyorum. Sağlık haberi olarak da görmüyorum. Bu haberleri yanlış uygulamalar nedeniyle sağlığından olanlar, merdiven altı uygulamalar, estetik bağımlılığı penceresinden görüyoruz.”

Bu anlamda yanlış içerikler kadar doğru örneklerle de karşılaştığını belirten M2’ye göre, doğru-yanlış ayrımının yapılabilmesi sağlık okuryazarlığı ile mümkündür:

“İnsanlar her zaman ünlü simaların dediklerini duymak ister, takip eder. Doğru haberler ortaya çıktığı gibi yanlış örnekler de çokça var. Bunun önüne geçebilmenin en önemli yolu sağlık okuryazarlığının artmasıdır.”

Popüler unsurlarla sunulan içeriklerin, sağlık haberciliği kapsamında değerlendirilebilmesi için belirleyici unsurun “nitelikli içerik” olduğunu ifade eden M3, haberlerde ünlü isimlere yer verilerek daha geniş kitlelere ulaşmak için stratejik bir yol izlenebileceğini vurgulamaktadır:

“İçeriğe göre değişir, sağlık haberi olarak değerlendirilebilir ancak yine burada da haberin doğruluğunun çarpıtılmaması oldukça önemlidir. Hatta bazen bazı haberlerin daha geniş kitleleri etkilemesi için de ünlüler ya da kanaat önderleri gibi isimler kullanılabilir. Mesela yakın zamandan örnek vermek gerekirse, pandemide maske kullanımını özendirmek için kamu spotunda kullanılmasıyla da çok sayıda benzer haberlerin yapılması gibi... Bu tür haberler hedef kitleye ulaştırılması noktasında olumlu katkı sağlayabilir.”

3.3.13. Sağlık Muhabirlerinin Kaynaklarıyla Olan İş Birliğinde Halkla İlişkiler Firmalarının Etkisini Değerlendiren Bulgular

Sağlık sektörünün endüstriyel bir boyut kazanmasıyla halkla ilişkiler firmalarının ve ilaç/sağlık hizmeti veren kuruluşların tanıtım faaliyetlerinin sürece dâhil olmasıyla sağlık

muhabirlerinin kaynakları ile olan iş birliği ve güven ortamının zedelenip zedelenmediğini sorgulanmaktadır.

Uzman bir sağlık muhabirinin tüm bu süreçleri sağlıklı bir şekilde yönetebileceğini belirten M1, nitelikli bir ayırımın mümkün olduğunu ifade etmektedir:

“Uzman sağlık muhabiri bu ilişkiyi de sağlıklı kurmasını bilir. Bazen haber dayatması olabiliyor. Önemli, önemsiz şeklinde ayırabilir ve buna göre yol alabilirsiniz. İyi yönetebildikten sonra güven ortamının zedelemesi çok zor. İşini çok doğru yapanlar da var. Bunu net bir şekilde anlamak mümkün oluyor.”

Bu süreçlere kuşku duyma, sorgulama gibi gazetecilik pratikleri açısından yaklaşan M2, haber kaynaklarının yanı sıra halkla ilişkiler profesyonelleri ile kurulan iletişime de temkinli yaklaşılması gerektiğini vurgulamaktadır:

“Gazeteci hiçbir zaman şüpheyi, sorgulamayı bir kenara bırakmaz. Hangi kaynağa ne kadar güvenebileceğinizi ya da güvenemeyeceğinizi zaman içinde deneyimliyorsunuz. Halkla ilişkiler profesyonellerinden gelen öneriler için her zaman daha fazla düşünmek ve sorgulamak gerekiyor.”

Halkla ilişkiler süreçlerinin sağlık muhabirlerinin kaynaklarıyla olan iş birliğine yadsınamaz bir etkisi olduğunu belirten M3, tanıtım faaliyetlerinin sağlık haberlerinin önüne geçmemesi gerektiğini ifade ederek bu noktada “nitelikli sağlık muhabiri” vurgusu yapmaktadır:

“Zedelendiği düşünmüyorum ancak etkilenmemesi mümkün değil. Aslında tanıtım faaliyetleri geçmişten günümüzde sağlık sektöründe her zaman var olan bir boyuttu ancak endüstriyel boyutla tabii bu durumun daha da arttığını söylemek mümkün. Bu kapsamda da tabii yine sağlık muhabirinin niteliği ön plana çıkıyor. Hiçbir tanıtım faaliyeti gibi bu durumun da haberin önüne geçmesine izin verilmemeli ve tarafsızlık ilkesiyle haberi oluşturmak esas olmalı.”

3.3.14. İyi Bir Sağlık Haberinin Niteliklerini ve Türkiye’de Sağlık Haberciliğinin Dünyaya Göre Konumunu Değerlendiren Bulgular

İyi bir sağlık haberinin olmazsa olmaz ilkelerini ortaya koymayı amaçlayan araştırma sorusundan elde edilen bulgulara göre, sağlık muhabirlerinin “koşut ilkeler” etrafında değerlendirme yaptıkları görülmektedir. Buna göre sağlık haberciliğinin salgın döneminde öneminin anlaşıldığına vurgu yapan M1; iyi bir sağlık haberinde güvenilir haber kaynaklarını, teyit edilmiş bilgileri, doğru dil ve üslup kullanımını öne çıkarmaktadır:

“Güvenilir kaynaklarla yapılmış, abartılı ifadelerin kullanılmadığı, teyit edilmiş bilgilerin olduğu, halkı paniğe sevk etmeyecek, zarar vermeyecek, herkesin anladığı dilde yapılmış haberler olmalı. Toplumun sağlık okuryazarlığının artırılması gerekiyor. Salgın sürecinin sağlık haberciliğini olumlu etkilediğini düşünüyorum. Bu haberlerin önemi ortaya çıktı. Bu süreç uzmanlaşmaya katkı sağlayacak.”

İyi bir sağlık haberinin bilimsel yönüne ve art alanına vurgu yapan M2, haber içeriklerinde “kamu yararı”nın ön planda tutulması gerektiğini ifade etmektedir:

“Sağlık haberinin bilimsel bir dayanağı olmalıdır. Kaynak mutlaka belirtilmelidir. Haberin bir ‘kamu yararı’ olmalıdır. Asla bir ürünün ya da kişinin reklamı olmamalıdır. Uzman görüşü yer almalıdır. İstatistiklerle, verilerle desteklenmelidir. Gerekirse geçmiş hatırlatılmalıdır.”

İyi bir sağlık haberinin nitelikli bir araştırma sonucu bağlamıyla birlikte değerlendirilmesinin hedef kitlenin haberi anlamlandırma süreçlerine katkı sağlayacağını belirten M3, içerik ve haber kaynaklarıyla ilgili detaylı bilgi kullanımını vurgulamaktadır:

“Sağlık haberciliği her anlamda çok önemlidir. Öncelikle işlenecek konu ne olursa olsun iyi bir araştırma yapılmalı. Ardından tek kaynaktan değil birçok kaynaktan görüş alınabilir, konun kaç tarafı var ise (Sağlık Bakanlığı, SGK vs.) tüm taraflardan görüş alınmalı. Haberin içeriğinde işlenen konuya dair tüm detaylar yer almalı, izleyici ya da okuyucunun kafasında soru işareti olmamalı. Aynı şekilde görüş alınan kaynaklar konunun uzmanı olmalı. Haberin içeriğinde tüm kaynaklar belirtilmeli. Örneğin yurt

dışında yapılan bir araştırmadan yararlanılıyorsa hangi araştırma hangi dergide yayımlandı gibi detaylar yer almalı. Akıcı yalın bir dil kullanılmalı ve gereksiz bilgiler yerine kısa ama öz bir anlatıma yer verilmeli. Tıp dilinden ifadeler yerine açık ve anlaşılır kelimeler tercih edilmeli.”

Türkiye’de sağlık haberciliğinin dünyaya göre genel konumunun belirlenmesi noktasında “İşini iyi yapan sağlık muhabirlerine rağmen Türkiye’nin henüz bu anlamda gelişme aşamasında bir ülke olduğunu” ifade eden M1, dünyaya göre konumun ise ülkenin içinde bulunduğu “siyasi iklim”, “halkın sağlık okuryazarlığı” gibi parametrelerle çok yönlü bir açıdan değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. M3 ise bu noktada medyanın dünyada ve Türkiye’de farklı bir boyuta evrildiğini, sosyal medya örneği üzerinde aktarmaktadır:

“Türkiye bu konuda zaman zaman kötü sınavlar verebiliyor ancak merkez medya veya güvenilir gazete ve televizyon kanallarında daha titizlikle sağlık haberciliğinin yapıldığını söyleyebilirim. Ancak bazen geçekten çok çarpıtılan ve yanlış anlamaya müsait haberlerin de yayınlandığını görmekteyiz. Özellikle bu tür haberlerin sosyal medya gibi mecralarda da yer aldığını da söylemek mümkün. Özellikle bu alanlara da gerekli ve zamanında müdahale yapılabilir. Örneğin yanlış bir haber kısa sürede sosyal medya aracılığıyla yayınlıyor. Aslında günümüzün sık yaşanan sorunlarından biri de budur. Örneğin, maymun çiçeği hastalığı Türkiye’de henüz görülmemişken vaka olduğu haberinin sosyal medyada yayılmasının ardından bunun medya organlarında da hiçbir teyit alınmadan yayınlanması sonrasında büyük kitleleri etkileyen bir durum ortaya çıkmaktadır. Ancak uluslararası alanda da baktığımızda da bu tür yanlış haberlerin yayınladığını görmekteyiz. Aslında basın sektörünün, medyanın, haberciliğin yeni dünyada farklı bir boyuta evrildiğini söylemek de mümkün.”

3.3.15. Sağlık Muhabirlerinin Pandemi Dönemindeki İzlenimlerini ve Karşılaştıkları Problemleri Değerlendiren Bulgular

Sağlık muhabirlerinin pandemi dönemindeki izlenimlerini ve karşılaştıkları problemleri sorgulayan araştırma sorusundan elde edilen bulgulara göre; bilinmezlik, bilinmezlik temelinde oluşan güvensiz ortam, paniğe sevk eden asılsız bilgiler, korku, psikolojik açıdan yaşanan zorluklar, koronavirüs ile ilk kez karşılaşmanın getirdiği

belirsizlikler, asılsız sosyal medya hesaplarından yayılan komplo teorileri, aşı karşıtlığı gibi unsurların öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda pandemi döneminde sağlık muhabirlerinin hem gazetecilik pratikleri hem de manevi açısından karşılaştıkları mesleki zorluklara, problemlere ve tecrübelerine dair ifadelerini şöyle sıralamak mümkündür:

M1: *“Pandemi dönemi başlangıcı ve şu an geldiğimiz noktayı ayrı değerlendirmek gerekiyor. Başlangıçta büyük bir bilinmezlik vardı. Hastalıkla mücadele ile ilgili hiçbir şey bilinmediği için büyük bir kaygı ve korku hâkimdi. Yoğun bakım servislerine ve pandemi servislerinde girdim. Hastalığın bana bulaşmasından ve etrafıma bulaştırmaktan korktum. Uzmanlar da tam olarak ne olduğunu bilmiyordu. Onların da bu bilinmezlik nedeni ile bu süreçte birbirinden farklı açıklamalar yapmaları halkın güvenini zedeledi. Bu süreci yaşayarak öğrendik. Başlangıçta korku ve kaygı dışında sorunla karşılaşmadım. Birbiri ile tutarlı, halkı paniğe sevk etmeden korunmak için uyarıların yer aldığı, aşının önemini anlatan haberler yapmaya özen gösterdim. Şu anda ise mücadele yöntemlerini biliyoruz, aşı var, ilaç var. Bu süreçte beni en çok yıpratan aşı karşıtları ve komplo teorisyenleri oldu. Göz göre göre insanların hayatları ile oynadılar. Bazı doktorların da bunların içinde olması durumu daha da zorlaştırıyor. ‘Dünya düzdür’ diye iddia etmedikleri kaldı. Akıl, mantık dışı söylemler insanı çileden çıkarabiliyor. Salgının uzaması da bu yaşananlarda etkili oldu.”*

M2: *“Yanılıcı haber içerikleri sanırım en sık karşılaştığım sorun. Türkiye’de, dünyada ‘ilk’ haberleri çoğu zaman doğru çıkmıyor. Sorgulamak araştırmak gerekiyor. Halkla ilişkiler profesyonelleri zaman zaman bilerek zaman zaman işe hâkim olmadıkları için yanlış yönlendirebiliyorlar. Uzmanlaşmanın önemi de bu noktada ortaya çıkıyor. Bir de sosyal medya üzerinden açılmış hesaplarla nereye dayandığı belli olmayan yalan yanlış haberler özellikle salgınla birlikte çok fazla arttı. Kullanıcı adını haber olarak almak o hesabın haberci olduğu anlamına gelmiyor ancak sosyal medyada dezenformasyon çok hızlı yayılıyor ve ne yazık ki doğru bilgi yanlış bilgi kadar hızlı değil, yerine ulaşmıyor. Konu aslında yine sağlık okuryazarlığının önemine çıkıyor. Sağlık okuryazarlığı kesinlikle çok önemli. Çok fazla bilgi kirliliği var, her yerden, her an haber akıyor ve insanlar buna maruz kalıyor. Bu bombardımandan doğru olanları seçebilmek için sağlık okuryazarlığı elzem. Mutlaka müfredatta yer bulması gerektiğini düşünüyorum.”*

M3: “Pandemi dönemi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de çok zordu. Bu süreci belki de en zor atlatan sektörlerden biri olduğumuzu söyleyebilirim. Öyle ki sağlık muhabiri olmak da çok çok zordu. Hayatınızda görmediğiniz bir süreçsiniz ve bu süreci iyi sentezleyip doğru bilgiler alıp toplumu bilgilendirmek zorundasınız. ...Her gün Sağlık Bakanlığından yapılan açıklamalar, bakanlıktan yapılan yayınlar, alınan of the record bilgiler ve daha fazlası... Girdiğimiz covit yoğun bakımlar yaşanan dram... Sönen hayatlar... Bir röportaj yaptığınız kişiye iki gün sonra gittiğinizde olmaması... Ağır ve zor! Tüm bu zorluklar içinde çalışırken tek amacı toplumu bilgilendirmek olan gazeteciler için pek çok zorluklar zaman zaman yaşansa da aslında bu zorlukları geride bırakıp işimize odaklanmak ve en iyisini, topluma en faydalısını aktarabilmek tarif edilemez bir mutluluk bizim için. Her gazeteci gibi ben de verdiğim kamu hizmetinin bilincinde olduğum için özellikle pandemi sürecinde yaşanan zorlukların profesyonel olarak üstesinden geldiğimi düşünüyorum.”

SONUÇ

Bilim, bilimsel yöntemler, bilim iletişimi, popüler bilim gibi kavramlar etrafında şekillenen bilim gazeteciliği, karmaşık ve çok yönlü ilişkiler sonucunda birtakım problemlerle karşılaşmaktadır. Söz konusu problemler kimi zaman habercilik pratikleri kimi zaman dış faktörler çerçevesinde şekillenmektedir. Fakat birbirini etkiler nitelikte olan ya da neden-sonuç ilişkisiyle karşımıza çıkan bu problemler, bağımsız olarak ele alınamamaktadır.

Söz konusu problemlerin bir kısmının kronikleştiği ve çözüm noktasında tıkanıklık yaşadığı görülmektedir. Bilim gazetecilerinin danışmanı rolündeki bilim insanlarının ve bilim iletişimde aktaran işlevindeki bilim gazetecilerinin mesleki pratiklerinden kaynaklanan farklılıklar ise problemlerin temelini oluşturmaktadır. Bilim insanlarının yanlış anlaşılma çekinceleri sonucunda teknik dil kullanımı konusundaki ısrarlarına rağmen bilim gazetecilerinin teknik dili halk diline indirgemek amacıyla basitleştirme çabaları öne çıkmaktadır. Bunun sonucunda yanlış anlaşılmalara mahal verecek abartı, sansasyonel, çarpıtıcı ifadelerle oluşan bilim haberleri, medya temsillerindeki yerini almaktadır. Bu noktada, bilim haberinin içeriğine uygun kaynaklara ulaşmada konusunda problemler yaşanmaya başlamaktadır. İş birliğinden uzak ve kısır bir döngü içinde ilerleyen bu süreç, gazetecilik pratiklerine dair diğer sorunların da devreye girmesiyle daha da karmaşıklaşmaktadır.

Bilim insanı ve gazeteci arasındaki farklılıkların yanı sıra dilde nitelikli sadeleşme ve vulgarizasyon eksikliğinden kaynaklanan yanlış üslup kullanımı, bilim haberciliğinde uzmanlaşmış muhabir eksikliği, bilim gazeteciliğinin daimi haberler olarak algılanmayıp kolay vazgeçilebilir nitelikte görülmesi gibi sorunlara karşılık endüstriyel faaliyetler de etkin bir rol oynamaktadır. Medyanın ticari önceliklerinin “kamu yararı”nın önüne geçerek haber değerinin bu kapsamda şekillenmesi, bilim haberlerine nicelik olarak yeterince yer ayrılmaması, bilimsel sınıflandırmalarda ekonomik getiri sunabilecek potansiyeli bulunan teknik bilimlerin öncelenerek sosyal bilimlerin ihmal edilmesi, astroloji, beden dışı deneyimler gibi sözde bilimlerin bilimmiş gibi sunulması, popüler olanın gündemde tutulma çabası gibi ekonomik temelli sorunlardan bahsetmek mümkündür. Görüldüğü üzere, bilim gazeteciliğinde karşılaşılan tüm sorunlar birbirine entegre bir oluşum sergilemektedir. Dolayısıyla problemlerin çözümü noktasında bütünsel bir değerlendirme yapılmasının gerekliliği açığa çıkmaktadır.

Bilim haberciliğinin alt dallarından biri olan sağlık haberciliği; toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren, “iki ucu keskin bir bıçak” olarak nitelendirilen ve diğer habercilik pratiklerine nazaran oldukça hassas bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlık konusundaki hassasiyet, sağlık haberciliğinin taraflarından olan hedef kitlenin yaşamsal değerlerine ve sağlıkla ilgili sorunlarına duyulan hassasiyet ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla bu noktada, sağlık haberciliğinde dikkat edilmesi gereken birtakım faktörler açığa çıkmaktadır. Söz konusu faktörler, bilim haberciliğinde olduğu gibi sağlık profesyonelleri ve medya profesyonelleri arasındaki iş birliği çerçevesinde şekillenmektedir. Bahsi geçen iş birliği ne kadar sağlıklı olursa sağlıkla ilgili gelişmelerin bireylere ulaşması da o denli sağlıklı olacaktır.

Fakat tıpkı bilim haberciliği pratiklerinde olduğu gibi sağlık haberciliğinde de karşılaşılan birtakım problemler söz konusudur. Bu problemlerin birçoğu bilim haberciliğindeki problemlere koşut bir nitelik sergilemektedir. Dolayısıyla sağlık haberciliğine özgü problemlerin de daha çok sağlık profesyonelleri ve sağlık muhabirleri arasındaki farklı anlayışlardan kaynaklandığı görülmektedir. Bu farklılıklardan kaynaklanıp büyüyen sorunlar; medikal ve halka yönelik yayıncılık faaliyetlerinin niteliği, sağlık muhabirlerinin niteliği, sağlık sektörünün endüstrileşmesi, alternatif/tamamlayıcı/geleneksel tıp yöntemlerinin baskınlığı, halkla ilişkiler şirketlerinin veya ilaç şirketlerinin sağlık iletişimi süreçlerine dâhil olması, estetik, diyet, güzellik gibi popüler, kısa vadeli ve mevsimlik konuların sağlık haberciliği kapsamında ağırlık kazanması, mucize tedavi/kesin çözüm gibi ifadelerle çerçevelen dil ve üslup noktasında açığa çıkmaktadır.

Bu tez çalışmasında bilim haberciliği bağlamında sağlık haberciliğinde karşılaşılan sorunlar ve Türkiye’de sağlık haberciliğinin durumu, sağlık iletişiminin aktaranı olan sağlık muhabirlerinin görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Değerlendirme aşamalarına sağlık iletişiminin hedef kitlesi, kaynaklar ve halkla ilişkiler süreçleri de dâhil edilmiştir. Covid-19 pandemi döneminde sağlık haberlerinin takip edilme oranının arttığı varsayımından hareketle Türkiye’de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihi baz alınarak 2020-2021 TİAK verileri doğrultusunda en çok izlenen tematik haber kanalları tespit edilmiştir. Bu amaçla CNN Türk, NTV ve TRT Haber kanallarının sağlık muhabirleri ile derinlemesine görüşme yapılmıştır.

Mesleki tecrübe anlamında 10 yıl ve üzeri bir birikime sahip olan söz konusu sağlık muhabirleri, sağlık haberciliğinin insana dokunan yapısına dikkat çekerek “kamu yararı” kavramına vurgu yapmaktadır. Bu noktada, sağlık haberlerinin ele alınışında hedef kitlenin suistimal edilebilme ihtimalinin ve dolayısıyla sağlık haberlerinin daima bir bedelinin olduğu belirtilmektedir. Bu bedelin bireylerin canına veya sağlığına kastetmemesi için sağlık haberciliğinde uzmanlaşma faktörünün altı çizilmektedir.

Günümüzde özellikle sağlıkla ilgili popüler konular, popüler ilgiler veya beklentiler sonucu duyulmak istenen tedavi süreçleri etrafında şekillenen sağlık haberciliğinin halkı yönlendirici ve bilgilendirici etkisi yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda obezite, estetik, güzellik, zayıflama önerileri, yeni tedavi yöntemleri gibi kişilerin ihtiyaç ve beklentilerine göre ele alınan içeriklerin doğru bir dil ve üslupla değerlendirilmesi gerekmektedir. Mucize, kesin çözüm, çare gibi kelimeler, yersiz umut/umutsuzluk vadeden ifadeler, kısa vadede bireylerin ilgisini çekse de “yanlış” olarak değerlendirilmekte ve uzun vadedeki etkileri öncelenmektedir. Sağlık muhabirleri bu noktada, tıbbi terimlerin Türkçe karşılıklarının bulunmasında yaşadıkları problemleri öne çıkarmaktadır. Çözüm anlamında ise problemleri başvuru kaynaklarından teyit etme veya kaynakları “daha açık bir anlatım”a sevk etmek amacıyla yönlendirme yoluna gidilmesi önerilmektedir. Problemin ana çözüm noktasında ise yine sağlık haberciliğinde uzmanlaşmanın önemine vurgu yapılmaktadır.

Pandemi döneminde komplo teorileri, asılsız iddialar gibi panik unsurları; belirsizlik, korku, acı gibi psikolojik unsurlarla mücadele eden sağlık muhabirleri, sağlık haberciliğinde ele alınan konuların sadece popüler kültür temelinde çerçevelenmemesi gerektiğini ve sağlık profesyonellerinin sorunlarına dair içeriklerin de ele alınarak çözümün bir parçası olunması gerektiğini ifade etmektedir.

Medya sektörüne ve sağlık sektörüne dair ekonomik süreçlerin devreye girmesiyle sağlık iletişimine dâhil olan halkla ilişkiler şirketleri, ilaç şirketleri ile kurulan bağlar konusunda temkinli olmayı öneren sağlık muhabirleri, kaynakları ile kurdukları iş birliğinde nitelikli bir ayrımın gerekliliğini öne çıkarmaktadır. Bu ayrım için ise tecrübeye ve nitelikli sağlık muhabirlerine vurgu yapılmaktadır. Sağlık muhabirlerinin bu anlamda bir yapılanmaya hizmet etmemesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Benzer şekilde sağlık haberlerinde yer alan ünlülerin de, birtakım şirketlerin ticari kazanımlarına değil “kanaat

önderi” rolünü üstlenerek kamu spotları aracılığıyla farkındalık oluşturmak amacıyla olması gerekmektedir.

Söz konusu ticari faktörlerden biri de sözde bilimsel yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlık muhabirlerine göre alternatif tıp haberleri daha çok kazanç sağlamak amacıyla ticari unsurlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu durum sağlık haberlerinin niteliğini olumsuz bir yönde etkilemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise, alternatif tıp yöntemlerinin uzmanların görüşleri doğrultusunda “alternatif” olmasıdır.

Sağlık muhabirleri, mesleki anlamda temel problemlerinin dil kullanım farklılıkları noktasında açığa çıktığını belirtmektedir. Abartılı dil-teknik dil çıkmazının çözümü kavuşması noktasında ise sağlık muhabirlerinin niteliği ön plana çıkarılmakta ve kaynakların sağlık muhabirine güven duymasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Karşılaşılan bir diğer problem ise mevcut sağlık muhabiri kadrolarının başka haberlere da bakma zorunluluğunun olmasıdır. Bu durum, yine medyanın mülki yapılanmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İyi bir sağlık muhabirinin gazeteciliğin temel vasıflarına ek olarak sağlık alanına ilgi ve merak duyması; bilimsel yöntemlere, tıbbi süreçlere, tıbbi terimlere hâkim olması gerektiği belirtilmekte ve yine bu noktada eğitimin ve uzmanlaşmanın altı çizilmektedir. İyi bir sağlık haberinin nitelikleri ise literatürde değinilen ilkelere paralel bir söylem içermektedir. Bu anlamda güvenilir kaynaklardan temin ve teyit edilen, doğru bir dil ve üslup kullanan, bilimsel süreçleri göz önünde bulunduran, olay ya da durumların art alanını ve bağlamını göz ardı etmeyen, kamu yararını gözetken ve söz konusu hedefin “insan sağlığı” olduğunu unutmayan bir haber “iyi bir sağlık haberi” olarak nitelendirilmektedir.

Bilim gazeteciliğinde mevcut sorunların devam ettiği görülmekle birlikte Türkiye’de ve dünyada haberciliğin dijitalleşme ile farklı bir yöne evrildiğini belirten sağlık muhabirleri, sağlık haberciliği özelinde ise Türkiye’nin henüz gelişme aşamasında olduğunu ifade etmekte ve bu noktada sağlık okuryazarlığına dair kazanımların elde edilmesi amacıyla eğitim programlarının müfredatına gönderme yapmaktadır.

Sonuç olarak çalışma kapsamında görüşülen sağlık muhabirlerinin değerlendirmeleri, literatürde karşılaşılan sorunlara birebir işaret etmekte ve bu durum, derinlemesine görüşme bulgularının güvenilirlik ve geçerlilik noktasında tutarlılık

sergilediğini göstermektedir. Bu tez çalışmasından hareketle, kronikleşen sorunların bütünleşik yapısı ortaya konulmuş “uzmanlaşma” ve “eğitim” alanında uzlaşılan ana çözüm eksenini ortaya çıkarılmıştır. Böylelikle gerek bilim haberciliği gerek sağlık haberciliği alanında ileride yapılacak çalışmalara ön ayak olabilecek “sorunlara odaklı” ve “çözüm içeren” bir çerçeve çizilmiştir.

KAYNAKLAR

- Adıyaman, F. (2018). Gazetelerde Obezite'nin Sunumu. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* içinde (197-222). Yüksel, E. (Ed.) Literatürk Academia.
- Akoğlu, A. (2005). Popüler Bilim Yayıncılığı ve Gökyüzü Gözlem Etkinlikleri. *Journal of İstanbul Kültür University*, 3(2), 1-5. <https://acikerisim.iku.edu.tr/bitstream/handle/11413/296/IKUGuncesiFenveMuh.Bilm.Cilt3Sayi2Temmuz2005AlpAkaoglu.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı.
- Akoğlu, A. (2011). Bilim İletişimi. *Bilim ve Teknik*, s. 24-30. <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?dergiKodu=4&cilt=44&sayi=525&sayfa=24&yil=2011&ay=8&yaziid=32090> adresinden alındı.
- Alver, F. (2013). Bilim ve Gazetecilik Alanlarının Karşılaşması ya da Bilimsel Metinlerin Popülerleşmesi: Bilim Gazeteciliği. *Şövalyelik Mesleği Gazeteciliğin Uzmanlık Alanları* içinde (23-89). Çağlar, Ş. (Ed.). Literatürk .
- Amato Okuyan, Z. (1999). Tıp Etiği ve Medya Etiği. *Sağlık Bilinci ve Medya* içinde (6-22). TÜBİTAK-TTB-ESAM.
- Ardıç Çobaner, A. (2018). Türkiye'de Tütün Kontrolü Haberlerinin Çerçeveleri. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* içinde (181-197). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.
- Ayaz, F. (2018). Sağlık Konulu Yayın İçeriklerini Etkileyen Ticari Faktörler. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* içinde (363-391). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.
- Aydın, E. D. (1991). *Bilgi Bilimi İnfomatik, Genel Sistemler, Sibernatik ve Kitle İletişimi*. Özel Eğitim ve Yayıncılık .
- Aziz, A. (2013). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri* (7. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bahadır, O. (2001). *Cumhuriyetin İlk Bilim Dergileri ve Modernleşme* (1. Baskı). İzdüşüm Yayınları.
- Bahadır, O. (2005). *Erken Cumhuriyet ve Bilim* (1. Baskı). Türkiye Bilimler Akademisi Forumu.
- Bahadır, O. (2014). *Osmanlılardan Cumhuriyete Bilim* (2. Baskı). Cumhuriyet Kitapları.
- Becerikli, S. (2013). Türkiye'de Bilim Teknoloji Yenilik Habercilerinin Profili ve Haber Yapma Pratikleri Üzerine Düşünmek. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*, (45), 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22895/245055>
- Bursalı, O. (1997). Türkiye'de Bilim Gazeteciliği. *Bilim ve Teknik*, s. 22. <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?dergiKodu=4&cilt=30&sayi=350&sayfa=18&yil=1997&ay=1&yaziid=9452> adresinden alındı.
- Buttanrı, M. (2003). İkdâm Gazetesinin Kültür Hayatımızdaki Yeri, Şekil ve İçerik Özellikleri 1894-1900. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 77-98. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/10982/131444>
- Cankaya, M. (2018). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sanayi, Bilim ve Teknoloji Yayıncılığı Örneği: Fen ve San'at Mecmuası. (74), 5-34. <https://doi.org/10.32704/erdem.450072>
- Canpolat, E. (2021). Çevrimiçi Mecralarda Bilim İletişimi ve Popüler Bilim Medyası. *Bilim İletişimi* içinde (279-299). Dursun, Ç. ve O. Dursun, O. (Ed.). Siyasal Kitabevi.

- Cıvaoglu, İ. (1967a). Henning Sinding Larsen ve Şevket Rado'nun Konuşmaları Konusunda Tartışma. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar (20 ve 21 Ekim 1966)* içinde (37-44). Yenilik Basımevi.
- Cingi, C. C. (2018). Basında "Burun Estetiği" Konusu. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* içinde (279-307). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.
- Cıvaoglu, İ. (1967b). Teknik Alanlarda Vülgarizasyon. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar (20 ve 21 Ekim 1966)* içinde (49-54). Yenilik Basımevi.
- Çelik, F. (1999). Tıp ve Sağlık Alanındaki Gelişmelerin Kamuoyuna Sunumu. *Sağlık Bilinci ve Medya* içinde (51-71). TÜBİTAK-TTB-ESAM.
- Çınarlı, İ. (2008). *Sağlık İletişimi ve Medya* (1. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.
- Dağtaş, E. ve Yıldız, M. E. (2015). Türkiye'de Popüler Bilim Dergilerinin Eleştirel Ekonomi Politik Çözümlemesi "Bilim ve Teknik" ile "Popular Science" Örnekleri. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (24), 56-86. <https://doi.org/10.31123/akil.439072>
- Demir, K. (2018). Hadika Gazetesi ve Milli Ekonomi: "İttihad-ı Efkâr-ı Milliye". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 92-102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/38899/368895>
- Demir, M. (2010). *Sağlık Haberleri ve Medya Gerçeği* (1. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.
- Doğramacı, İ. (1967). Halka Doğru Sağlık Bilgisinin Yayını. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar (20 ve 21 Ekim 1966)* içinde (87-91). Yenilik Basımevi.
- Dursun, Ç., Yıldırım Becerikli, S. ve Dursun, Y. (2010). *Türkiye' de bilim haberlerinin görünürlüğü ve temsili:1993-2008*. TÜBİTAK SOBAG Proje, Proje No: 108K415.
- Dursun, O. (2018). Bilim Gazeteciliğinde Popülaritenin ve Pozitif Bilimlerin Hegemonyası. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*(29), 83-114. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.499532>
- Dursun, O. (2021). Bilimin Krizinin Kamusal Temsilcisi Olarak Medya Bilim, Medya ve Kamu: Hepsini Pozitif. *Bilim İletişimi* içinde (177-207). Ç. Dursun, Ç. ve O. Dursun, O. (Ed.). Siyasal Kitabevi.
- Elmalı, Ş. (2021). Sosyobilimsel Konuların Medyada Yer Alma Düzeyi: "Bilim ve Teknik" Dergisi. *International Journal of Field Education*, 7(1), 98-111. <https://doi.org/10.32570/ijofe.899437>
- Eralp, V. (1967). Rektör Vekili Prof. Dr. Vehbi Eralp'in Semineri Açış Konuşması . *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar (20 ve 21 Ekim 1966)* içinde (10-13). Yenilik Basımevi.
- Erdoğan, İ. (2007). *Türkiye'de Gazetecilik ve Bilim İletişimi Yapısal Özellikler Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (1. Baskı). Kırkinci Yıl Kitaplığı.
- Ersoy, İ. (2019). *Sağlık Haberciliğinin ABC'si*. Dr. İbrahim Ersoy Sağlıkta Bilimsel Bilginin Adresi: <https://www.ibrahimersoy.com/saglik-haberciligi/saglik-haberciliginin-abcsi/> adresinden alındı.
- Erşan, M. (1999). Sağlık Haberciliği Kapsamı, Sunuluşu. (71-105). TÜBİTAK-TTB-ESAM.
- Erşan, M. (1999). Tıp Etiği ve Medya Etiği . *Sağlık Bilinci ve Medya* (6-22). TÜBİTAK-TTB-ESAM.
- Felek, B. (1967). Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Burhan Felek'in Konuşması. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar (20 ve 21 Ekim 1966)* içinde (55-56). Yenilik Basımevi.
- Gelmez Burakgazi, S. (2017). Kritik Olaylar, Politik Dokümanlar, Raporlar ve Araştırmalar Işığında Türkiye'de Bilim İletişimi. *Selçuk İletişim*, 10(1), 232-261. <https://doi.org/10.18094/josc.303022>

- Giritlioğlu, H. (2000). İlaç Reklam ve Propagandalarının İçerik ve Sonuçları. *Sağlık Bilinci ve Medya* (83-128). TTB-ESAM.
- Gümüş, A. (2021). Bilgi ve Paradigma. *Bilim İletişimi* içinde (15-47). Dursun, Ç. ve Dursun, O. (Ed.). Siyasal Kitabevi.
- Güner, B. ve Çitçi, M. D. (2011). Popüler Bilim Anlayışı ve Coğrafyanın Popülerliği, *Bilim Ve Teknik Dergisi* Örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(24), 131-155. <https://dergipark.org.tr/pub/ataunidcd/issue/2439/31220>
- Güneş, S. (1999). Sağlık Sektörü ve Medya İlişkisi. *Sağlık Bilinci ve Medya* (22-51). TÜBİTAK-TTB-ESAM.
- Gürel, N. (1999). Açılış Konuşmaları. *Sağlık Bilinci ve Medya* (1-6). TÜBİTAK-TTB-ESAM.
- Güresin, E. (1967a). Basında Bilimsel Yayın Mes'elesi. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar* (20 ve 21 Ekim 1966) içinde (94-100). Yenilik Basımevi.
- Güresin, E. (1967b). Ecevit Güresin'in Konuşması ile İlgili Tartışma. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar* (20 ve 21 Ekim 1966) içinde (100-103). Yenilik Basımevi.
- Halkın Yararı için Sağlık Haberciliği Bildirgesi 20 Haziran 1999 Kumburgaz. (1999). *Sağlık Bilinci ve Medya* (142-143). TÜBİTAK-TTB-ESAM.
- Hayes, R. ve Grossman, D. (2010). *Bilim İnsanın Medya Rehberi* (1. Baskı). (Çev. Kayı, M.). TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Irmak, S. (1967a). Tıp'ta Vülgarizasyon. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar* (20 ve 21 Ekim 1966) içinde (44-47). Yenilik Basımevi.
- Irmak, S. (1967b). Ord. Prof. İlhami Cıvaoğlu'nun Konuşması Üzerinde Tartışma. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar* (20 ve 21 Ekim 1966) içinde (54). Yenilik Basımevi.
- İnan, M. (1967). Prof. Dr. Mustafa İnan'ın "Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu" Adına Yaptığı Konuşma. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar* (20 ve 21 Ekim 1966) içinde (13-16). Yenilik Basımevi.
- İpekçi, A. (1967). İlim Mes'elelerini Halka Ulaştırmakta (Milliyet)'in Denemeleri. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar* (20 ve 21 Ekim 1966) içinde (77-78). Yenilik Basımevi.
- Kadioğlu, S. (2015). Türkiye'de Bilimin Popülerleşmesi ve Maddiyat Dergisi, 1925-26. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 16(2), 33-51.
- Kanber, R. (2003). *Medya ve Sağlık*. Türk Sağlık-Sen Yayınları.
- Karasar, N. (1982). *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler*.
- Karataş, Z. (2015). Qualitative research methods in the social sciences. *Journal of Spiritual Based Social Work Research*, 1(1), 62-80.
- Kaufman, A. (2000). İlaç Bilgisinin Topluma Ulaştırılması. *Sağlık Bilinci ve Medya* (83-127). TTB-ESAM.
- Kaya, A. (2018). İyi "Sağlık Haberi" Yazmanın İpuçları: Sağlık Habercilerine Yönelik Hazırlanan Medya Kılavuzlarının Analizi. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* içinde (333-363). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.

- Kaya, A., Yüksel, E. ve Öğüt, P. (2018a). Sağlık Haberlerinde "Mucize Tedavi"ler. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* içinde (222-256). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.
- Kaya, A., Yüksel, E., Adıyaman, F. ve Taşdelen, B. (2018b). "Yüz Nakli" Haberlerinin Sunumu. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* içinde (307-333). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.
- Koloğlu, O. (1987). Süreli Yayınların Bilim Fikri ve Kurumların Oluşmasına Katkısı. *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987* içinde (256-264). İhsanoğlu, E. (Ed.). İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA). http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D001141N/1987/1987_IHSANOGLUE4.pdf adresinden alındı.
- Koloğlu, O. (1997). *Halka Doğru Bilim*. Türk Bilim Tarihi Kurumu Yayınları.
- Kuru, B. (1999). Medya ve Sağlık. *Birikim*, s. 92-96.
- Kurtuluş, Ö. (1997). Toplumda Bilimin Beyazperdesi Bilim Gazeteciliği. *Bilim ve Teknik*, s. 18-25. <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?dergiKodu=4&cilt=30&sayi=350&sayfa=18&yil=1997&ay=1&yaziid=9452> adresinden alındı.
- Küçük, S. (2015). Erken Cumhuriyet Dönemi Bilim Dergilerinin Vizyon ve Misyonları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 346-357. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19577/208906>
- Küçükusta, A. R. (2015). *Biri Bizi Hasta Ediyor* (5 Baskı). Hayykitap .
- Larsen, H. S. (1967a). Milletlerarası Basının Zayıf Kaldığı Bir Nokta "İlim Dünyasına ve Teknik Konulara Dair Haberlere Basında Gereken Yer ve Değer Verilmiyor.". *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar (20 ve 21 Ekim 1966)* içinde (25-37). Yenilik Basımevi.
- Larsen, H. (1967b). Milliyet Gazetesi Genel Yayın Müdürü Abdi İpekçi'nin Konuşması ile İlgili Tartışma. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar (20 ve 21 Ekim 1966)* içinde (79-80). Yenilik Basımevi.
- Larsen, H. S. (1967c). Prof. Dr. İhsan Doğramacı'nın Konuşması Üzerinde Tartışma. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar (20 ve 21 Ekim 1966)* içinde (91-94). Yenilik Basımevi.
- Larsen, H. S. (1967d). Ecevit Güresin'in Konuşması ile İlgili Tartışma. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar (20 ve 21 Ekim 1966)* içinde (100-103). Yenilik Basımevi.
- Meyer, P. (1998). *Bilimsel Gazetecilik*. Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları .
- Moynihan, R. ve Cassels, A. (2006). *Satılık Hastalıklar* (2. Baskı). (Çev. Tamer, G ve Yıldırım, E.). Hayykitap Acil Serisi.
- Muratoğlu Pehlivan, B. (2020). Yeni Medyada Bilim Haberciliği: Bir Alternatif Habercilik Örneği Olarak Evrim Ağacı. *Yeni Medya ve Alternatif Gazetecilik Yeni Olanaklar, Sorunlar ve Tartışmalar* içinde (15-43). Atalay, G. E. (Ed.). Hiperyayın.
- Nelkin, D. (1994). *Bilim Nasıl Satılır*. (Çev. Çiftkaya, M.). Şüle Yayınları.
- Öğüt Yıldırım, P. (2018a). Sağlık Haberi Nedir, Ne Değildir: Sağlık Haberleri ve Nitelikleri. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* içinde (83-109). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.

- Öğüt Yıldırım, P. (2018b). Türkiye'de Sağlık Haberciliğinin Tarihsel Gelişim Sürecinde Hürriyet Gazetesinde Sağlık Haberciliğinin Yeri. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* içinde (109-133). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.
- Özdemir, Ş. ve Koçer, D. N. (2020). 21. Yüzyılda Türkiye'nin Bilim İletişimi Uygulamaları Üzerine Bir Çalışma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(TBMM 100. Yıl Özel Sayısı), 373-392. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.685206>
- Özgencay, H. (2018). Kriz Haberciliği Bağlamında Domuz Gribi Haberlerindeki Panik Unsurların Belirlenmesi. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* içinde (133-159). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.
- Özkan, Ö. (2018). İnternet Haber Medyasında Bilim Haberlerinin Sunumu: Mars Gezegeni Örneği. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 4(1), 283-303. <https://dergipark.org.tr/en/pub/intjcss/issue/38906/454667>
- Öztekin, H. ve Şahin, M. (2020). Medyanın Bilimle İmtihanı: Türkiye'de Gazetelerde Yer Alan Bilim Haberleri Üzerine Bir İnceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(33), 178 - 197. <https://doi.org/10.31123/akil.694234>
- Rado, Ş. (1967). Modern Gazeteciliğin Öğretici Rolü. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar (20 ve 21 Ekim 1966)* içinde (19-25). Yenilik Basımevi.
- Sagan, C. (2020). *Karanlık Dünyada Bilimin Mum Işığı* (1. Baskı). (Çev. Topaktaş, C. E.). Say Yayınları.
- Sağlık Bilinci ve Medya Toplantısı-4 Sonuç Bildirgesi 28-30 Temmuz 2000. (2000). *Sağlık Bilinci ve Medya* (129-133). TTB-ESAM.
- Sanyel, D. (1999a). Tıp Etiği ve Medya Etiği. *Sağlık Bilinci ve Medya* içinde (6-22). TÜBİTAK-TTB-ESAM.
- Sanyel, D. (1999b). Tıp ve Sağlık Alanındaki Gelişmelerin Kamuoyuna Sunumu. *Sağlık Bilinci ve Medya* içinde (51-71). TÜBİTAK-TTB-ESAM.
- Sezgin, D. (2011). *Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık* (1. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Sütlaş, M. (2007). *Medya için Sağlık Sağlık için Medya* (1. Baskı). Bas-Haş.
- Şahin, M. (2021). Bilim Medyasının Dünyada ve Türkiye'de Görünümü. *Bilim İletişimi* içinde (229-253). Dursun, Ç. ve Dursun, O. (Ed.). Siyasal Kitabevi.
- Şeker, N. T. ve Zaimoğlu, G. (2018). Tüp Mide (Sleeve Gastrektomi) Ameliyatı Haberlerinin Sunumu. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* içinde (256-279). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.
- Şekercioğlu, H. (2018). Basında Uyuşturucu Haberlerinin Sunumu. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* (159-181). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.
- Tekin, H. H. ve Tekin, H. (2006). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), 101-116. <https://dergipark.org.tr/pub/iusosyoloji/issue/521/4777>
- Turgut, H. (2007). Scientific Literacy For All. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 40(2), 233 - 256. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000176
- Uçak, O. (2020). Türkiye'de Bilim İletişimi ve Bilim Gazeteciliği Örnekleri. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(30), 1343-1356.

- Utma, S. (2021). Bilim Gazeteciliğinin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi. *Bilim İletişimi* içinde (207-229). Dursun, Ç. ve Dursun, O. (Ed.). Siyasal Kitabevi.
- Uyar, T. (2019). *Astrolojinin Bilimle İmtihanı* (2. Baskı). Destek Yayınları.
- Wynn, C. M. ve Wiggins, A. W. (2008). *Yanlış Yönde Kuantum Sıçramalar* (5. Baskı). (Çev. Kence, A.). TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Yıldırım Becerikli, S. (2013). Kuşaklararası İletişim Farklılığı: Bilim Teknoloji ve Yenilik Haberleri Üzerinden Bir Odak Grup Çalışması. *Selçuk İletişim*, 8(1), 5-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19026/200526>
- Yıldırım, B. (2013). Sağlık Endüstrisinin Yeniden Üretimi: Sağlık Gazeteciliği (Temel Eğilimler ve Yapısal Sorunlar). *Şövalyelik Mesleği Gazeteciliğinin Uzmanlık Alanları* (379-441). Çağlar, Ş. (Ed.). Literatürk.
- Yüksel, E. (2018). Sağlık İletişiminin Anatomisi. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* (11-33). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.
- Yüksel, E., Kaya, A. Y., Koçak, A. ve Aydın, S. (2018). Türkiye'de Sağlık Konulu Yayınların Analizi. *Akademik Bakış: Sağlık Haberciliği* (33-83). Yüksel, E. (Ed.). Literatürk Academia.
- Zincirkıran, N. (1967). Halka Doğru İlim Hareketi. *Bilim Yazarları ve Halka Doğru Bilgi Yayını Semineri Konuşmalar ve Tartışmalar* (20 ve 21 Ekim 1966) içinde (57-61). Yenilik Basımevi.